

ВІСТНИК

МІСЯЧНИК ЛІТЕРАТУРИ, МИС-
ТЕЦТВА, НАУКИ І ГРОМАД-
СЬКОГО ЖИТТЯ.

III
П-12.531
1934-7/8

ЗМІСТ:

О. Ольжич: * *	481	Павло Маценко: До джерел на-	
Олена Теліга: Неповторне свято	482	шого церковного співу	547
Юрій Клен: Японія	482	О. Думін: Початки організації	
Евген Маланюк: Сучасність	483	У.С.Стрільців	554
М. Плужник: В соборі інвалідів	484	Мирослав Гоца: Універсализм	563
Ростислав Єндик: Регіт Аріdnика	484	Д. Донцов: Санчо-Панча в нашій	
Аксель Мунте: Жінки	503	дійсності	575
Юрій Горліс Горський: Колгосп		Г. Колюк: Смерть японського	
над Ігулом	515	Нельсона	601
М. Мухин: Драгоманов без маски	522	З пресового фільму	604
Юрій Липа: Розмова з Заходом	537	Бібліографія	608
		Від Адміністрації	613

РІЧНИК II.

КНИЖКА 7—8.

ТОМ III.

ЛИПЕНЬ—СЕРПЕНЬ.

1934

Адреса редакції й адміністрації: ЛЬВІВ, Чарнецького 26 м. 21.
Чекове конто П.К.О. 500-371.

Рецензії про книжку М. ОСТРОВЕРХИ

МУСОЛІНІ — ЛЮДИНА Й ЧИН

Варта цю книжку прочитати, щоб переконатися, як сильна воля може піднести людину з бідного робітника на становище начальника великої держави (**Народня Справа**, Львів ч. 9.)

Книжка написана цікаво й живо (**Вісті**, Львів 18. 2.)

Популяризація думок і чинів Мусоліні може дуже корисно відбитися на формуванні в нас державницького світогляду...

Книжку читається з приємністю і зацікавленням (**Перемога**, Львів ч. 10.)

...треба радіти появою книжки Островерхи. В ній подане життя людини, без розуміння якого годі зрозуміти той світогляд, що тепер у різних формах запановує все-владно в усіх сторонах Європи..., що основно перероджує психіку людини (**Новий Час**, Львів 16 лютого 1934)

Книжку рекомендую прочитати нашій інтелігенції й молоді (**Свобода**, Ужгород, 29 березня).

Такі книжки про визначних політиків, що вирвали свої країни із занепаду і doprowadили до розцвіту, повинні бути для нас неоціненою лектурою (**Самостійність**, Чернівці, 8 квітня).

...біографія диктатора Італії написана живо й барвно... Провідна думка твору — воля до чину, вперта боротьба з противностями долі і ставлення повище усього гонору нації (**Табор**, Каліш, ч. 21).

Перед нами невеличка книга, але з надзвичайно цікавим змістом, з добірним матеріалом, що дає нам можливість уявити собі сучасного лідера та творця італійського фашизму. (**Манджурський Вістник**, Харбін, 3. III.)

Прихильні рецензії на цю книжку крім того появились в **Діні**, в **Hedini** і в італійській пресі:

Il Messaggero (Roma), 11. V.; Corriere del Tirreno (Livorno), 23. II; Il Popolo di Sicilia (Catania), 24. II; Provincia di Bolzano (Bolzano), 24. II; Cirenaica (Bengasi) 7. III; Gazzetta del Mezzogiorno (Bari) 24. II. і ин.

Ціна 1 зл. Спати на ПКО 500.371.

„Український Голос“

Редакція, Адміністрація і Друкарня міститься під:
210—216 DUFFERIN AVENUE Почтова адреса:

Ukrainian Voice P. O. BOX 3626, WINNIPEG, MAN., CANADA

Студентський Шлях

виходить, як місячник в 1—2 арк. друку. Річна передплата 7'20, з поштою 8'00 зл. п., адреса Львів. Супінського 21.

III

П-12 531

39437

1934-7/8

О. Ольжич

* * *

Tertia post illam successit aenea proles,
saevior ingeniis et ad horrida promptior arma
non scelerata tamen.

Ovid. Metam, Lib. I. 125—127.

Був же вік золотий, свіжі, проткані сонцем діброви,
Мед приручених бджіл, золотавість спянілого тіла,
Янтареві зіниці серни, що не бачили крові,
І на вітах восковість плодів, соковита і спіла.

Та приходить вік срібний, вік простий і ясно-тверезий.
В нього рівно всього: горя й радости, праці й забави.
Віку мудро-буденний! Але похитнулись терези,
Його срібні жита вже у копах стоять попівлавих.

Кров у наших криницях. Реве здичавіла худоба.
Новороджені діти спинаються хижо на ноги.
І нелюдська жага нападає мужів, як хвороба.
І жінки безсоромні, немов од напою міцного.

А земля—не земля, тільки спечена цегла рудава.
І гуркочуть шляхи, стугонять і гуркочуть кузні ці,
Коли плинуть по них, пропливають бундючно, як пави,
Куті щирою міддю важкі боеві колісничі.

Коло мертвих джерел, по мовчазних скелистих вертепах
Не мавки полохливі — гніздяться огненні дракони.
Пнуться стіни твердинь на горбах серед голого степу,
На хребтах, неприкрашені, пнуться камінням червоним.

Віку міді! Це ти! Це твоє ненасичене сонце
Нерухомо зависло мутне над сухими борами
І брентить і гуде, і гуде... І здається, що сон це.
І здається, що захід — це паща пекельної брами.

Там випраглість пустель, плеса лави ліниво кипучі.
Але надять ненатло майбутнього люті ворота —
Загрузати в пісках. Обриватись з камінням із кручі.
І поволі тонути в потворних іржавих болотах.

І співати про зміїв і львів і горіння одваги,
Про казкове руно, у таємному гаї укрите.
І, збираючись в збройні, жорстокі і дикі ватаги,
Брати приступом замки, чи їх до кінця боронити.

Розливаючи кров, у грабунках і гвалтах без ліку,
У змаганні зі світом, у бою з самими собою, —
Нам дано відділити зле й добре, мале і велике
І прославити вірність, невинність і жертву героя.

Щоб, коли небеса вкриє сталь воронена блискуча,
Сталь нової доби, що завершує коло одвічне,
Холод віку заліза мав взори нестерпно-пекучі,
Взори того, що красне і того, що світло-величне.

Є незмінна земля і усе на ній — зміна невинна.
Золоте — на світанні, за дня вітряного — срібляне,
Мідь розтоплена — озеро є в надвечірніх годинах
І застигле залізо — вночі у холодних туманах.

Міцно куте з металю ще путо ніхто не роздер це.
Дня і місяця й року чотирі пори. А на гльобі,
В дужих карбах — людське, неспокійне і жадібне, серце.
І для нього судився довічний почвірний колобіг.

Олена Теліга

Неповторне Свято

Гарячий день — і враз досягне жито
І доп'яніють обважнілі грона.

Він ще незнаний, ще непережитий

Єдиний день — мого життя корона.

І що це буде — зустріч, чин, екстаза?

Чи дотик смерти на одну хвилину?

Душа дозріє, сповниться відразу

Подвійним смаком — меду і полину.

А дивне серце, п'яне і завзяте

Відчує певність, мов нехибну шпаду:

Мій день єдиний! Неповторне свято!

Найвищий шпиль — і початок до спаду...

Юрій Клен

Японія

(Два сонети)

1

Наметами квітнучими рясніє
Твоїх вишень весняна заметіль,
І мов дитя, на білих грудях хвиль
Тебе гойдають чорні буревії.

Та око крізь прижмуренії ві
Зорить за обрієм несьхибну ціль,
І десть у дальнім лоні інших піль
Твоя весна, мов тихий колос, зріє.

Ти до кінця плекаєш любий сон
В борні нездоланого самурая,
Що всі думки твої бере в полон.

О воле, що нема їй перепон,
Що суходіл і море перекрає!..
Чи чуєш ти, як темна буря грає?

2

Тебе, мов бранку, обступили гори
І полум'ям пашать тобі в лице.
Ти розсуваєш замкнене кільце
У зачаровані, німі простори.

І слухаєш, як важко дише море,
І в цвіті бачить кожне деревце.
Тут — наче серце спіймано в сільце,
А там навколо — всесвіт неозорий.

І в літні ночі, темні й запашні,
Ти чуєш, чуєш в яві і ві сні
Крізь тишу, що простір заколисала,

Далекий поклик зваби і жаги:
То тужно плеще в прикрі береги
Прибій ще неприступного Байкалу.

Евген Маланюк

Сучасність

Твій простір знову безборонно-голий
І Дике Поле — дике й нічье,
А в кармазинах варвар низькочолий
Ген цезаря незграбно удає.

О, моя муко! Спрагнення мое!
Чиж чужина не скінчиться ніколи?
Ні, — чую, бачу: родиться, встає,
Шумлять моря, радіють суходоли.

Підземний гул ось близиться й росте.
Пекучим димом вдарить межі очі
І карою здрігнеться спраглий степ
У третю стражу світової ночі.
А поки — гнів під корчами огиди,
Любов — під ваготою зненавиди.

М. П.

В соборі Інвалідів

Тут тишина царить у повному величчі —
Померше віджива, мов син Землі Антей —
Статуї, шоломи, борців німі обличча
Здається в бій ідуть, — зникає мавзолей.

І линуть полки в даль — на склони Дольомітів,
Вірлиним летом мчать в країну пірамід
Над Ніля береги у край старинних мітів,
Де вічність гомонить акордами століть.

З небесних просторів крізь хрусталеву баню
Диск соняшний влива голубую блакить,
То грає сяєвом на шоломах в заранні —
Нагадує обоз і бойовий намет.

Ростислав Єндик

Регіт Арідника

I.

Гей, щож то за краса Красноіля. Розляглося село над річками, над їх зеленими беріжками, ґрунями обвилося, лісами закосичилося, царинками усміхнулося. Потoki шепотом-шелестом пригадують давнoзабуте, верхи шумами-думами перекидуються, а Синиці свистом-посвистом фівкають і на когось кличуть, викрикають.

З Широкого викочується соняшне ядро і ласкаво гладить Магурки; вони усміхаються, кивають привітно зеленими крисанями і жартом переморгуються з Широким. А Широке хмуриться, чорніє і зганяє зі своїх плечей сонце, що сіло на нього, а золотити його не хоче. Добродушне сонце зсувається і відходить, а на прашання розгладжує брови розгніваному Плаєві, пригладжує розвихрене волосся і він зі сорому червоніє, рум'яніється.

Міняються світла, тіні, півтіні, повітря міниться шовкотканими пружками і на золотих струнах гомонить...

— Не вслухуйся в ці голоси, бо в пошумах верхів і в посвистах Синиць почувеш не буйнодзвінний голос Довбуша, що юнацьких легінів до себе кличе, але стогони ранених гір.

— Не віриш?

— Слухай!

II.

Сонце конало закриване густими мраками і темрявою ночі, останніми зусиллями викидало з себе недавно ще

смертоносні для ночі стріли, що палючими снопами розсіпувалися у просторах. Та сила його ослабала з кожною хвилиною і соняшний вогонь замінювався в холоднаве світло, що не відалося в бурунні мраки, які зліталися з усіх сторін, щоби його задусити, а тільки золотило їх. Вал за валом насувалися мраки на сонце і обливали його кровю. Роздоптуючи перші ряди своїх пробоевиків, другі та треті, темнава сила мрак затоплювала сонце у безмежних кривавих морях, щораз густішою заслоною омотувала його, щораз грізніше збирала в могутньому напруженні розчухрані брови. В останніх судорогах задрожало сонце, побіліло душене чорнотою, і згасло.

Зареготалася темінь довгим спазматичним сміхом від заходу на північ, війнула полум'ям із зашкірених зубів і вмовкла, розкинувши кадовб по склепінні неба й опустивши волохаті кінцівки по небосклонах, неначеби перемога знесилила її.

Насувалася ніч з кривавим ковніром на заході.

З переляком розглядалися довкола себе розміряні смереки, глухли дзвіночки розсіпані по барвистих полонинах, насторожилися гуки потоків і річок. Повітря кам'яніло зловіщою непорушністю, вагітне жахливими несподіванками.

Тишина. Природа слухає з запертим віддихом. Тиша. Ша...

На далекій півночі забовванів хребет велитенської звірюки і сховався за обрієм. Звірюка блиснула вузькою щілиною ока, ліниво клацнула рідкими клеваками та широко позіхнула.

І знову тишина. Природа слухає з запертим віддихом. Тиша. Ша...

Незабаром друга потвора замайоріла на обрії, стрясла шкурою, блиснула кривими кливаками і глухо забурмотіла.

І крилата потвора за потворою, звірюка за звірюкою підносили кудлаті голови у своїх північних леговищах, вилізали на небо і пожирали розкрівавленого велита та розтирвали його своїми чорними клубами мов млинськими каміннями на ніщо. Повітря стало густе і чорне мов смола, що булькотить і клекотить та горючими шматками розприскується з відкритого казана.

Це потвори розпочали свій танок, опираючись на грудях гір.

Зойкнуло самотнє Сокільське і протяжним свистом попрохало помочі в Писаного Каменя, в Лелькова і в Скупови.

Рятуй, — пронеслося долиною Білої Ріки, Річок і загубилося в Пробійній.

І знову тишина. Природа вслухується з запертим віддихом. Тиша. Ша...

І той вітрець, що перед хвилиною, скрившись за Груником, легенько віддихав, нараз завертівся в дикому аркані на місці, зірвався з землі, відбився від верхів і вдарив у темінь неба та клубовище потвор розбив, розтер, розігнав і відслоненому небу післав жагучий привіт.

Заклубилися потвори і гаркнули на зірки. В потоках води втопили вітер, одним помахом зжерли зірнички, а потім самі спустилися на верхи і їх поперевертали, переміщували, вирівнювали.

Рятуї — застогнали Біла Кобила, Великий і Малий Погар та Марупа і, вирвавши кількасот смerek, перекинули їх через Кринти мов великанську розсипану китицю, прохаючи помочі в Чорногорі і приносячи їй дар.

Зникали верхи за верхами, топилися долини за долинами, роздушувані страшними стопами потвор. Тільки Говірля, Петрос і Мунчел, взнісши гордо свої широкі чола, дерли шпицями волохаті лаби на шматки і кидали їх поза себе.

Злісно заскавуліли ранені потвори і з усієї сили наперли на чорногорські верхи. Мов велитенським кресалом черкнувши хто об чорний кремін, так сипнули вони на гори градом іскор і небо запалили. Страшений грохот потряс підніжжам, розколов небо надвое і розкотився на північ і полудне, схід і захід. В розколеному небі розпукувалися серед розшалілих гуків кремін за кременями, кам'яними ріками спливали на обочі Чорногір та стирали їх сірі гребені. Всі дикі потвори збиралися в одно місце, дикими вигуками до нього накликувалися, в боротьбі з Чорногорами напружувалися, крилами їх розшарпували, дзьобами зацьовували і як Говірля, Петрос, Мунчел і Піп Іван знеможені лягли, з усієї сили кинулися в Несамовите Озеро і пірнули в ньому на дно.

Чорт за чортом, щезник за щезником, плили в божевільному поспіху темними підземними ріками, густими мов деготь морями, одну землю за другою минаючи, до Тридев'ятої Землі прямуючи, в котрій Арідник, найстарший Сатана, що чортює над чортами і щезниками, очікує кожного року своїх підвладних зі звітом.

І вже видається Земля мов невеличкий колачик з малесенькою діркою посередині, що розлігся на безмежних морях, а чорти за чортами, щезники за щезниками даліше плывуть і Тридев'ятої Землі навіть не бачать. Розпінені ріки з лоскотом прориваються в щораз більші глибини, уносячи з собою всіх огидних ворогів світу, що товпляться, одні на других налягають, щоби приспішити свій хід.

Пливуть вони, плывуть, плывуть, аж нарешті перестали води грати і вже своїми силами допливають чорти і щезники до Тридев'ятої Землі, до самого Преспода. Чорні слизькі

скали взносяться від самого берега в безмежній висоті в гору, а гостра ринь покриває їх вершки. Ніде ні одної живої деревинки, лише темні потайники видихають зі своїх пащек страх. Плтаються потайники, перехрещуються між собою мов розкинені нитки розкуйодженого клубка. На мокрих скелях розсілося охляле козлонове плем'я, мов гидкою рухливою веретою їх вкрило та ніодин із щезників не має відваги всунутися під скелю, що мов одноокий велит присліпкувато глядить на них.

По дорозі знемігся старий чорт і всі чекають на нього, коли він вирине з горішних вод. Врешті почав лізти по розораних скелях кривоногий чортяка, смішно штудльгаюючи на ногах та, не глянувши навіть на змучену ватагу, дальше продирався крізь навислі камінюки, що боронили входу в дикі потайники, і незабаром пірнув у розжертому гирлі скелі. Печеру за печерою минав, зігнувшись вдвоє — низькими норами просмикувався, каміння собою обтовкав, аж вкінці прибав до стіни, що нею замикався потайник. Тут він спинився і вклонився три рази перед темнотою. На покарбованій могутніми зломами стіні висів Арідник, прикований великанськими обручами за шию, залізними ланцюхами за руки і ноги. Цапачі лаби не дотикали грузької ріни. Він висів на ланцах, викривлений в напнятий лук.

— Привіт тобі, володарю Преспода, Тридев'ятої Землі і вожде всіх сил могутніх.

Мовчки дивиться Арідник на свого старшину, не глянувши на всіх інших, що мов сарана всі закутки вкрили, переняті страхом навіть перед Закутим; шукає радісної вістки в очах свого заступника. Але даремно. Потусклі очі мовчать.

— Ходять ще колядники по білих пляях Гуцульщини?

— Ходять ще колядники, — глухо промовив чорт.

— Пишуть ще писанки гуцули?

— Пишуть ще писанки, — винувано видусив з горла.

— Горить ще Свята Вічна Ватра Гуцульщини?

— Горить ще ватра... — простогнував найстарший на землі чорт і закрив очі червоними повіками.

Заскреготів зубами Арідник, в колесо зігнувся, натягаючи ланцюхи, іскрами сипнув з розгніваних очей.

— Кожного року, — заревів з болю, — повторюються витерті слова, й ані одної вістки не принесете, щоб радість потрясла Пресподом. І так минають століття за століттями і тисячоліття за тисячоліттями пливуть.

Мовчки стояли похнюплені чорти і не мали відваги глянути в заіскрені очі вождя.

Старий чорт почав.

— Сталевими зубами розточує час усі народи, розкидує і вимішує раси, теребить племена, лише Гуцульщина

стоїть неначе камяна. Змінюються володарі світів, гинуть і розгнивають їх підвладні, тільки гуцульські мольфарі так само як перед віками збирають на високих полонинах чародійне зілля, тільки гуцули так само виробляють товсті будзи, складають співанки й успішно бороняться перед злом.

— Певно, як ви непотріби, швендяєтеся бездільно по горах і лишили їх їхнім опікунчим богам. Хто з вас у минулому році розпочав був відкриту боротьбу з тим царством світла? Хто намагався вбити споконвічного сторожа Святої Ватри? Ваші очі посліпли, ваші вуха поглухли.

З гурту висунувся молодий, моторний щезник і пискливо заговорив:

— Нашому кривундрі маємо за це подякувати, що ми з грізних сил перемінилися в уяві гуцулів у жалюгідні і смішні істоти. Вже майже ніхто нас не боїться, вже майже ніхто нас не ненавидить і хіба яка розізлена старуха прикличе нас на поміч.

— Не я цьому винен, — боронився нападений, — а дух, що з гомоном трембіти розкочується по верхах і просвічує плаї між гуцульськими родами, розсвареними непамятними звадами.

Щож я цьому винен, що дух гуцульського Велита, що закував тебе, Аріднику, перед віками в цьому Пресподі, оживає в кожній дитині з її першим віддыхом і оживляє її на ціле життя?

— Не я, а ти завинив. Нащо ж ти визивав Велита до боротьби і після його перемоги дався закувати і страшними клятвами заморозити?

Навіщо ти дав цим, гуцульському племені предивну, багатирську силу, що відсвіжує його кожне покоління оповіданнями при вечірній ватрі про силу їх давніх родів, про побіди Велитів, про діличну путерію, яка є приспана в котромусь із них? Ці перекази роблять кожного з них Велитом, кожне покоління відмолджують і кожне з них готове станути до нової боротьби, якби його предків не торкнулася тисячолітня бувальщина.

— Бачиш, до чого ти говорився. Мене обвинувачуєш у своєму безділлі за мою сміливість! Я рушійний завжди був і завжди шукав боротьби з тим, — хто виростав мені понад голову, а ти хіба шукаєш природнього загину нащадків Велитів на переломі вічності.

— Не висмівай, Аріднику, природніх законів, бо вони рядять і богами й чортами. Чому ти у своїй злості не видиш, що кров гуцулів ми запорошили вже тепер гниллю і її поволі розкладаємо? Чому не зиркнеш на врожайні долини, покриті кублами наших помічників? Чому не доглянеш курних гуцульських димарок, що мов ластів'ячі

гнізда поприліплювалися до обочей гір і кожної хвилини можуть зсунутися у пропасть?

— Я виджу це все, та хибну дорогоу ти вибрав. Розгниває гуцульська кров, звивають собі гуцули на скальних зломах гнізда, але не ластівячі, тільки вірлині, з котрих одного світанку ринуть не у пропасть, лише на ваші голови і голови ваших помічників та заклують вас своїми гострими дзюбатими бартками, бо кров стародавніх родів лишилася чиста як була передтим.

— Ми робимо, що в нашої силі, але гуцульського духа ніяк не можемо зломити, — оправдувався заступник Арідника.

— Ти добре підмітив той подих старовини, що леготом випещує кожне нове покоління, — продовжував далі Арідник. — У споконвіку він родився і з ним я ставав також до боротьби. Щож, гуцульський Велит побідив мене та заляв іменем Вічної Ватри. І від того часу ви не посунулися до перемоги ні на пядь. Я, Арідник, завжди вам повторяв: Вічну Ватру конечно треба загасити, бо з неї випливає вся життєтворча сила гуцулів. Чомуж ви її досі не загасили? Чому ви її сторожа не задусили? Гуцульська погорда пражить вас колючими батогами, а ви скамяніли у скалах, заснідили в болотах.

— Чиж знаєте ви принайменше, де горить Вічна Ватра?

— Про це мало хто знає, навіть із найбільше втаємничених гуцулів. Та цього їм і не треба знати, бо кожному з них уділюється вона невидимим полум'ям до його серця, розширює його, кров гуками гонить.

— Я завжди радив, — вмішався до розмови молодий щезник, — щоби за помічників узяти людей з долів, з їх вогнем і залізом.

— Вилізьте і ви зі своїх болот, ударними ровтами впадьте на гуцульські карки, Вічну Ватру заплуйте, згасить. Перед нами високе завдання запанувати над світом! Колиж його можна буде сповнити, як ви навіть Гуцульщину, серце світу, не можете опанувати і її кров затамувати? Колиж мої окови опадуть при вашому безділлі і безсиллі?

І став Арідник витися у своїх могутніх кайданах, лютий рев мов лоскіт скель видирався з його розпащеного гирла, уста щезників замкнув, їх усіх у дрожання кинув і десь глухим рокотанням у бездонних потайниках загубився. Наточена піна цілими клубами розпирскувалася з його пащі, щезників прикривала і собою купала.

Молодий щезник відізвався знову:

— Кожного року складаємо тобі, вожде, звідомлення з цілої нашої праці, а ти завжди тільки про Вічну Ватру

питаєш. Чому ж не вислухаєш, що в інших країнах ми зробили?

— Бо визволитися сам хочу, а моя воля чи неволя залежить від ударів серця світу. Згасить Вічну Ватру, розкуйте мої ланцюхи, а тоді сама робота попливе, що коштує тепер велитенських зусиль. Не драпанням у нешкідливі для життя місця, але ударами в серце випробовуйте свої сили. Якщо ви його переможете, все інше згине від самого жаху, як мене розкутого почує земля на своїй шкурі.

— Щож маєм робити, щоби Вічну Ватру загасити? Хіба від гражди до гражди ходити, весь гуцульський рід губити, щоби між ними і сторожів Вічної Ватри, нащадків Велитів здусити.

— На полудневий схід пріться у своїх прямунках і між головицями Білої Ріки і Білої Річки Вічної Ватри шукайте, на долах, знайдіть собі помічників та цілого племені не зачіпайте, бо збудите прямого нащадка Велитів, що десь на полонині при роботі нудьгує і своєї власної сили не знає, не чує.

— Ходіть, робіть, але одного не забувайте: зближається переломова хвилина, коли клятьба лишиться вічною і тоді вже ніяка сила її не зломить і я назавжди лишуся в кайданах. Та заки це станеться, я кину і на вас клятьбу, щоби вас загнати у Преспід і тішигися туг вашим товариством.

Заступник Арідника зверещав:

— Вічна Ватра мусить згаснути, а приказ Вождя найвисить над нашими головами. Хай гонить нас батогом і заохочує до діла: за визволення Вождя, за нас усіх, на наше панування над світом.

Преспід став випорожнюватися, а Арідник утішився сильною постановою щезників і своїм реготом товаришив їм далеко поза Тридев'яту Землю.

III.

Ой, тай пловиж ударили в Краснолі тієї ночі, коли згинув Василь Мартишук-Кринтів, най бог криє. Зіграли потоки, розпінилися Річки, розкисли болота в жолобах, що кроку не можна було зробити. І хоч який він досвідчений був, а таки втопився у трясовищі. Не було на це ніякого ратунку. На очах людей поринав шух за шухом, якби його щось зі споду тягнуло. Ледви відтягли Юру, його сина, що рвався з грузького берега, щоби дедика ратувати. Та як тут ратувати, як навіть голови зпоза гнилого шувару за хвилину вже не було видно, а тільки глухий голос було чути, як щось Юрі наказував, говорив.

— Що?

— Невідомо.

— Шезники залягли, — переконано говорили в селі. Всі свідки того страшного випадку присягали, що чули бісівський регіт у болоті і в довколичних лісах.

— Ой, біда нас буде шукати, як вже причка навіть мольфареві сталася, — ворожили старі діди. — Таж Мартишук таку путерію мав, що дотепер ніщо до нього приступу не мало. Ой, біда буде, біда!

І дійсно нещастя зловилася родини Мартишуків. З туги за чоловіком переставилася і Параска Мартишучка, а Юра, чотирнадцятилітній хлопець, лишився сиротою. Найблищий сусід, бездітний дід, взяв його за годованця до своєї хати.

Та хоч старенький дід сокотив новоприбраного сина як ока в голові, Юра не знаходив спокою на новій батьківщині. Вдумувався в уривані слова покійного дедика, старався їх зрозуміти та ніяк не міг. Неясна сила тягнула його до власної хати. І прийде він, бувало, на власне обійстя, оглядає хату, нишпорить по кутах, розкопує попід підвалинами, заглядає під дах. І нічого не знаходить.

Нераз говорить голосно до себе, здивований своєю цілоденною роботою: чого я шукаю? Нічого я сам не поставив, не загубив, дедик великих гараздів не мав, щоби їх аж закопувати, а мене гейби щось заставляло до роботи. Навіщо я зроблюю собі руки по лікті?

Сумний і розчарований вертався назад до своїх прибраних родичів, а за якийсь час знову йому туск серце стискав і він знову, підбадьорений незрозумілою силою шукав чогось коло опущеної хати.

Найчастіше приставав коло одвірка, на котрому був вирізьблений хрест із рівними, але прямозаломаними при кінці раменами так, що один кінець другого доганяв. Хоч розглядався за таким знаком на інших хатах, ніде його не знаходив.

Що він має значити? — роздумує Юра, стоячи коло нього.

Почорнілий зі старости, ковбок давав підставу догадуватися, що його впущено у стіну, бо хоч як старо виглядала хата, він видавався ще старшим.

Хто його приніс і тут впустив? Звідки приніс? — Таємниця.

Чому дедик про цей знак ніколи не говорив? А може? Таж перед смертю з усієї сили намагався щось сказати, заки вона розчавила його гливкою стопою. Що хотів дедик сказати? Знову — таємниця.

І чого хоче той безглуздний крик душі, що жене до опущеної хати шукати невідомого?

Безглуздний?! — Немає відповіді.

Шукає Юра відповіді на свої питання у прибраних родичів.

— Чи не моглиби ви розказати, що про мого покійного дедика? Як він жив, що робив і що розказував про себе? Як я пригадую собі його, гейби мрака мені очі прикривала.

— Небагато про нього і можна сказати, — відізвався дід із печі. — Жив, як і кожний з нас, стародавніх гуцульських звичаїв строго придержувався, але що робив поза простою роботою — важко сказати. А мусів щось робити, бо завжди задуманий ходив. Хоч багачем не був, то велико стояв у людей. Щось такого було в його поставі, що як десь показався, — зараз люди йому дорогу робили. Найбільші дуки його перші поздоровляли, хоч він цього не забагав.

— А чи відходив він часто від хати?

— Хіба під рокові свята пропадав десь на цілі тижні. Переказували люди, що стрічали його під Марішевською, то на Лудовій, то коло Стога. Найбільше його в Чівчині стрічали, як ходив між скелями. Певно чорногорського зілля шукав, бо примівник з нього був перший між мольфарами.

— А ви певно памятаєте ще мого діда Петра та його цілу родину, — допитувався далі зацікавлений Юра. Мені навіть баба Катерина розказували, що дедик їй про це оповідав.

— Ая, — з бабами бесіду тримав! Видиш, рід Мартишуків якийсь чудатий.

Відколи я памятаю, завжди родився лише один син. Твій дід був одинак, дедя одинак і ти також. Але певно, що цілий рід є один із найстарших. Видно те, було й по твою дедиків: що то за кучері мав красні, який хід рівний, яку поставу бутну і певну!

Та Юрі це нецікаве, він питається про свої таємниці:

— А що значить той закривлений хрест коло дверей?

— Не знаю. Раз хтось запитався дедика, а той відповів із усміхом, що він так зі старости перекривився. Але зараз потім споважнів і не говорив нічого більше.

— А чому ніхто собі таких хрестів не робить?

— Та це нікому й на гадку не припливе. Та навіщо? Незрозумілого ніхто не робить, а хто його зрозуміє?

Незадоволений Юра з розмови з дідом і загадує сам розкрити таємниці, що не дають йому спокою. Яким способом? Таж на Івана, на Купала папороті цвіте, а хто її цвіт зірве, — перед тим всі таємниці отвираються: про що пташки співають, як трава росте, в котрих місцях скарби горять і чистяться.

Нікому про це не говорить Юра ні слова, мовчки рахує дні, коли сонце підійметься якнайвище і передодень Івана надійде, а тимчасом ніби ненароком розпитується у знайомих, де найбільше папороті росте.

— Над головолицю Білої Річки я найбільше надibuвав, — каже Іван Жикалюк, що вертав саме з полонини.

Там я ключів до своїх таємниць буду шукати, — подумав Юра і на три дні перед Іваном Купалом, прилучився до гурту людей, що йшли у Скупову, по бриндзю.

Ще сонце не заходило, а Юра вже розглянув добре чагарник, в якому йому доведеться ночувати. І дійсно Іван Жикалюк не прибріхував: товсті корчі папороті засіяли густо цілий лісок зеленими погарами, аж радісно стало Юрі. Радісно? І радісно і страшно. Папоротин цвіт і чортівські збитки обертом перемішувалися в голові Юри. Але вертатися не буде.

Серед найгустішої папороті, вигідно розсівся Юра й очікував її розцвіту та наїзду чортів, що прийдуть видурювати цвітку від нього, щоби він не став великим мольфарем.

Сонце капнуло за гори, сумерк підкрався з темних пропастей в чагарник і прислонив очі Юрі. Разом із сумерком приповз сон і Юра так захотів спати, аж страх.

От уже щезник насилає сон, щоби я проспав північну годину, — подумав Юра. Певно і Микулі Малишові спати хотілося, як він по цвіт вийшов, щоби зробитися мольфарем. І зробився. І я зроблюся.

Протирає очі Юра своїми дрібними п'ястучками, але це мало що помагає. Що протре одне око, друге лише скліпає й само затулюється. Сон за плечима сховався і від Юри не відступає.

Хіба пaticьками попідпираю повіки, — подумав хитро Юра.

Вилонив два пaticьки, підпер ними повіки і вдивляється в найбільший корч папороті, на котрому цвіт, горіцвіт розцвістися має.

Вдивляється Юра в корч і чує, що щезники темними могутніми постатями оточують його мов перстеном. Та він не підводить голови, десь навіть остраху в нього нема, тільки ті очі, ах ті очі печуть, пaticьки вгризаються в м'яке тіло, а сон зза плечей лагідною долонею повіки гладить. Поволеньки зсунулися пaticьки зпід очей, легенько зтулилися повіки і хлопець невимовно пробурмотівши кілька слів простягнувся, осунувшись у пухку траву.

Смереки опустили віття додолу, святойванські мушки засвітилися в повітрі, папороть затріпотіла шелестливими листками. В чагарнику сів спочивати спокій.

Нараз з далини перелякав тишу ночі горластий рик розлогорогого оленя, що розломлюючи корчі продирався до водопою. Шум корчів розбудив Юру, і він зі здивуванням розглянувся довкола себе, стріпуючи сон із повік.

Цвіт папороті, — прорізала думка свідомість й очі загоріли.

Всі корчі папороті довкола нього розцвілися вогнистими цвітками, а обабіч цілими оберемками. Кинув оком Юра далше, а щезників ціла хмара. Отут таки над ним нагнувся страшенно огидний щезник із двома великими рогами на лобі, трохи далше другий з косматою бородою, а побіч нього третій, як смерека: на одній нозі стоїть він у шпичастій шапці, а ще далше, ой леле, ціла тьма. І всі вони присуваються, до нього нагинаються, горицвіти, папороті розкидують у повітря, аби тільки подальше нього. І то мовчки, тільки пашеки викривили.

Отой щезник зірвав цвіт йому зпід ніг.

Мое щастя вкрав — мигнула думка. Хоче встати — ані руш. Хоче простягнути руку — мов кам'яна, тільки жижки скачуть.

— Гай! — прорвалося несамовитим криком із горла Юри, — і вже на ногах, і вже повні жмені горицвітів, і вже пігнав долину.

А за ним шум, а за ним крик, а за ним гармідер. Всі чорти внялися і йому дорогу забігти хочуть. Та цвіт уже його боронить. Не зближаються до нього, тільки разом із ним біжать навперейми високі, як смереки. А до них долучуються по дорозі ще інші і свищуть, вівкають, гукають: віддай цвіт, віддай цвіт.

Та Юра не слухає, щораз дужче біжить, і хоч у грудях порожнеча грає, в душі — буйна радість і певність перемоги.

Вже лише кілька щезників по боках, ще лише два, один. Ого, вже всіх перебіг, тільки різкий свист щезників за ним: фі-і-і-і-в-в-в. Аж фоя сиплеться зі смerek.

Ліс скінчився, Юра вибіг на полонину і пігнав далше. З розмаху налетів на якогось маленького чортика, що лежав на землі. Цей розлючений вхопив Юру за ноги і кинув у пропасть.

Розтиснув Юра п'ястуки, хапаючись повітря, а горицвіти так і понеслися вгору, а він сам скотився в долину стрімголов. Надбережні корчі стримали розгін знепритомнілого вже хлопця, а зеленастиий мох простягнув м'які, шовкові обійми.

Юра без більшого пошкодження спочив на березі глибокого потоку.

IV.

Вже золотисті зірки на небі гасилися, як хлопець прочуявся і пошкандибав додому, легко дотикаючи свої костомахи та клянуци щезників, що таки відібрали в нього його майбутнє мольфарське знаття.

Іде Юра й розглядається. Довкола споконвічні смережки підперли небо, старезний лім хрускотить під ногами, а недалеко розляглася страшна скала, над цілим яром нависла, неначеби доступ до чогось замикала.

З цікавістю розглядає Юра скалу, поцмокує зі здивування устами і наткнувся ненадійно на широку щілину, що розколола її надвоє.

Хоч випустив я горицвіт зі жмені, то хай принайменше подивлюся на цю потайну дорогу, — подумав Юра.

А що, як у скалі той сидить? То відберу свої цвіти, — підбадьорував себе хлопець і почав співати полонинку:

Грають скрипки, грають дутки, флойири тисові:

Одна любка в Красноли, друга в Єсинові.

Сіда ріда, сіда тіда, тай дана тай діна,

Кожна любка солоденька йик з молока піна.

Очі мої чорноброві, бідка мені з вами —

Не хочете ночувати одну нічку сами...

Тісно протискається молодяк крізь невеликий отвір, дretься по розсипах та замість до печери увійшов у широкий, отвертий вгорі камінний потайник, котрого сгіни, здавалося, хмари досягали. Іде дальше, потайник то звужується, то розширюється, врешті випровадив Юру на широку царинку. Зпід ніг Юри висмикується ледви слідна стежка, що крізь купки трави продирається до недалекого гаю. До гаю приперлася невеличка хатинка, з котрої викочувався час до часу клубок диму і тоненькою ниткою розтягався в повітрі. Зблизившись до хатини, побачив Юра під нею старезного діда, в котрого борода волочилася по землі, а навислі брови накривали повіки. Старець мовчки дивився на схід сонця і, видавалося, ані гостя не бачив, ані його кроків не чув.

З неясним острахом зближався хлопець до старого діда і здалік поздоровив його голосно, скидаючи з голови крисаню:

— Миром, дідуню, поздоровляю вас.

Дід, обернувшись повагом, підніс двома пальцями брови знад очей, глянув на Юру й обличчя його помітно прояснилося.

— Благословенний будь, Юро Мартишуків, — теплим голосом промовив.

Юра здивувався.

— Звідки знаєте мене, діду?

— Бо очі свого дедика маєш, а що його вже нема, мусів його заступник до мене прийти.

— Та я не хочаючи до вас забрив, — несміливо відізвався Юра.

— Щож ти можеш говорити про свої діла, як не видиш ні того, що перед тобою, ні не розумієш того, що за

тобою. В тебе ще тільки темний гін відзивається і ти наомацки шукаєш ключів до таємниць. Це крик нашої душі, сторожів Гуцульщини, в тобі будиться, щоби ти міг збагнути таємниці дідів.

— Хтож ви є, дідуню, що знаєте мене, дедика і моє шування?

— Я прадід твій і сторож Вічної Ватри Гуцульщини.

— Вічної Ватри? Чи це може живий вогонь, що його кожної весни викручують на полонині?

— Ні, це Святий Вогонь, що його сам соняшний бог дав у старину нашому родові, що ватажував над гуцулами, щоби хоронити ним перед лихою долею наше плем'я.

І сказав тоді Бог: як довго Вічна Ватра горіти буде, а гуцули будуть писати писанки, так довго ніяка сила їх не зможе ані перемогти, ані зломити.

— А чому дедик не мав ніякої влади над гуцулами? Таж не було в нього ні широких полонин, ні ботів овець, ні темних лісів. Щось дуже змаліла сила нашого роду, — з гірким усміхом промовив Юра.

— Ти не вмієш дивитися, — поважно сказав дід. — Сила чоловіка не в писаному боті, але в його душевній напрузі, що опановує серця других. Твій дедик був сильним, дуже сильним мольфарем і ватажком і до його слова прислухувалося багато гуцулів.

— Чомуж він сидів на своїй гражді і не панував над гуцулами?

— Бо наш рід має стерегти Святу Ватру. Своєю службою він панує над гуцулами, а не багатствами. Зрозумій, що коло тебе діється.

Дивися: на долинах родиться хліб, на крутих кичерях ростуть шумливі ліси — повні бистроногих оленів, ще вище розложилися веселі полонини з чередями маржинки, а найвище простяглися сірі скали з чародійним зіллям. І наші рід ніби найвищі скали, без котрих не булоби і красної Гуцульщини.

Дід замовк, а за хвилину мовчанки продовжав:

— Так, так, ми Чорногори гуцулів, ялові, видається, та кожний гуцул звертає на нас очі; чито блуд його зловиться в непроглядній пітьмі долини, чито зморений на постелі недугою шукає ратунку в наших примівках і зіллях, чито ровта стальть топори. Ми нікому не накидуємося, але кожний до нас приходить, бо кожний своє знає і своє розуміє.

Дід не глянув навіть на Юру і увійшов у хороми.

— А що сталос'яб, якби так Свяга Ватра згасла?

— Най Бог боронить, — дрожачим голосом відповів дід. — Якби її не стало, не сталоби і Гуцульщини, тріс-

нулоб серце світу. Але це ніколи не станеться, бо нащ-
рід вогонь стереже. І ти будеш його стерегти.

— Покажіть мені Святу Ватру, якщо я буду вашим
наступником.

— Заки станеш наступником й я допущу тебе перед
лице Святої Ватри, мусиш наперед очиститися. Це буде
тривати сім днів, бо через сім вод ти мусиш перейти,
заки чистим стане твій дух, твоя душа і твоє тіло. В тому
часі житимеш у хоромах і слухатимеш моїх наук у гли-
бокій мовчанці.

— Чи Свята Ватра... —

Дід не глянув навіть на Юру і увійшов у хорони.
Очищення почалося.

V.

Серед великої свіглиці горіла Свята Ватра. Коло неї
з простягнутими руками стояв дід, а побіч нього блідий
зі зворушення Юра і вслухувався в молитву діда, потихо
повторяючи слова:

— Ватро, Свята Ватро, почата в розцвілому сонці,
що вогнистим кружком просувається по небі, а запалена
в серці світу на Гуцульщині божеськими руками.

— Ватро, гарячко світу, ти проникаєш усе до дна.
Вночі мітливим вогнем обливаєш небо, на землі у твер-
дому кремені криєшся, живим вогнем ховаєшся в дере-
вищі, блудними вогниками танцюючи над озерами, золо-
тими язиками процвітаєш зі скал, сліпучими блискавками
колеш повітря.

— Ти гуцульське серце дивними любощами розколи-
хуєш, з темних очей молодниць розіскреною пристрастю ви-
зираєш, сталевими вістрями з легінських гнівом випри-
скуєш.

— Твою силу кожний гуцул вичуває чито в розшалі-
лих гуках потоків, чито в подиху лісів, чи в розпаленій
маржині.

— Ватро, Свята Ватро. Ти сторож наш від сумерком
завитих віків, Ти всіх нас у невгнуте племя еднаєш, нашу
роботу просвітлюєш і Ти ведеш нас у будучі віки.

— Ти хоронила і боронила нас досі, бо Ти корінь на-
шого життя й оклик смерті наших ворогів. Хорони нас
і дальше: нас, маржинку нашу і наші верхи гордочолі.

— Борони нас і будь благословенна!

Беручи за руку Юру, дальше промовив сивоборо-
дий дід:

— Приводжу перед Тебе нового сторожа, свого по-
мічника й заступника. Очисти його, загартуй серце, про-
світи. Так проникни його, як Ти наших предків проникала
і перелий у нього спадщину батьків, твоїх сторожів, а мо-
лода сила хай прийме її на славу й добро.

Тихий, рівний, мягкошовковий голос переливав дивну силу зі старечих у молодечі груди, поширював їх, вогонь у серці викресував. І вчув Юра, неначеби він розростався, мужнів і доходив своєї сили. Старший на таємницю Гуцульщини, що цілим тягарем лягла на його плечі, вирівнявся Юра на цілий зріст, а його очі зажеврили вогнем Святої Ватри.

Старий сторож відізався:

— Тепер іди, Юро, додому і вертатимеш до мене під старі гуцульські рокові свята. Тоді будемо їх разом опроваджувати і над сивою стариною роздумувати. Як будеш у долинах, слухай отвертими вухами і гляди відкритими очима, приглядайся, чи пізьма палає ще в яких родах, чи вже потахла зовсім.

VI.

Вернувся Юра до гражди діда, в якого був годованцем і пильно заходився коло своєї роботи. Старий опікун таки доглянув душевну переміну, що наступила в Юри, чито міркуючи з очей, що дивним вогнем вигравали, чито з тихої задуми, що з неї не виринав молодик. З нескриваним подивом глядів старий дід на Юру, а одного разу отак відізався до нього:

— Юро, дитино моя срібна та дорога, не можеш ти вже в мене сидіти як годованець, як мій прибраний син. До великих діл ти призначений, дивним вогнем горить твоє око. Вертайся назад до своєї хаги, і там очікуй своєї години.

Юра пробував переконувати опікуна, але це не вдалося йому. Сам відчував, що всі статки, які він досі стеріг і пильно-пильненько коло них ходив, якісь чужі йому стали. Заходячися коло роботи, що її всежтаки з рук не випускав, почував Юра нудьгу, яку розвівав самотою.

І стариня йому якась дальша стала. Він любив дальше і діда і бабу, але якось вже інакше.

Чимжеж вони є для мене? — думає нераз молодик. — Такими самими гуцулами, як усі інші, що я їх так дуже кохаю.

Чемність Юри старий зрозумів посвому.

— Іди, Юро, а про харч і майно не журися. Іду будемо тобі посилати д'хагі, а майно я вже тобі відказав. Наглядай лише час від часу за парубком і дівкою, щоби не пленталися поза себе.

VII.

Юра вернувся до своєї власної хати і надходив деколи до опікуна, який, як виявилось, сам добре доглядав і паруб-

ка і дівку так, що і маржина вчас була напоєна і видоєна, і сіна впорядку викошувані.

В короткому часі завважив Юра, що поведінка старого діда неначеби уділилася всім довколишнім сусідам, а навіть і подальшим гуцулам. Щоправда, він не помагав їм, ніякого зілля їм не давав, а всежтаки він відчув, що держить гуцулів у своїх руках і може їх провадити.

Сам собі здивувався, як він міг вгамувати пізьму двох первих братів, яких бартки повисли над головами і врубувалися в тіло, мов у пень.

— Миром вам, браття, — поздоровив Юра озвірілих легінів.

Піднесені топори застигли в повітрі, — під темним оком Юри вчулися обидва винуватими. Розпалені бійкою лица ще більше запашіли і взаїмні обвинувачення поплили рікою.

Юра не вслухувався довго в те, що кидали на себе кривні верстаки.

— Над лісом вадитесь, бо кепське вам записали у розписі. Яке в тебе господарство, Петрику, таке і в тебе, Іванку. Розв'яжіть темний розпис та оба нарівні вживайте. Один більше від другого не врубає. А чи не шкода крові, що дармо зрощує трави? Заждіть, недалекий час, коли і без ваших рук будуть її спускати, як воду з озера крізь отворену клязву.

Гасли гніви і Петро відіззався, відвертаючи очі під поглядом Юри:

— Правду Юра каже. Наші діди не вирубали, і ми не зрубаємо ліса. Дай руку, Іванку!

— Поцілуймося, Петрику!

Кривняки стиснули один одному руки і розтиснули пізьму в серці, подякувавши Юрі, весело пішли додому, співаючи:

*Закувала зазуленька
В вершечку високо —
Буковинка сі розбила,
Тепер нам широко.*

Юра подивився у слід за помиреними і втішився своїм ділом. Почав рахувати свої роки: минуло вісімнадцять.

Довго провадив своїми очима Юра обох співаків, а як вони скрилися за закутом, обернувся і пішов плаєм догори. Нараз шибла йому думка в голові.

Як легіні сходили мирно долів, дивно уложилися їх бартки, сперті на плечах. Нагадували таємничий знак знад одвірка його хати. Сторож Святої Ватри вияснював йому, недавно, що цей знак приносить щастя і відзначає найсильніших мольфарів зі стародавніх родів.

Пригадуючи собі уложення барток, котрих вістря були

звернені в той самий бік, доповнював Юра вияснення старого діда.

Зломаний хрест, це знак спільної згоди. Від непамятних часів доховався він у нас і щастя нам приносить, якщо вістря барток звернені у взаїмних перегонах. Ломаний хрест, знак злагоди і війни.

Юра пустився бігцем за легінями, що розкотистим співом едналися зі собою. Завернув обох до своєї хати і там, показуючи на таємничий знак і їх бартки, довго розказував їм про злагоду і піззму, що еднає і розділює гуцульські роди.

Мовчки слухали легіні слів, що розкривали їм таємниці стародавніх часів — і стали невідлучними товаришами Юри.

VIII.

Гуцульщина живе по свому. Твердо вкопалися гори в землю і хто зможе їх рушити? — думав неедин, а по короткій задумі кидав знову оком за якоюсь біланею, якої дзвінок замовк у густому малиннику, або сумовито приспівував:

*Ой, Господи милосердний,
Ти, боже, божечку,
Йикас туга май велика
На моім сердечку.*

І дальше кожний жив по свому: не шукаючи нікого і не признаючи нічого.

З Кут вийшов кіньми Петришко додому і зараз таки прийшов до Юри, в котрого вже застав свого побратима Івана.

— Біда нам, братчики.

— Не перестрашуй, — відізався Іван, — але скажи, що сталося.

— За Сокільськими я найшов чужий ходак. Пхаються вже шарапатки в гори. Подорозі говорив мені Дмитро Дідушків, що видів з ґруня, як чорна хмара розділилася на Устеріках і частина пішла вгору Білою Рікою, а частина завершила в Річки.

Юрі пригадалися довгі святочні розмови з дідом, сторожем Святої Ватри; пригадав собі і про намагання Арідника, що нетерпеливо очікує потахнення Святої Ватри. Наплив на Білу Ріку і Білу Річку, між котрими горіла Свята Ватра, дивним острахом наповнили його серце.

Він подумав: певний знак, що хочуть Святу Вагру згасити, щоби серце Гуцульщини перестало битися.

— Вийди, Іванку, і запали віху на остопогу всім.

За хвилину жмути соломи зашипіли високо в повітрі, іскрами розсипалися і потахли.

На тлі темного неба зарисувалися знову притаєною силою верхи. За хвилину на полудневому сході спалахнув вогник, неначеби хто запалив сірник. Спалахнув і згас. Незабаром бухнув кривавочервоний знак вогню і дихнув полумінню до неба. Загоріла Маркова кичеря. За нею мигнув перехрестянський грунь, Скупова, Зміянки і Кринти. Відізвалася Магура, Магурка і подали знак Костричі. Ціла Гуцульщина загоріла, а грунь від груня, гражда від гражди перекликувалися, трембітами порозумівалися:

— В-а-р-ту-у-у-у-й!..

Зложена присяга перед Святою Ватрою мов раненого оленя підірвала Юру і він пігнав на Світлу Царинку до старого сторожа з тривожними вістками.

А тимчасом із болот і запріснілих озер роздалися різкі свисти і темні постаті заповнили долини. Щоби покарати Красноільців і Зеленців за їх буту зухвалу, за владу Арідника.

Не мали часу схреститися бартки в таємничий знак ломаного хреста. Мов сарана обступали темні постаті гражди, витягали людей і витереблювали їх, голими руками брали.

І хату Юри облягла сарана й Івана силою витягнула на подвіря. Почали питатися, де зник Юра.

— Не знаю, — затято відповів Іван.

— Чекай, зараз знатимеш, — і сильні руки вхопили його і твердими мотузками прикрутили до лавки. В розтягнене тіло посипалися удари.

— Де Юра?

Іван мовчав.

— Де Юра?

Знову мовчанка, а тих, що стояли над ним, заступили свіжі.

І Іван відізався:

— Гей, безувіри, смага би вас втяла. Ото мені відважні! Пес ригавби такими заяцями. Розв'яжи руки, дай сокиру, а тоді — в саме серце. Ще знайдеться в мене вкохана силка, щоби тобі голову розвалити, як грім смереку. Пек тобі та цур. Щезби ти та скамянів. Агій, тьфу тобі в лице, — і з цими словами Іван з усієї сили плюнув в лице старшому.

Тихо стогнало повітря, тільки Іван мовчав.

Під Скуповою грізно розсміялися гуки Річок, а небо заплакало над Іваном срібlistою росаю. Вітер, що присів десь у Сурдуку, свиснув долинами, впився у груди гір і переказав чорногірським верхам про нього: і Говірлі, і Мунчелові, і Скорушному, і Стогові.

IX.

А Юра тимчасом поспішає, і не бачить, що зпід корча піднеслися дві постаті і поповзли зазирцем за ним. Подорозі відлучилася одна і пігнала до невеличкої вагаги, що стояла на сусідньому ґруні, а друга даліше виляса ґадом у траві за Юрою.

І вже минув Юра Лудову, Стефулець, Пніве, і Гостин. Тоді звернув із плаю і почав продиратися густими хащами. Оглянувшись довкола себе, увійшов у камінний потайник. Глухо загуділи під його стопами камінні плити, та рівночасно Юра вчув, що їх згук закаламучений другим.

Як рись скочив він в найвужчому просмику за камінний залім і як тільки показалася одна постать — важкий топір опустився вділ. Потім у друге, у третє, в четвертє.

Молодий гуцул залишився сам.

Очікуючи підступу, ще довго ждав Юра під каменем та більше вже ніхто не показався. Заспокоений хвилинною перемогою, але затривожений життям діда і Святого Ватрою, пігнав легінь темними потайниками даліше.

На царинці стялася йому кров у жилах.

З горючої хати вибіг старий дід із залізним кубком, в котрому курилася Свята Ватра. Навздогін за дідом пустилося кілька постагей і кільканацятьома скоками догнали його. Дід, падаючи до землі, висипав грань з кубка й вона запалила сухий шувар.

Відтягаючи трупа з пожару, старалися вирвати з рук діда посудину з жаром. Надаремно. Суха рука наче зрослася з залізом. Хтось бистроумний відтяв руку в сугубі і серед криків товаришів підняв її, щоби віднести до хати і Святу Ватру.

Там серед радісних окликів Свята Ватра загасилася...

Зареготався Арідник у Пресподі і ланцюхи почали звільнювати його зі своїх вікових обіймів. І покотився скажений регіт темними погайниками Преспода, струснув Тридев'яту Землю, відбитою хвилею помчав по морях, скелі розторощував, бурі зривав, а коли виринув з Несамовитого Озера, виломив сто двадцять скель із гребеня Говірлі, з корінем змів ліси у Дзимброні і на роздоріжжах змішався з радісним ревом.

Задрожали перший раз гуцули і розпука шарпнула їх серцями. Мов здеревілий, стояв Юра. Розшалілий танок реготу Арідника схаменував його. Він впав на землю та повзучи серед густої трави, підліз до горючого шувару і запалив від нього наборзі скручений з сухої фой смолоскип, а опісля одним скоком опинився в потайнику.

І нагло вчув Арідник, що кайдани, які розвільнювалися, знову цупко вхопили його у свої могутні кліщі.

Радісний регіт завмер на його здивований і викривлений пащі.

І гуцули стрепенулися. Вчули, що ще не надходить їм заглада і їх серця взялися знову полум'ям Вічної Ватри.

Аксель Мунте)*
(*Axel Munthe*)

Жінки

Я був відсутний три місяці замість одного. І був певен, що багато з моїх пацієнтів буде триматися мого приятеля доктора Норстрема, який приймав їх підчас моєї відсутности. Але я помилився, бо всі вони повернулися до мене, деяким було краще, деяким гірше, всі говорили дуже гарно про мого колегу але рівнож гарно й про мене. Я ані трохи не турбувався, якби вони залишилися у нього; я мав повні руки праці й знав, що його практика підупадала чим далі тим більше, так що він мусів навіть перебратися з Boulevard Hausmann до простішого помешкання на Rue Pigalle. Норстром був завжди добрим приятелем, він допомагав мені в багатьох скрутних випадках на початку моєї кар'єри, коли я ще стромлявся до хірургії, й завжди охоче ділився з відповідальністю при багатьох моїх дурницях. Я добре памятаю, наприклад, випадок з бароном В. Гадаю, що найкраще булоб оповісти вам цілу подію, щоб ви зрозуміли якою людиною був мій приятель. Барон В., один з найстарших членів шведської колонії, бувши завжди слабкого здоров'я, лікувався у Норстрема вже багато років. Одного дня Норстром по своїй фатальній неспіливості запропонував, щоб мене покликали на консультацію. Я припав баронові до вподоби. Нового лікаря завжди вважають добрим лікарем, поки він не довів протилежного. Норстром стояв за невідкличну операцію, я був проти неї. Барон написав мені, що йому вже докучило сумне Норстромове обличчя й просив мене перебрати лікування до своїх рук. Цілком зрозуміло, що я відмовився, але Норстром сам жадав свого відходу, та щоб лікування перебрав я. Загальний стан баронового здоров'я швидко поліпшувався, мені гратувлювали з усіх боків. Через місяць мені стало ясно, що Норстромова діагноза була вірна, але що для операції вже запізно, й людина є страчена. Я написав бароновому небожеві до Стокгольму, щоб приїхав і відвіз дядька вмирати вдома,

*) Подані уривки взяті з книги The story of San Michele. Автор (лікар, швед) в раді коротких нарисів переходить своє життя, майстерно включаючи його в вічлү циклічну драму Життя й Смерти. По багатству думок і фактів, по майстерности, з якою показані прості й ясні основи Вічної Долі — книга належить до найкращих витворів сучасного європейського письменства.
Л. М.

в його рідній землі. З великими труднощами мені пощастило переконати старого пана. Він не хотів залишитися без мене, я був саме той лікар, який розумівся на його хоробі. По кількох місяцях написав мені його небіж, що дядько залишив мені в завіщанні дуже коштовний золотий годинник, на памятку про все те, що я зробив для нього. Я часто накручую цей годинник, щоб він нагадував мені, з якої матерії шийється лікарева репутація.

За останній час відношення між Норстромом і мною були змінилися. Мене все частіше й частіше кликали на консультацію до його пацієнтів, навіть занадто часто. Саме сьогодні я бачив як цілком несподівано помер один з них; це було нещастям для Норстрома, бо його пацієнт був одним з найчільніших членів колонії. Норстром був цілком пригноблений, я взяв його з собою на обід до Café de la Régence, щоб трохи його підбадьорити.

— Я хотівби, щоб ти пояснив мені таємницю твоїх успіхів і моїх невдач — сказав Норстром, сумно дивлячись на мене понад пляшкою сен-жуленського.

— Це виключно питання щастя, — відповів я. — Грає тут роллю й різниця між твоїм і моїм темпераментом, яка надить мене вхопити фортуна за чуба, в той час як ти сидиш нерухомо й, тримаючи руки в кишенях, глядиш як вона летить повз. Я переконаний, що ти маєш більше знань про здоров'я й хоре людське тіло ніж я; але так саме можливо, що хоч ти й удвічі старший від мене, але я знаю більш ніж ти людську душу. Навіщо ти сказав російському професорові, якого я післав до тебе, що він має *angina pectoris*, навіщо ти зясував йому всі симптоми його фатальної хороби?

— Він бажав знати всю правду, й я сказав йому все, бо інакшеб він мене не слухав.

— Я не сказав йому зовсім нічого про хоробу, але він слухає мене в усьому. Він брехав тобі, коли казав, що бажав знати все й не боїться смерті. Ніхто не бажав знати наскільки він є хорий, кожний боїться смерті й має добру рацію. Цій людині тепер цілком зле. Його існування паралізоване страхом і все це з твоєї вини.

— Ти завжди говориш про нерви й душу, немовби наше тіло не мало більш нічого. Причиною ангіни пекторіс є артерioskлероза серцевих артерій.

— Спитай професора Ушара, що сталося на його клініці минулого тижня, коли він демонстрував нам випадок ангіни пекторіс. Жінка дістала раптово такий жахливий припадок, який і професорові здався останнім. Я попросив у нього дозволу на спробу припинити його ментальним способом; він відповів, що це зайво, але дозволив. Я поклав свою руку їй на чоло й сказав їй, що це повинно швидко пройти; через хвилину жах щез з її очей, вона глибоко зітхнула й сказала, що почувала себе цілком добре. Ти звичайно зауважиш, що це був

випадок псевдоангїни, фальшивої ангїни пекторїс, але я доведу тобі протилежне. Через чотири дні вона дістала другий, по всім ознакам цілком подібний, припадок й померла менш як за п'ять хвилин. Ти завжди намагаєшся висвітлити своїм пацієнтам те, чого не можеж зясувати навіть сам собі. Ти забуваєш, що все це є питанням віри, а не знання, подібно як віра в Бога. Католицька церква ніколи нічого не зясовує й є найміцнішою світовою потугою; протестанська церква намагається все пояснювати й розпадається на кавалки. Чим менше твої пацієнти знають правди, тим краще для них. Не було й обумовлено, щоб за працею органів нашого тіла доглядав розум, і заставляючи пацієнтів міркувати над своїми хворобами ти втручаєшся в закони Природи. Кажи їм, що вони мусять робити те або те, приймати той або інший лік, щоб було їм краще; а якщо вони не хочать тебе слухати — хай ідуть до іншого лікаря. Не відвідуй їх, якщо вони тебе невідклично не потребують, не говори з ними зайво, бо інакше вони швидко збагнуть тебе й пізнають, як мало ми знаємо. Лікарі, мов королівські особи, малиби триматися по можливості більше остронь, щоб їхній престїж не терпів; всі ми краще виглядаємо в півсутінковому світлі. Подивися на власну родину лікаря, яка завжди воліє поради іншого. Я саме тепер потайки лікую жінку одного з найбільш відомих парижських лікарів; не пізніше як сьогодні вона показувала мені його останній припис і запитувала, чи він їй буде корисним.

— Ти завжди маєш довкола себе жінки. Я хотівби подобатися жінкам так, як подобається їм ти; навіть моя стара куховарка закохана в тебе з того часу як ти лікував її опарення.

— Я молюся, щоб вони не любили мене, я бувби радий збути всіх цих невротичних дам тобі. Я знаю, що завдячую їм більшу частану своєї репутації т. з. модного лікаря, але дозволь мені сказати, що вони спричиняють велику турботу; а часом навіть і небезпеку. Ти висловлюєш бажання, щоб жінки любили тебе, але не кажи їм цього, не надавай їм занадто великого значіння, не дозволяй, щоб вони тобою командували як їм подобається. Жінки, хоч вони самі, здається, не знають про це, більше люблять слухати ніж наказувати. Вони претендують на рівність з нами, але цілком добре знають самі, що рівні не є, — на щастя для них, бо якби вони були нам рівні, то ми любилиб їх значно менше. Я загалом про жінок значно кращої думки ніж про мужчин, але я їм не кажу цього. Вони мають значно більше відваги, вони протистоять хворобі й смерті значно краще, ніж ми, вони мають більше співчуття й менше чваньства. Іхній інстинкт є загалом вірнішим провідником у їхньому житті, ніж нам наша інтелігентність, вони не дуріють так часто як ми. Любов значить для жінки значно більше, ніж для чоловіка, значить все. Вона є менше питанням змисловим, ніж чоловіка собі звичайно думає.

Жінка може закохатися і в негарнім чоловіці, навіть старім, якщо він розбудить її уяву. Чоловік не може закохатися в жінку, що не пробудить його сексуального інстинкту, який проти намірів природи, переживає в чоловіці його сексуальні можливості. Тому й немає вікової межі для закоханості. Рішеле був непереможним у вісімдесят років, коли вже ледві стояв на ногах, а Гете мав сімдесят, коли стратив розум із-за Ульріки фон Леветцов.

— Кохання само скороминуче як квітка. У чоловіки воно вмирає природною смертю в подружжі, у жінки часто триває аж до кінця, перетворюючись у чисто матерню ніжність до впавшого героя її снів. Жінки не можуть зрозуміти, що чоловік по природі полігаміст. Він може бути насильно скорений нашими недавніми законами суспільної моралі, але його незнищимий інстинкт лише дремає. Він залишається все тою самою істотою, якою створив його Творець, він завжди готовий займатися справами, що не зносять зайвих відкладань.

— Жінки не є менш інтелектуальні ніж чоловіки, можливо, що вони загалом і більше інтелектуальні. Але їхня інтелектуальність є іншого порядку. Не можна оминути того факту, що тягар чоловічого мозку більший ніж жіночого. Анатомічні різниці виступають ще більше, коли порівняти потиличні частини обох мозків; саме існуванню псевдоатрофії цієї частини в жіночому мозку приписує Гусе таке велике психічне значіння. Закон диференціації полів, незмінний закон природи, який охоплює всі без винятку створіння й виявляє тим більшу виразність, чим більше розвинені типи. Скажуть, що все це можна пояснити тим, що ми досі тримали всю культуру як монополі полу лише для себе, що жінки ніколи не мали для цього сприятливих можливостей. Хіба це радість? Уже в Атонах положення жінок не було нижчим ніж чоловіків, кожна ділянка культури була до їхньої диспозиції. Йонійські й дорійські племена завжди признавали їхню свободу, яка в лакедемонців була аж надмірною. На протязі цілої римської імперії, бігом чотирьох століть високої культури, жінки користалися значною свободою. Досить згадати, що вони цілком вільно розпоряджали власним майном. За середніх віків виховання жінки стояло значно вище ніж чоловіки. Лицарі краще вміли обходитися з мечем ніж з пером; ченці були вчені, алеж було безліч жіночих монастирів, у яких рівнож зручно було вчитися черницям. Глянь на наш фах, в якім жінки теж не є новичками. Уже в Салернській школі були жінки-професорки; Люї Буржуа, лікарка Марії де Медічі, вдови Генріха IV написала погану книжку про порід, Маргарита ля-Марш була головною повитухою в лікарні Hôtel Dieu р. 1677, пані ля-Шапе й пані ля-Буавен писали про жіночі хвороби численні книжки — всі повні нісенітниць. Бігом XVII й XVIII віку було безліч жінок професорками на славних італійських університетах в Болонії, Павії, Ферарі, Неаполі. Вони ніколи не відзнача-

лися в своїх спеціальностях. Саме тому, що породіля й гінекологія були залишені в руках жінок — ці дві галузі нашої професії залишилися так довго в безнадійному застої. Поступ почався лише тоді, коли вони перейшли до мужеських рук. Жінка ще й тепер, коли життя її самої або власної дитини знаходиться в небезпеці, не звернеться до лікаря власного полу.

— Глянь на музику. Всі панії Ренесансу грали на лютні, а пізніше на клявікорді, гарфі, клявесіні. Бігом століть усі дівчата кращих верств суспільства вчилися пильно грати на клявірі, але, оскільки я знаю, першорядного музичного твору не скомпонувала жадна жінка; тимбільше не знав я жінки якаб могла заграти по мойому смаку Бетовенове *Adagio Sostenuto*, opus 106. Ось старанні молоді дами, які ревно студіювали малярство, але, оскільки я знаю, жадна європейська галерія не містить першорядних образів підписаних жінкою, виключаючи лише Розу Бонор, яка голила підборіддя й вдягалася як мужчина.

— Одним з найбільших поетів давніх віків була жінка. З вінка квітів навколо її чарівного чола лишилися тільки кілька рожевих пелюстків, повних аромату вічної весни. Яка безсмертна радість і безсмертний смуток лунають нам із цих прадавніх пісень сирени з берегів Геляди! Прекрасна Сафо! Чи почую я колибуть знов твій голос? Хто знає, чи не співаєш ти ще й досі в кількох страчених фрагментах антології, схованих під лявою Геркулянуму...

— Не бажаю вже чути нічого більше про твою Сафо, почав бурчати Норстром, — того, що я знаю про неї та її адораторів — для мене більш ніж досить. Не бажаю слухати вже більше й про жінок. Ти випив вина більше ніж тобі корисно, наговорив купу нісенітниць, підемо додому!

Лікарі

Тої доби практикувала в Парижі велика кількість лікарів-чужинців. Між ними панувала велика заздрість, з якої частину відчув і я, та й не було нічого дивного. Наші французькі колеги також нас не дуже любили за монополію на багаті чужинецькі кольони, що були без сумніву кориснішою клієнтелею, ніж їхня власна. В останній час незадоволення виявилось навіть пресовим протестом проти постійного зросту кількості лікарів-чужинців у Парижі, які, мовляв, не мають іноді й правних дипломів з признаних університетів. Внаслідок цього префект поліції видав розпорядження, що всі лікарі-чужинці мусять подати свої дипломи для нострифікації до кінця місяця. Я з своїм дипломом паризького університету був звичайно цілком спокійний, майже забув про все й лише останнього дня зайшов на комісаріат моєї дільниці. Комісар, що трохи знав мене, запитав чи знаю я лікаря Х який живе в тій са-

мій вулиці, що й я. Я відповів, що всі мої відомости про нього є ті, що він мусить мати дуже широку практику, що я часто чув згадки про нього та часто подивляв його елегантний повіз, який чекав біля його дому.

Комісар відповів, що я вже його не довго подивлятиму, бо лікар цей в них на поганому рахунку: не подав свого диплому, бо жадного не має, а є просто знахор й нарешті ще буде сидіти. Кажуть, що він заробляє двіста тисяч франків у рік, більше ніж багатьох з найславніших паризьких величин. Я відповів, що немає причин, чомуб знахор не міг бути добрим лікарем, а диплом для пацієнтів має мало значіння, якщо лікар їм помагає. Кінець цієї історії я почув пару місяців пізніше від самого комісара. Доктор Х. з'явився в найостанній мент, прохаючи приватної розмови з комісарем. Предклавши свій лікарський диплом з добре відомого німецького університету, він благав комісара захвати це в таємниці, бо свою величезну практику він завдячує лише тій обставині, що його всюди уважають знахором. Я зауважив комісареві, що ця людина буде напевно міліонером, якщо вона розуміється на медицині хоч на половину так добре, як на психології.

Ідучи додому я не заздрив мойому колезі його двіста тисяч франків зарібку, але заздрив, що свої прибутки він має підрахованими. Я завжди дуже бажав знати скільки я заробляю. Що я одержував багато грошей, це було цілком ясно, бо я мав багато засобів, як лише їх на що-будь потребував. Я мав гарне помешкання, чепурний повіз, добру куховарку; з того часу як одійшла панна Агата, я часто кликав до себе приятелів на обід з усім найкращим. Двічі я заїхав на діл, на Капрі; одного разу щоб купити у майстра Вінденца його дім, а вдруге, щоб запропонувати значну суму незнайомому власникові зруйнованої малої каплички Сан-Мікеле — це забрало в мене 10 років заки я перевів цю купівлю. Вже тоді був я великим аматором мистецтва, мої кімнати на Avenue de Villiers були наповнені покладами минулих віків, понад тузін прекрасних старих годинників віддзвонювали кожную годину моїх, часто безсонних, ночей. З якихось невідомих причин ці періоди добробуту часто переривалися хвилинами коли я зовсім не мав грошей. Знала це Розалія, знала консержка, знали купці. Норстром також знав про це, бо я часто боргував гроші у нього. Він говорив, що це можна з'ясувати якимось дефектом у моїй душевній машинерії, уникнути — лише точним записуванням і регулярним висиланням рахунків пацієнтам, як це роблять інші лікарі. Я відповів, що булоб безнадійно й пробувати робити замітки, що рахунків я не писав ніколи й писати не буду. Наша професія це не торг, а мистецтво, торгуватися з терпінням є понижуючим для мене. Я паленію, коли пацієнт кладе своїх двадцять франків на мій стіл, а коли він пхає їх мені в руку, я відчуваю бажання

вдарити його. Норстром твердив, що це нічого іншого як зарозумілість і чванькуватість з мого боку, що я мусівби загрибати всі гроші, що пливуть до моїх рук, як це роблять мої колеги, навіть якби вони походили від грабаря. Я твердив, що наш фах це священний уряд, тогож самого рівня як і священство, а може ще й вищого, у нім надмірний зарібок мавби бути заборонений законом. Лікарям малаб платити держава й добре платити, подібно як судям в Англії. Ті, що їм не сподобалосяб таке зарядження, залишилиб цю професію й пішли на біржу або відкрилиб крамницю. Лікарі малиб ходити межи людьми як мудреці у пошанівку й під охороною. Вони малиб право жадати все, що їм забажається від своїх богатих пацієнтів для пацієнтів бідних і для себе, але вони не смілиб писати жадних рахунків і рахувати візити. Яку грошеву вартість має для матірнього серця життя її дитини, що ви її спасли? Якою булаб нагорода за те, що жах смерти в перестрашених очах ви відігнали геть вашим ласкавим словом або простим поглядженням вашої руки? Наскільки франків оцінюєте ви секунду смертельного конання, що вирвав від смерти ваш морфієвий застрик? Як довго будемо ми дурити хоре людство всіми цими коштовними ліками й панацеями з модерними написами але з коріннями, що сягають аж до середньовічної забобонности? Ми знаємо, що число наших дійсно корисних ліків може бути перераховане на пальцях, а ми одержали їх від ласкавої Матері Природи цілком дурно. Чому я, що рахуюся модним лікарем, розїзджаю в елегантному екіпажі, в той час, як мої колеги з передмістя ходять пішки? Чому держава викидає стократь більше грошей на студіювання науки вбивати ніж на науку лікувати? Чому ми не будуємо більше шпиталів і менше церков? Молитися можете всюди, але на смітнику оперувати не можна. Чому ми будуємо так багато комфортавих будинків для професійних убивників і злодіїв і так мало для безпритульної голоти передмістя? Чом не сказати злочинцям, щоб живилися самі? Не існує ані жінка, ані мужчина, якіб не могли, в той час як сидять у в'язниці, заробити собі на щоденний хліб, якщо їм дати на вибір: їсти або не їсти. Ми стало чуємо, що переважаюча більшість в'язничного населення складається з божевільних, недорозвинених, більш або менш невідповідних індивідів. Це хиба. Рівень їхньої інтелігенції є, як правило, не нижчий але вищий. Усі, що зробили злочин уперше, малиб бути присуджені в'язницею на короткий термін, але з дуже суворою дієтою, комбінованою з тяжкою й постійною фізичною карою. Вони малиб звільнити місця для батьків покинутих і нешлюбних дітей, для сутенерів, яких є багато серед нас. Жорстокість до безборонної тварини є в Божих очах більшим гріхом, ніж розбишачтво, але карається лише незначною покутою. Всі ми знаємо, що надмірне накопичування майна є здебільша замаскованим окраданням бідних. Я ніколи не бачив міліонера в в'язниці. Спосіб за-

робляти гроші майже з нічого є спеціальним талантом дуже сумнівної вартости. Власників цієї властивости можна булоб лише тоді толерувати в їхній діяльності, якби вони зобов'язалися роздати, мов бджоли, більшу частину свого золотого покладу тим, які не мають меду навіть помастити свого щоденного хліба.

Щож торкається решти в'язничних мешканців, заплених злочинців, холодних вбивників і под., то замість того, щоб вони кінчали своє життя у відносному комфорті, що вимагає значно більших видатків ніж стале ліжко в шпиталі, — то їхби треба було присудити до безболісної смерти; не за кару, а для охорони решти. Англія має рацію як і завжди. Кожний з цих злочинців не мавби права нарікати на суворе поступовання суспільства. Вониб одержали за свої злочини найбільший привілей, що може бути дарований живій людині — привілей, який звичайно відмовляється подібним істотам за їхні вчинки — швидку смерть.

Норстром умовляв мене покинути реформу суспільства — він гадав, що це мені не пасує — й залишитися при медицині. Досі я не мав, мовляв, права нарікати на вислід. Він у кожному разі серйозно сумнівається в гладкому успіху моєї теорії, згідно з якою ми малиб ходити серед людей як мудреці, обмінюючи свою працю за необхідні потреби. Він залишався при своєму переконанні, що старий спосіб писати рахунки безпечніший. Я ж казав, що в цім не так уже й певен. Хоч було правдою, що деякі з моїх пацієнтів по кількох невідповіджених листах, у яких вони запитували мене про рахунки, одійшли не заплативши мені нічого — цього ніколи не сталося з англійцями — однак інші прислали мені часом суму значно більшу від тої, якуб я бажав від них, колиб післав їм рахунок. Хоч більшість моїх пацієнтів воліла скорше розлучитися з своїми грішми, ніж з своїм майном, — я всеж у кількох випадках з успіхом застосував свою теорію. Одним з найбільш шанованих предметів мого майна є старий льоденовий плащ, який я взяв від міс С. у день її відїзду до Америки. Коли вона їздила зі мною в моєму повозі, щоб мати можливість відплатити мені як належить за всю мою ласкавість, — я звернув увагу на її старий льоденовий плащ. Це була річ, якої я хотів. Я прикрив ним коліна, й заявив, що бажаю його мати. Вона відповіла, що купила його перед десятьма роками в Зальцбурзі й дуже звикла до нього. Я зауважив, що й я також. Вона запропонувала разже їхати до магазину Old England, де вона буде щаслива презентувати мені найдорожчий шкодький плащ. Я відповів, що не бажаю жадного шкодького плаща. Мушу зауважити, що міс С. була дуже зісна дама, яка завдавала мені турбот богато років. Вона так роззлостилася, що вискочила з екіпажу навіть не попрацававши й відїхала до Америки на другий день. Більше я її ніколи не бачив.

Згадую теж на випадок з леді Мод В., яка відвідала

мене на Avenue de Villiers перед відїздом до Лондону. Вона почала казати, що тричі безуспішно писала мені відносно рахунку, що я поставив її в дуже немиле становище, що вона не знає що їй робити. Вона аж пересажувала в вихвалюванні моєї зручності й доброти; грїшми, мовляв, не можна було навіть висловити всю її вдячність, бо весь її маєток не міг би винагородити мене за спасіння її життя. Я слухав з великою приємністю всі ці похвали від такої гарної молододї дами. Коли вона говорила, я був захоплений її новим, темно-червоним шовковим убранням, яке подобалось їй самій, судячи з випадкових поглядів, що вона кидала крадькома до венеційського дзеркала над ватраном. Дивлючись уважно на її струнку високу постать, я сказав, що хотївби мати її сукню й що є це якраз те, чого я бажаю. Вона порснула веселим смїхом, який перейшов у величезне здивування, коли я зауважив, що за сукнею я пришлю Розалію в сім годин до її готелю. Вона зірвалася на ноги, збїдла від злості й відповіла, що ніколи не чула нічого подібного. Я сказав, що це дуже можливо. Вона сказала, що не має нічого, чогоб не дала мені. Зі своїх власних міркувань я вибрав сукню. Вона почала плакати й вибїгла з кімнати. Через тиждень я зустрїв у шведській легатії дружину англійського посла. Ця мила дама казала мені, що вона не забула про англійську виховательку сухїтницю, яку я рекомендував їй, і навіть післала їй запрошення на garden-party для англійської колонії.

— Вона справді виглядає гарно — сказала мені панї послова, — але зовсім не є така бїдна як ви казали; я певна, що свою сукню вона мала від Ворта.

Мопасан

Я рїдко коли не був присутнім на славних Шаркових Leçons du Mardi в Сальпетрері, які тоді були присвячені головнo гістерії й гіпнотизмові. Велитенський амфітеатр був виповнений по береги різноманїтною публікою з цілого Парижу, письменниками, журналістами, славними акторами й акторками, модними демімонденами; всі, повні хоробливої цікавості, хотїли бути свїдками подражнюючих гіпнотичних досвідів, майже забутих від часів Месмера й Брейда. На одній з цих лекцій довелося мені познайомитися з Гю де Мопасаном, відомим тоді вже своїми Boule de Suif та незабутньою Maison Tellier. Ми до безконечности балакали з ним про гіпнотизм і всі роди душевних хоріб; він ніколи не був утомлений розпитуванням мене про найменше, що я знав про цей предмет. Він бажав знати всі подробиці про божевїлля, саме тоді збирав матеріал для своєї жахливої книги „Le Horla“, — точний образ його власної трагічної майбутности. Він навіть одного разу супроводив мене на відвідинах клініки професора Бернгайма в Нансі, яка відкрила мені очі на хиби сальпетрерської школи у від-

ношенні до гіпнотизму. Був я теж кілька день гостем на його яхті. Я добре памятаю як ми сиділи цілу ніч, розмовляючи про смерть, у маленькому сальоні його яхти „Bel Ami“, яка гойдалася на якорі біля Антібського порту. Він боявся смерті. Він казав, що гадки про смерть рідко залишають його мозок. Він хотів знати все про різні отрути, про силу їхнього ділання й порівнюючу безболісність. Він був просто настирливий, розпитуючи мене про смерть у морі. Я висловив йому своє переконання, що без охоронного пояса смерть у морі порівнюючи легка, але з поясом — мабуть найстрашніша смерть. Я здається бачу тепер як його сумні очі придивляються до охоронного пояса над дверима кабіни, й чую як він каже, що завтра рано викине його за борт. Я запитав його чи не збірається він кинути нас на дно моря підчас нашої поїздки на Корсику. Він мовчав хвилину.

— Ні, — відповів нарешті — я думаю, що більш усього бажавби померти в обіймах жінки. — Я зауважив йому, що, судячи по тому, як він живе, він має багато шансів досягнути сповнення свого бажання. Коли я говорив, пробудилася Івона, попрохала зпінену ще шкянку шампану й заснула знов з головою на Мопасанових колінах. Вона була балетною танцюристкою, ледві вісімнадцятилітня, вихована нечистими обіймами старих розпустників за кулісами Grand Opera; тепер без затримки падала в безодню цілковитої загибелі на Bel Ami в обіймах свого жадливого коханця. Я знав, що жадний охоронний пояс не спасе її, я знав що вона й не прийнялаб його, якби я навіть і запропонував. Я знав, що вона віддала своє серце, так само як і своє тіло, цьому ненажерливому самцеві, який не потребував нічого іншого як тільки її тіла. Я знав яка буде її доля, бо це було не перше дівча, яке я бачив у дрімоті на його колінах. Оскільки він був відповідальний за всі свої вчинки — це інше питання. Жаж, що переслідував його неспокійний мозок у день і в ночі, вже відбивався в його очах, і тому я вже тоді вважав його страченою людиною. Я знав, що тонка отрута його власної Boule de Suif почала вже свою руйнуючу працю в його блискучому мозку. Чи знав він це сам? Я часто думав, що знав. Рукопис його праці „Sur l'eau“ лежав на столі між нами, він саме читав мені кілька розділів, я думав, що це найкраща річ, яку він написав. Він ще творив з горячковим поспіхом один майстерний твір за другим, підганяючи свій зворушений мозок шампаном, етером, всілякими іншими засобами. Жінки за жінками безконечною чергою прискорювали це руйнування, жінки, що рекрутувалися з усіх кварталів від сен-жерменського до бульварів, акторки, танцюристки з балету, продавчиці, швалі, звичайні повії — „le taureau triste“ звали його приятелі. Він був надзвичайно гордий своїми успіхами, завжди налякав на якусь таємну даму з вищих кол суспільства, яку приводив на його помешкання в Rue Clausel його вірний Франсуа — перші ознаки наближення манії великості. Він часто поспішав

пішки на Avenue de Villiers, сідав у кутку кімнати, дивлячись мовчки на мене хорою нерухомістю своїх очей, яку я так добре знав. Часто він стояв по кілька хвилин, пильно дивляючись в зеркало над ватраном, ніби розглядав в нім чужу людину. Якось він оповів мені, що коли одного разу він сидів у себе за столом, пильно працюючи над своєю новою новелею, — він був дуже здивований, побачивши як до кімнати ввійшла чужа людина, не дивляючись на пильне вартування слуги. Чужинець сів напроти нього біля стола й почав диктувати йому, що має писати. Він уже хотів задзвонити по Франсуа, щоб вивів чужинця геть, але побачив, що то був він сам.

Кілька день пізніше стояв я біля нього за кулісами великої Опери, дивляючись як Mademoiselle Ivonne танцювала падекатр, крадькома посміхаючись до свого коханця, що впрост ковтав її палаючими очима. Після вистави ми вечеряли в елегантному малому помешканні, яке Мопасан для неї влаштував. Вона змила барву зі свого обличчя, й я був здивований, коли побачив якою блідою й стомленою вона стала, відтоді, як я вперше бачив її на яхті. Вона оповідала мені, що завжди нюхає етер як танцює, що ніщо так не підбадьорює як етер, що всі її товаришки роблять це саме, й навіть сам пан директор балетної трупи, — я дійсно бачив, він помер від цього по кількох роках у своїй вілі на Капрі. Мопасан нарікав, що Івона все худіє, що вона будить його в ночі своїм кашлем. По його бажанню я вислухав її на слідуючий день; у неї були поважно зачеплені вершки легенів. Я сказав Мопасанові, що вона потребує цілковитого спокою, і порадив йому післати її на цілу зиму до Ментони. Мопасан відповів, що охоче зробить все потрібне для неї, а крім того він не любить худих жінок. Вона рішуче відмовилася відїхати, заявивши, що краще помре, ніж залишить його. Вона завдавала мені багато турбот цілу зиму й посилала багато пацієнтів. Одна за одною приходили її колежанки на Avenue de Villiers, щоб потайки порадитися зі мною, бо їх за пів ціни лікувавби сталий лікар Опери. Балетні куліси були для мене новим світом, несвобідним від небезпек для недосвідчених дослідників; нажаль-бо не лише на вівтар богині Терпсихори клали ці молоді вестальки китиці своїх молодощів. На щастя для мене їхня Терпсихора була вигнана з мого Олімпу з останніми тонами забутої Глюккової „Пісні“ й Моцартового „Менуету“, бо сучасні танці були в моїх очах звичайною чистою акробатикою. Не так думали інші закулісні глядачі. Я ніколи не переставав дивуватися тій легкості, з якою ці старі Дон-Жуани губили свою рівновагу, розглядаючи пів нагих дівчат, що не тратили її навіть стоячи на кінчиках пальців.

Івона дістала перший вилив крові й почала справді хвилюватися. Мопасан, як усі письменники, що пишуть про хвори й смерть, боявся бачити їх зблизька. Івона випила кілька тузнів пляшок рибячого товщу, щоб потовстіти, бо знала, що її

коханцеві не подобаються худі жінки. Все було зайве, нічого не залишилося з її юности крім чудових очей, що блищали від горячки й етеру. Мопасанова калитка залишилася відкритою для неї, але його обійми стискали вже тіло одної з Івониних товаришок. Івона хлюпнула пляшку вітрилою в обличчя своєї суперниці, але на щастя майже не зачепила її. Вона викрутилася лише двома місяцями в'язниці, завдяки міцним Мопасановим зв'язкам і моему посвідченню, що їй залишилося жити лише пару місяців. Вийшовши з в'язниці вона відмовилася вернути до свого помешкання, не зважаючи на Мопасанові припрошування. Вона зникла у великій байдужності велитенського міста, як ранена тварина що ховається перед смертю. Я випадково знайшов її за місяць на постелі в Сен-Лазар — останній стації хресного шляху всіх страчених паризьких жінок. Я сказав їй, що дам знати Мопасанові, який, я певен, прийде її відвідати. Я пішов на Мопасанове помешкання того ж таки вечора, часу вже не можна було гаяти, бо було очевидно, що вона проживе лише кілька днів. Вірний Франсуа знаходився на своєму місці як чербер, охороняючи свого пана від настирливих відвідувачів. Я безуспішно просив його впустити мене, бо наказ був суворий: не пускати відвідувачів за жадну ціну — звичайна історія з вельможною дамою. Все що я міг зробити — це написати про Івону записку, яку Франсуа обіцяв негайно передати. Чи дістав її його пан чи ні — я ніколи не довідався, бо Франсуа був завжди готов оберігати свого коханого пана від зайвих турбот з жінками. Коли я на другий день прийшов до шпиталю, Івона вже померла. Сестра оповідала мені, що вона чекала цілий ранок, підбарвлюючи лице й зачісуючи коси; вона навіть позичила у старої повії з сусідньої постелі її червону шовкову хустину, рештки минулої слави, щоб прикрити свої схудлі плечі. Вона казала сестрі, що чекає свого Monsieur, вона чекала його з нетерплячкою цілий день, але він не прийшов ніколи. Ранком знайшли її в постелі мертвою: вона проковтнула до останньої краплі всю пляшечку хльоралю.

Через два місяці я бачив Гю де Мопасана в садку Білого Дому в Пасі, відомий захист для божевільних. Він проходжувався під руку зі своїм вірним Франсуа, кидаючи до клюмбів квітів камінчики рухами „Сіяча“ Міле. — Дивись, дивись, — казав він — з них виростуть весною Мопасенята, якщо тільки падатиме дощ.

(З англійської переклав Л. Мосендз.)

Юрій Горліс Горський

Колгосп над Інгулом

фрагмент із споминів

Холодної квітневої ночі 1931 року, я, утікши з херсонської психіатричної лічниці, прискорено тинявся вздовж залізниці Херсон — Снігурівка.

За плечима було понад сім років голодних, переповнених совітських тюрем, був смертний засуд, від якого вирятувався симулюванням божевілля, було ще вісім років невідбутих тюрем та заслання на Північ. Переді мною — зваблива, таємничо-невідома воля.

На мені було стареньке шпитальне робітниче убрання та „несезонні“ ще, кімнатні фіолетові пантофлі. За пазухою сорок три карбованці грошей та документи на ім'я Валентина Орленка.

З вдячністю пригадую собі того колишнього охотника червоної армії, засудженого на рік примусової праці за „ошуканство держави“. (Підробивши хлібні картки — купував в кооперативі замість одної — три пайки хліба.)

Попареного вибухом кітла на тюремному тартаку, його привезли в безнадійному стані до лікарні київської тюрми, в котрій я тоді працював за старшого санітара. Знайшовши в кишенях знятої з нього одежі „вільні“ документи, я не здав їх адміністрації, обережно ховаючи пізніше на „етапах“.

Тепер вони для мене все! На них — вся надія!..

У Херсоні моїх фотографій нема.

Треба скорше вибиратися з херсонського району. А тоді, на випадок арешту, я — Орленко... Приїхав з Києва шукати роботи. Перемагаючи бажання відпочати — натискаю на ноги. Увесь організм наповнений радісним хвилюванням. Зимна, туманна ніч, дві тисячі шістьсот сімдесят осьма після арешту і перша на волі — видається мені крапцюю понад всі майські ночі Криму.

Коли розвиднілося, я вже був під Снігурівкою, відмахавши понад трицять кілометрів. Снігурівку постановляю обійти. Та треба десь дістати щось зісти. Їсти захотілося немилосердно. Із Снігурівки приходить на Херсон пасажирський поїзд. Сівши під снігохороном — опрацьовую плян розмов з селянами. Оглядаю свої документи. Посвідка особи — без фотографії. „В. Орленко“ написане моїм письмом на місці виведеного хлібом його власноручного підпису — виглядає цілком непідозріло. Посвідка военкомату про утраченні здібності військової служби. Посвідка профспілки будівельників. Все в порядку. Довідку, що Орленко знятий у Києві з роботи як хворий на Джонсонівську епілепсію та довідки лікарів і ліка-

рень, в яких він лікувався — ховаю окремо. Ці — здадуться в „слизьких“ обставинах.

Пройшовши зо три кілометри польовими доріжкам, вхожу в село положене по обох берегах Інгула. Перше, що кинулося в очі, це порожні будівлі з обідраними дахами. Здогадуюся, що то хати висланих „кулаків“. Але чому зняті покрівлі?

Два великі зеднані подвіря заставлені сільсько-господарчим реманентом. Стоять заіржавілі плуги, борони, сіялки. Коло них лівово тупцює кілька селян приводючи їх до порядку.

Витаюся:

— До сівби готовите?

— У-гу... — понуро відповідає селянин, що сидить на одному з плугів і витягнувши з рота люльку — смачно плює на сусідний плуг.

— Заіржавів сильно... — зауважую оглядаючи реманент.

— Колгоспний... Поки був власним, кожний беріг, ховав на зиму... А тепер — от... Стягнули увесь сюди... Більша половина так і зимувала на дворі під снігом. А — чорт його бери!.. — красномовно махнув рукою.

— Не знаєте, дядьку, у когоб тут можна купити трохи хліба?

— Смієтеся, чоловіче добрий!.. Самі від Різдва на картоплі перебиваємося...

— Може ще білого захочеш? — іронічно питає другий, що звязуючи борону дротом, прислухувався до нашої розмови. — А зрештою зайти он у ту хату, до рахівника нашого. Йому на тім тижні з насінного фонду два пуди жита видали..

— Може знаєте у кого кавалок сала чи з пятаку яєць можна дістати?

— У тебе, брат, бачу — апетит не соціалістичний.. — піднявся з плуга дядько беручись за молоток. — Наше браток, сало та яйця англичане їдять.. А нам — ось що залишається.

Показує відому комбінацію із трьох пальців.

Попрощавшись іду до вказаної хати.

„Може ще білого захочеш...“ — пригадую собі іронічне запитання. Таж це один з найбогатших районів України! Селянин тут колись не їв іншого хліба окрім пухкого білого пшеничника.

Коло хати молодий ще чоловік, в мійській блюзі, сидючи на призьбі в одному чоботі — зашивав діри в другому.

Привіталися.

— Чи не продасте мені кавалок хліба?

— А ви хто такий будете? — запитав підозріло, затримавши погляд на моїх шпитальних пантофлях.

— Я — рабочий. Маляр з Києва. Їхав на будову елеватора у Херсоні та відстав від потягу — он на тому полустанку. Забіг у етацію, думав достану чого зісти, а потяг

тимчасом пішов. Головне — вискочив от у пантофлях, а чевірки, пальто та скриня з білизною — поїхали... Заявив дижурному, щоби зателефонував. У Херсоні заберуть на станції — як ніхто не вкраде.

— Г-м-м... Не варто було злазити. Тут потяг тільки три хвилини стоїть. Тепер прийдеться вам до завтра чекати. А може товаровим яким поїдете... Ну... а документи у вас є? — У нас, знаєте, тепер строго нащот „неізвесних лиц“ в селі...

Показую документи.

Уважно оглядає і повертає.

— Я теж колись на будовах працював... А тепер от рахівником у нашому колгоспі. Сідай! Баба картоплі зварить — поснідаєш з нами. У нас, брат, тепер теж сутужно з їдою. „Труднощі переходової до соціалізму доби“, переживаємо. Та нічого! Якось перебемося. За те село наше — перше в районі! Переходового прапора червоного дістало. Сколективізували на 95%! Майже всі зобов'язання перед державою виконали... Хлібзаготівлі, позички... Важкувато — звичайно... Так щож.. Ось побудуєм „пятилетку“, а тоді заживемо, як сир у маслі...

Вглядаю в його обличчя, вслухуюся в інтонації голосу... Говорить нещиро. Видно боїться мене.

Пускаю „пробну кулю“.

— Та добре, що у вас хоч надія на краще є, а нашому братові, у місті нічорта доброго і невидко!... Рік за роком — гірше... На базарі нічого нема, тай не докупишся на своїх зарібках. А держава постачає, щоби з голоду не поздыхали. Розбігаються робітники хто куди... Вам звичайно легше. Хоч харчі свої маєте.

Моя заввага зачіплює його видко за болюче місце

— Покинь, товаришу! Вам хоч кооперація пайок дає!.. Тай одержу, як не як, а дістаєте. А тут бач — чоботи подерлися.. На нові півтораєста карбованців на базар треба. А де їх у чорта візьмеш — як соли нізащо купити? Працюєш як віл зранку до вечора, а яка радість?! Платять „трудоднями“... Покинувби під три чорти тай пішовби десь у місто на роботу, — так деж ти грошей на дорогу візьмеш? З чим родину покинеш? А про харчі — вже не говори! На силу два пуди жита випросив.. Добре, що город свій був — то якомсь зиму перебилися картоплею з огірками...

З хати виглянула молода ще жінка, з постарілим, змученим обличчям і покликкала снідати.

На столі півбуханця чорного хліба, нечищена картопля та миска квашених огірків.

Господар присуває огірки й усміхається.

— Добра закуска!.. Тільки чарки бракує..

— А чи не можна в селі дістати?

— Та чому ні! У кооперації скільки завгодно по три

і пів карбованця за пляшку. А тільки у мене, брат, четвертий місяць гроша в хаті не було. Продати нічого...

Виймаю п'ять карбованців.

— Може скочиш? Погріємось трохи.. Візьми на пів карбованця цукорків дітям.

— Е-е — нема певно цукорків, — одізналася господиня. — Як привезуть коли якої драні, то зразу люди розхапають. Чай з ними пють у кого гроші знайдуться. Цукру-ж нема.

На глиняній долівці, коло стільчика, їдять пісню картоплю дві чорненькі дівчинки. Босі, в брудних стареньких суко-ночках.

Старша, може років шости, встає і починає гласкатися до матері.

— Мамусю... знаєш що?..

— Що, моя доню?

— Дай мені ще кавальчик хліба...

— Я ж дала вже вам по кавалку! їж картоплю!

— Я ще хочу... Картопля без хліба не смачна...

— Господи! скільки вони їдять!.. — звертається мати до мене. — Ви знаєте, із хлібом так тяжко! А вони їдять більше як дорослі.

Відкраявши дві скибки хліба, дала дівчаткам.

— І соли ще дай! — просить менша.

— Вам соли давати?! Тільки розсипаєте. Знаєш, що соли нема. Їжте так.

Розкраявши огірок дала дітям по половині.

— І що воно буде?! — звернулася знову до мене — Ну так тяжко, так тяжко, — що ще ніколи так не було. Ні їсти, ні одягнутися!.. Діти бідні цілу зиму в хаті пересиділи. Тепер от весна почалася, пустити б їх трохи на сонечко — так ні взути, ні одягнути нема в що. Що було — подерли. А справити щось і не думай!..

— Чоловік раніш у містах працював. Землі у нас не було. Так бувало всякого, і доброго і лихого, та голодними й босими ніколи не були. А при совітах захотілося йому до села. Ну і то з початку, не дуже й зле було. Землю дістали, працювали, старалися, господарствечко своє вже було... Так нечиста сила звідкись колективізацію притаскала!.. Здали усе до колгоспу.. Тепер і він зранку до вечера працює, і я ціле літо спина у полі не розгинала і голодні сидимо...

— Та й не стало нічого, ні в кооперації, ні на базарі, а як що є — не докупишся!

— Скажіть — куди воно поділося?! Кажуть люди, що за границю усе вивозять, за довги... На що дрібниці — мила — й то нема! Дітей нічим умити та обіпрати... І що воно дали буде?... Люди усі стали як мертві. Робити ніхто не хоче. Та й за що робити?!

Господар приніс пів літри. Наливаєм чарки. Господиня

теж випила. Рахівник приходить в добрий настрій. Жартує над „буржуйським“ сніданням. По тім обіймає жінку за пояс.

— Слухай, старенька! у тебе там із десяток яєчок є... Зісмаж но їх нам хоч на воді! Твоя жовта курочка ще нанесе.

— А соли за що купиш? Знаєш, що вже кінчається...

— Я вам дам гроші — похоплююся спонуканий „проблемою“ яєшні.

— Так не дадуть же у кооперативі за гроші! Давай їм яйця, шерсть, прядиво. Кажуть заборонено їм за гроші продавати, лише на „заготівлю“. Чортиб їх уже на шкварки заготовили!

Питання про яєшню відпадає. Мій „будівничий соціалізму“, захмелів.

За якийсь час усе, що зібралося у нього на душі, все, що старанно ховалося від других, проривається наверх і він починає малювати мені життя села.

Зколективізували село під важким тисненням, під страхом конфіскації майна та висилки. Село було багате. Із шестисотсорока господарств, двадцять рдин вислали на північ відразу. Майно їх передали до колгоспу. Сімнадцять чоловіків розстріляли за постановою ГПУ, обвинувативши їх у агітації проти колективізування. Налякані селяни, за винятком чотирнадцяти бідніших та сміливіших, — погодилися вступити до колгоспу. Усуспільнили весь інвентар, коней, корів. Найдовше боролися жінки за корів, та хто не хотів здавати, того викидали з колгоспу й приводили йому „плян до двору“ на заготівлі та податки. Виконати того, що накладали ніхто не був у стані. За кілька тижнів—конфіскація і висилка за межі України. Працювати у колгоспі, як працював для себе ніхто не хоче. Не помагає й запровадження акордової системи. Землі всієї не обсіяли. Минулого року четверта частина врожаю залишилася на полі незібрана. Не встигли до снігу...

По виконанні державного пляну заготівель, який наклали виходючи не з фактично зібраної кількості, а на підставі паперового плянування сіви з центру, та відчислення до посівного фонду, — рештки поділили між колгоспниками по кількості запроцьованих „трудоднів“. Заробленого на власній землі хліба вистарчило заведі до Різдва.

Рятувалися овочами зібраними з власних огорodів, що не увійшли до колгоспу. М'яса ніхто не може їсти, бо зарізати свиню чи вівцю може лише той, хто виконав „плян м'ясозаготівель“, а його ніхто виконати не в стані. Молодняк увесь на обліку у селраді. Заріже хто порося чи ягня, рік тюрми. Молоко від усуспільнених корів дістають у мізерній кількості лише ті, що мають хворих дітей. Решта йде до Херсону на маслозавод, що виробляє масло для експорту. Корму для коней та корів вистарчило в колгоспі до середини зими. Годували січкою із соломи, яку збирали на полях зпід снігу, та січкою із „кулацьких“ стріх. Від такої годівлі та некращого

й догляду більш третини коней та корів виздыхало. Решта ледві ходить і якщо машино-тракторна стація не дасть досить тракторів, не буде чим сіяти.

На майбутнє колгоспу, рахівник дивився більше ніж песимістично. Головне — у всіх опустилися руки. Ніхто не хоче робити. Були випадки, що цілі родини покинувши все тікали з села шукати десь зарібку. У цьому році хліба зберуть ще менше. Плян заготівель зменшений не буде, якщо не підвищать.

Як не буде якоїсь зміни—на будучу весну запанує формальний голод.

— —

Попрошавшись з господарями іду по дорозі на Снігурівку, роздумуючи над тим, з якого боку краще її обійти, щоби наразі ще уникнути зустрічі з ГПУ та міліцією. За півгодини здоганяє підвода навантажена мішками. Селянин, порівнявшись, пустив коні кроком і уважно оглянув мене.

— Закурити нема, товариш?

Виймаю махорку й підхожу до воза.

— Сідай. Везу пшеничку для німців та англичанів, підвезу вже й тебе. Здалека?

— З Києва.

— Ну як там тепер у вас в місті?

Закурюючи оповідаю, що у місті „діла неважні“...

— А у нас, брат, іще гірше..

— Пшениця колгоспна?

— Ні. Свій піт та сльози. Я одноосібник. Не пішов до колхозу. Най він згорить! Як здихати з голоду, то й без колхозу можна...

— Багато вас ще одноосібників?

— Було чотирнацять. Тепер залишилося вісім. Тих уже „зліквідували“. Зліквідують і нас... Та що зробити?! Однаково виходу нема. А до колхозу, сказав, здохну, а не піду. Та в нас ще досі хліб був — а в них давно вже нема. Я свій „плян“ виконав, здав скільки вимагали, а оце — „добаючний“ прислали... Зібрали з братом рештки пшениці й от—везу. Най нею вдавиться, хто її їсти буде! Повіриш — діти кусника хліба пшеничного за зиму не бачили. Вже якось одірвав би з пуд, так млин державний. Поки не покажеш документа, що здав скільки на тебе наклали пшениці, молоти не можна. Оце до останнього зерна змів. Дома ще ячменю трохи залишилося. Будемо до ячмінного хліба привикати.

Дядько задумливо затягнувся махоркою.

— А як наложать ще — то хоч бери, як Роман Біленко — в Інгул...

— Як в Інгул?

— Та це бач один наш одноосібник.. Наклали на нього так, що не зміг виконати. Ну, прийшла, звичайно, „комісія“, конфіскували усе до чиста, і одежу, й горшки, все. Хату за-

печатали, а його з хворою жінкою та трьома малими дітьми— на вулицю!

— Положення — сам розумієш... Без куска хліба, в хату ніхто не прийме — боїться в „кулацькі покровителі“ попастися а тут зима вже почалася, холод, діти плачуть... А Інгул ще не замерз був. Посадовив усіх в човен — каже перевезу вас до сестри за річку...

— Виплив на середину—тай перекинув човна. І сам втопився, і родину всю потопив.. До скотини колись більше милосердя мали, як тепер до людей..

Досить ситі коні бігли шпарко.

— Оба ваші?

— Ні. Один братів. Тепер пари не утримавш... Колись я чотири мав, та хіба таких!..

— То ви „кулаком“ були, — завважую жартівливо.

— Якби був „кулаком“ — то досі на Соловках подох би вже... У нас заможніші по дванадцятаро й більше коней тримали. Я в селі — найбідніший. У мене тільки шіснацять гектарів землі було. І тепер шіснацять — та що з неї товку!..

Зауважую на полях купки людей, які перебігали з місця на місце.

— Що то вони роблять?

— Футра для комісарш та заграничних пань ловлять...

— ? ? ?

— Сусликів ловлять... ховражків...

— Прийшло на наше село завдання, здерти державі чотири тисячі шкірок із сусликів. Ото голова сельради й погнав людей в поле, щоб ловили. Школярі, так ті уже тиждень не вчать — по полях вганяють.

— Воно діло непогане. Суслик хлібові шкодить... Та якбиж убив його та викинув. А то—зтягай з нього шкірку. Казав уповноважений, що футра з них гарні роблять, заграниці за золото продають... Хитрі до ста чортів! З мужика уже сім шкір здерли, так тепер на сусликові хочуть виїхати! Або візьми — як свиню хто має право зарізати, шкіру здійми і державі здай! Кажуть „портофелі“ з неї добрі виходять.. для комісарів та панів заграничних. Хто це де чув, щоби із свині шкіру здійсмати! Куди то сало потім годиться! А не здіймеш — триста карбованців кари, а то й у тюрму запакують.

Цікаво, як би заграницею людську шкіру купували... Напевно заборонилиб покійників погрібати поки родичі шкіри не здіймуть та на „загот-пункт“ не відставлять...

Виїздимо до залізничної лінії недалеко міста.

— Ну, мені, брат, — сюди. До елеватора на стацію.

Прощаємось. Зачекавши поки він відїхав, іду обходити Снігурівку полями з правого боку.

День почався правдивий весняний.

Південне сонце ласкаво припікає. На полях граються

гарненькі, пантарчаті суслики. Піднявшись на задні лапки коло своїх норок, весело посвистують до сонця, не підозріваючи, що „ЦК всесоюзной комуністической партії“ та уряд совітів, постановили латати їх рябенькими шкірками діри у своєму бюджеті.

М. Мухин

Драгоманов без маски*)

ІХ Понура зустріч

В посмертній Драгоманівській спадщині був один твір, якому не можна відмовити в певній пробоевості і національній доцільності. Маємо на увазі „Пропащий час“. Але справа полягає в тім, що за свого життя Драгоманов цього твору не оголошував, хоч він і був написаний ще наприкінці 70 тих років, отже мало не за двадцять років до смерті автора. Тяжко сказати при теперішнім стані відомостей про історію повстання цього дивного для Драгоманова твору, чому він був написаний і чому не був оголошений. Судячи по всьому однак повстає вражіння, що Драгоманов цей твір писав неохоче, на чужу вимогу; очевидна річ, на вимогу „Старої Громади“, яка нещасним збігом обставин послала цього москвофіла своїм висланцем до Європи. Судячи по спогадах Ірини Антоновични центральна, пануюча група „Старої Громади“ мала ідеї надзвичайно далекі від драгоманівського розгاردіяшу:

„Нарешті була й третя група, що репрезентував її батько. Вона менше звертала уваги на поширення соц. політичних ідей; не приваблювала її й соц. революційна боротьба з царським урядом, що розпочиналася у звязку з тодішнім суворим режимом в Росії, з одного боку, а з другого — з надіями на підвищений настрій більш поступового ліберального й демократичного громадянства в звязку з сербсько-герцеговинським повстанням. На її погляд, закордонний орган мусів широко освітлювати й науково обґрунтовувати українську справу, а також показати перед західньо-європейським громадянством дійсний стан річей, що утворився за період московської окупації“¹⁾.

Франко на цю справу дивився так: „Відносини Драгоманова до Київської Громади історик мусить оцінювати не зовсім так, як це оцінює сам Драгоманов. Досить буде згадати ту працю, задля якої він головню виїхав як делегат громади за границю: видавання українського журналу. Що власне журнал, видаваний українською мовою на рівні європейських revues бажала мати громада, це я знаю з уст цього

*) Гл. „Вістник“, кн. III. 6. р.

¹⁾ Ірина Антонович: Спогади про Драгоманова, Україна, 1926, IV. 128).

делегата, що приїздив зимою 1876 р. до Львова і телеграфічно запитував відси Драгоманова: „Was ist mit dem Journal?“ — А що ж зробив Драгоманов із того журналу? Видавництво „Громаду“, ряд альманахів, цінного, хоч досить одностороннього змісту, але власне щодо форми редагованих монструально, видаваних без ладу, заповнених довжезними і іноді досить механічно зіпленими статтями самого Драгоманова (до таких зіпків треба зачислити статтю про школи та фейлетонове балакання на майже 200 сторін друку п. з. Україна і центри). Та це не все. В переднім слові до „Громади“ Драгоманів під вражінням кружка свіжих знайомих анархістів-федералістів у Женеві підпустив на власну руку, їх програмові ідеї також у програмі „Громади“ і цим певно не причинився до скріплення звязків громади тай усього українського загалу з собою²⁾.

Як пише Ірина Антоновичівна у спогадах про подорож Антоновича до Драгоманова до Женеви в р. 1881, справа випадала так (в залізничім возі з Ліону до Женеви): „В дорозі батько говорив зо мною мало, навпаки, весь час палив цигарки, а це була погана ознака, бо палив він тільки тоді, коли нервувався; так їхали ми годин сім-вісім. Я вже виразно помітила, що батько дедалі, то все дужче починає хвилюватись“³⁾.

„Зустріч була теж не з веселих; Драгоманів був дуже вражений: Приїзд наш справив на нього велике вражіння. Побачивши нас, він зупинився, обличчя йому витяглось і зблідло; щоб не втратити рівноваги, він на хвилинку сів. Батько також почував себе не ліпше“⁴⁾.

Те, як відбулася зустріч Антоновича з Драгомановом за кордоном, свідчить скорше про те, що це була зустріч двох скритих ворогів, а не приятелів і спільників. Ледві чи і хвилювання Антоновича підчас подорожі до Женеви може бути вповні пояснене, як побоювання шпиків московського уряду. Антонович мав занадто українську вдачу, щоб поважно нервуватися від таких припущень чи можливостей. Певніше, що цілий комплекс фатальних непорозумінь між Старою Громадою й Драгомановом і та фатальна обставина, що на ролі редактора видань Громади за кордоном опинився саме цей двозначний і дводушний Драгоманов, мусіла так незвичайно хвилювати й мучити Антоновича.

Х Чудасія з кантонами

Взірцем для наслідування, ідеалом уважав Драгоманов поруч з старою доброю Англією також і щасливу Швейцарію, щодо кантонів якої він мав м. и. таку уяву:

„Під політичним оглядом швейцарське населення групується не в національні області, а в кантони, з яких багато мають мішаний національний характер“. (Вольний Союз, 47).

²⁾ З передмови Франка до I. т. Листів, с. 10.

³⁾ Ір. Антонович: Україна, 1926, IV. 13.

⁴⁾ Побачення в Женеві, січень 1881.

Слід підкреслити, що саме цей ніби то мішаний національний характер швайцарських кантонів найбільше вабив Драгоманова і ця „мішаність“ відіграє немалу роль в цілій програмі й ідеях Драгоманова. Але чи справді швайцарські кантони мають такий драгоманівський характер? У п'ятій гімназійній класі викладається звичайно щось відмінне, але не чіпаймо середнєшкільних підручників політгеографії Європи, є ще й інші джерела. Найвірніший учень Драгоманова, Павлик, сприводу цих самих бідолашних кантонів мав тяжку мороку, і, між іншим, без великих труднощів вияснив, що „Драгоманів помиляється... як я це доказав у своїй статті: „в справі поладження язикового питання в Австрії“ (Діло, 1908, 92) за брошурою Фішгофа „Die Sprachenrechte in den Staaten gemischter Nationalität“ (Wien 1885), котрої Драгоманов пишучи свої слова, ще не знав, що з 22 кантонів Швайцарії лише чотири мають мішану людність а 18 однонаціональні“⁵⁾.

В цій справі Павлик пише значно більше, але досить і цих його слів, до яких варто додати ще такий рядок з гімназійних спогадів Олександра Русова, який один мав честь вчитися географії у Драгоманова:

„При повторюванні курсу вже в весняному семестрі, коли поступив до нас Драгоманів, іноді гиявлялося, що ми знаємо назви річок або міст далеко більше ніж новий учитель“⁶⁾.

Отже і в фізичній географії наш незрівняний і універсальний авторитет так само класично „плавав“, як і в політичній. Шкода, велика шкода, що раніш ніж цілу українську націю вчиги національної політики, незабутній Михайло Петрович не підучився трохи більше, що зрештою не перешкаджало йому так сміливо, так звисока писати про все, про що йому лише забаглося. Але при цьому яку неймовірну, просто потворну пиху посідає цей професор, яку вражаючу самозакоханість! Передивіться но його листування: всі, кого він згадує — неуки, невігласи, нічого не тямлять, нічого не варті. Що Кониський дурень то ми вже давно знаємо. Франко — скакунець; про стару Громаду, до складу якої входило кілька дійсно визначних учених, як Житецький, Михальчук, Антонович, — Драгоманов пише з такою зневагою:

„Власне розумний і скільки небудь образований чоловік у них був і єсть тільки один Антонович, в останні роки зовсім одставший од Європи навіть науково (він все стоїть на теорії „національних духів“ і „фактів“ і новіші методи соціольогічно-порівнюючі зве „плаванієм по безбрежнім морю“⁷⁾.

І взагалі при його нахилі удавати з себе людину лагідну й толерантну він мав хоробливу звичку всіх вчити, зневажати: „Коли я чула через двері його високій тенор, що піднімався

⁵⁾ Павлик: Драгоманів як політик, 27.

⁶⁾ Спогади О. Русова, Україна, 1926, 2—3.

⁷⁾ З листа до Павлика, 5. VIII. 1887.

все вище вгору, я знала, що в кабінеті хтось дістає велике „головозмивання“, яке я й сама дуже часто діставала“⁸⁾.

Надзвичайно добре підходить Драгоманов, як тип, до тієї характеристики, яку свого часу дав Маланюк змосковценому українцям, власне певному відмінку їх: „Існує ще одна з форм переходового типу. Це українець зовні з малоросійською суттю. Цей тип персоніфікує собою, такби мовити, золоту (яка іронія) середину, ту невиразну двоїсту „кобилку“ й інертну масу „попутників“ української революції, що перебуває зайвим баластом в стані непевної рівноваги. З національного боку це риба. Національна температура його — температура трупа. Він — інертний як камінь, але єдине, що в нім є активного це 1) хохляцька впертість і 2) амбіція воєнного писаря вкупі з самозакоханістю галянтерійного прикащика. Скрайний „індивідуаліст“ — він ненавидить кожну яскраву виявлену індивідуальність“⁹⁾.

Юліян Яворський, знаний і запеклий галицький москвофіл, в листі до Павлика з 24-го червня 1895 р. писав: „Сьогодні довідався про смерть Драгоманова. Не можу висловити вам, як глибоко діткнула мене ця вістка... Неначе щось рідне відірвалося від серця... Малоруську національну індивідуальність він не уважав за бolid, що впав з неба історії, він, здається навіть не вірив у її історичні підстави (основанія); проте як прихильник безумовної свободи, він вимагав для російського Провансу вільного вибору національного майбутнього, сподіваючись, може бути, що він одержавши таку свободу подібну ібсеновській Елліді повернеться нарешті сам до Росії... В тім то і полягав той видимий парадокс, що у цьому самотньому компетентному представникові сучасного малоруського націоналізму менше всього помічав я саме цей його напрям, що його поважав і цінив я.. нарівні з його антиподом Наумовичем... Так, і ніколи не погоджуся я з хлопчаківським сміхом дописувача „Діла“, який 93 року потішав своїх чатахів іронічними примітками до моєї промови на однім комерсі у Відні, що проводила саме цю аналогію між Драгомановом та Наумовичем. Хай це й дивно, але в моїй душі вони доповняють один одного“¹⁰⁾.

Надзвичайно влучна — і цілком вчасна характеристика, до того вельми чула й сердечна, але — що саме головне — цілком компетентна й справедлива.

XI Чудасія з Тургенєвом

В романі „Рудін“ Тургенєв устами Пігасова висловлюється, що українська поезія це слезлива нісенітниця: „грає, грає,

⁸⁾ Лідія Драгоманова-Шашманова: *Спомини, Нова Україна*, 92, VI, 73.

⁹⁾ На нових позиціях *Укр. Студ.*, 1924, 28.

¹⁰⁾ Драгоманов. Ювілей, *смерть*. Л. 1896, 205—08.

воропає". І це далеко не одинокий випадок, коли Тургенев виступив явно українофобськи. В його молодечій порнографічній поемі „Нос“, авторство якої такий поважний дослідник, як Н. Бродський рішуче приписує саме Тургеневу, маємо те саме: так само, як і в оповіданні „Клара Міліч“. Ціле своє життя Тургенев був незмінно однаковий у своїй ворожнечі, расовій ворожнечі москаля супроти українця. Він конче мусів уявляти собі українця то як потворного й огидного штабс-капітана („Нос“ — початок 40-их років), то як сентиментального й дурного поета (Рудін 1854), то як дурного й нетактовного семінариста (Клара Міліч — кінець 70-их років). А що він ціле своє життя, помимо цього, провадив так би мовити дипломатичну гру з українцями, і то дуже успішно, то на це є свої причини: тут і його рекордове боягузство, а звідти й звичка казати в очі лише солоденькі і приємні речі, й те, що в нього мусіла бути свідомість певної залежності від українських споживачів його творів і нарешті свідомість того, що він, як популярний російський письменник, постійно перебуваючий в Європі, є свого рода послом Росії в Європі, а таке положення мусіло його привчити до офіційно-дипломатичного стилю в зносинах з людьми. Візьмім для порівняння сучасного совтургенєва Максима Горького. Цей чоловіча теж ціле своє життя підлабузнювався до українців, ще й рясні сльози при цьому інколи проливав. В його журналах і Кобилянську перекладали, і Леся Українка з Єфремовом співпрацювала, і Коцюбинський до нього на Капрі приїздив, приїздив (бо мусів їхати) здається й Хвильовий — „на покаяние“, як Генрих II до папи Григорія III до Каноси. Але все це була чисто тургенєвська дипломатія й тургенєвський фальш. Десь року 1926 Горького нарешті прорвало, та ще як! Навіть таке каміння, як Винниченко, і те заговорило з цього приводу. Тай Тургенєва певно „прорвало“, колиб він дожив бодай до хоч би невинного шумськізму.

Але перейдім до Драгоманова. „Я читаю Тургенєва, як свого рідного — проголошує Драгоманов в листі до Юл. Яворського 13 вересня 1894 (ЖіС, 1896, V. 385). У своїх спогадах донька Драгоманова, Лідія, пише: „Він говорив мені завжди, що молоді українські письменники не мають кращої школи демократії й поступу. Коли почта приносила „Вестник Європи“ з новим романом Тургенєва, це для нього був празник. Читали книжку всі разом, то тато, то мама. Битько мав дійсний культ для особи Тургенєва“¹¹⁾.

Відомий совлітерат, суперник „самого“ Еренбурга, племянник знаного Діонео-Шкловського з мілюковських „Последніх Новостей“, Віктор Шкловський, у своїй „Сентиментальній Мандрівці“ цілком слушно зауважує: „Не любимо ми чужого. І Тургенєвське „грає, грає, воропає“ не з любови придумане“.

¹¹⁾ Л. Шишманова, Н. Укр. XIII—XV. за р. 1922, с. 39).

Натомість Драгоманов уважає, що „Куліш доволі безтактовно виступив з протестом проти глумливих слів Пігасова про українських поетів. Ми мусимо признатись, що Пігасов, хоч дуже карикатурно, та підхопив все таки справді смішні боки українофільських поетів після-шевченківської доби“. Але цілком даремно наш шановний і невтомний адвокат прекрасної дами-Московії чіпає нещасну після-шевченківську dobu, dobu, яку належалоб назвати драгоманівською: роман Тургенєва „Рудін“ побачив світло денне на сторінках катковського „Руссако Вестніка“ на початку 1854 р., Шевченкож вмер 1861 р. Отже при чому тут спостереження над поетами пошевченківської доби? Але ми ані на хвилину не припускаємо, щоби адвокат Московії не знав цих дат: Тургенєв — його божище, його найулюбленіший письменник з найулюбленішої літератури — російської. Просто маємо до діла з т. зв. вільним поводженням з хронологією. Хахли, як відомо, дуже дурні, отже й повірять одразу, тим більше, що захищає Пігасова не хто інший, як знаний учений, професор, автор знаного гасла про чисту справу до чистих рук чи навпаки.

Нарешті маємо ще одні, дуже характеристичні слова Драгоманова про Тургенєва, уміщені кількома рядками нижче апольогії „грає, воропає“: „Коли ми вже згадали за Тургенєва, то хай нам буде вільно показати по Тургенєву ж, наскільки неможливо ставити в расові відміни такі речі, як нетолерантність, виключність і т. д. Добродій Стодольський виписує з старих вандрівників у Москву в XVI—XVII ст. засуди про нетолерантність і т. и. москалів. Але тепер на Тургенєву, його товаришах і типах бачимо примір москалів-європейців, котрі не мають нічогосінько спільного з москвинами Герберштайна й Олєарія“ так пише Драгоманов, полемізуючи на сторінках „Товарища“, 1888, ч. I, з книжкою Стодольського-Кониського „Етнографія Славянщини“.

Тургенєв у глибині своєї душі ставився до українців як московська пересічна голота. Натомість Драгоманов робить з нього якесь ідеальне небесне сотворіннячко, дарма що в „толстовці“ і високих мисливських чоботях.

Зразком високо-дипломатичного стилю треба уважати лист Тургенєва Драгоманову у справі оповідань Федьковича: він влучно вгадує, що саме буде приємно Драгоманову і пише саме з тим, щоби бути приємним, проте явний фальш віє від кожного слова цього ввічливого листа: „Я одержав тогочас дня і ваш лист і повісти Федьковича. Щиро дякую вам за такий високий знак уваги. Я встиг — і без великих труднощів — прочитати вашу передмову — і можу сказати, що цілком поділяю ваш спосіб думання — що до чого я впрочім не сумніваюся, знаючи ваші праці й ваші напруження. Як тільки я перечитаю повісти Федьковича — я дозволю собі висловити вам, з цілковитою отвертістю, мою думку. Зарані відчуваю,

що лише тут і нуртує джерело живої води — а вся решта або привид або труп¹²⁾.

Те саме стосується й до декларації, яку Тургенєв складає Драгоманову підчас світового зїзду письменників в Парижі р. 1878: „Підчас цього побачання Тургенєв почав з мною розмову й про Україну й висловив жаль, що йому не пощастило ближче познайомитися з цією країною й населенням її, рідкі зустрічі з яким викликали в нім щиру прихильність; монументом цієї прихильности лишаються в його романах: Маша з оповідання „Затішье“ й Міхалевич в „Дворянськм гнезде“. — „У малоросів, казав Тургенєв, є особливий рід ідеалізму й твердості, вельми симпатичний в порівнанні з утилітаризмом або розбещеністю великоросійською. Я от і з часописів наших тому більше всіх люблю „Вѣстникъ Европы“, що в редакції його мало великоросів, і в ньому найменше нашої великоросійської розбещености“¹³⁾.

Тут він знову сипле повні пригорщі солодких компліментів, прекрасно знаючи, що Драгоманов співробітничав саме в цьому „Вѣстнику Европы“ і що Стасюлевич певно в добрих відносинах з співробітниками свого журналу, отже чому при цій нагоді не нашкідувати пунктуальну й коректну постать головного редактора журналу, Стасюлевича, й виставити її мало чи не своїм ідеалом?

В геніяльнім романі Мак Орлана „La Cavalière Elsa“ найвищий комісар червоної армії Дорождін, проголошуючи похід червоної кінноти на Париж, закликає своїх вояків рядом визначних московських літературних імен:

Толстой, Достоевський, Чехов...

Ці великі літературні імена лунали над ордою москалів як старовинні боеві гасла.

Коли комісар чи пак професор Драгоманов шикував свої „Думки“ в похід проти України, він теж замість старовинних боєвих кличів на підбій України, уживав „великих літературних імен“: Тургенєв, Пушкин і безліч інших... Hoc signo vinces! І — переміг. Цю й казати...

ХІІ Генеральна лінія вождя й нащадків

У своїм знанім проєкті перебудови, реформи Росії на підставах поширення місцевого самоврядування Драгоманов писав: „Звертаючись зокрема до українського населення російської держави, ми повинні сказати, що, на наш погляд, будь-яке реальне розуміння положення і інтересів цього населення мусить привести до переконання, що не лише в теперішнім часі свобода й розвиток його щільно зв'язані з свободою й розвитком інших населень Росії, але що й взагалі відокремлення

¹²⁾ З листа Тургенєва до Драгоманова 21 березня 1876. Письма Кавеліна і Тургенєва к Герцену, 209.

¹³⁾ Драгоманов: Вспамінанія а знаомстве с Тургеневим. Письма Кавеліна, 223—224.

українського населення від інших областей Росії в окрему державу (політичний сепаратизм) є річю, не лише в кожному випадку дуже тяжкою, якщо не неможливою, — але при певних умовах, цілком непотрібною для яких би то не було інтересів українського народу. (Крім інших підстав, як брак різких кордонів між українською й великоросійською країною й суміші в багатьох місцевостях населення обох племен, — проти сепаратизму промовляє й та обставина, що при здійсненні його, корінне українське населення позбавилося б запасових для своєї колонізації земель в Донсько-Каспійській області й відокремилося б від своїх співплеменників, як у цій області, так і в Кубанській¹⁴⁾).

Те саме він проповідував й решту свого життя. На початку 70-тих років він навчав віденських українських січовиків, що треба „вести роботу з низу в гору, не брикаючись проти москалів, як надії, а навіть добиваючися вкупі з ними вольности індивідуальної й краєвої, в рамках котрої тільки й може поставитись сурийозно й наш національний принцип, — цього всього слухали від нас наші Січовики, як чогось зовсім чудного, а в усякім разі незгідного з нашим українством“¹⁵⁾).

Але й незадовго перед смертю він каже те саме. „Політично я од Росії не одділявся і нікому не радив одділятись, — од літератури російської теж, бо писав і пишу по російському і писав би більше, якби не цензура і поліція. А що я при тому пишу і по українському — то який же це сепаратизм? Я просто слідую своїй душевній потребі і розумінню інтересів люду, серед котрого родився“¹⁶⁾).

Треба зазначити, що саме ця ідея, „чудацька“ ідея не-потрібности, зайвости української державности для інтересів українського народу була твердо й непохитно засвоєна його численними й велемудрими прихильниками; колиж на чергу дня стало творення цієї самої виклятої Драгомановом української державности, то цю справу драгоманівці легковажили майже до того моменту, коли далекосяглі московські гармати зза Дніпра почали обстріл Києва в січні 1918 року.

Цікаво подати рівнобіжно з драгоманівськими „донсько-каспійськими“ колонізаційними мудронцями, тверезі й цілком українські погляди Кониського: „Я великий ворог колонізації українцями чужих країв і завжди жалкую, коли наші люди розлазяться, немов миш хята по всій необятній і неісходимій Росії“¹⁷⁾).

Але що міг вдіяти Кониський, про якого Драгоманов у листі до Франка з 8. листопада 1886 року з своєю звичайною брутальністю писав: „За Кониським скрізь іде глупість

¹⁴⁾ Вольный союз. Опыт. укр. полит. соц. программы, Женева, 1884, 30—31.

¹⁵⁾ Австро-руські спом. 65

¹⁶⁾ З листа до Юл. Яворського, 30 серпня 1894. Життя і Слово, 1896.

¹⁷⁾ З листа Кониського 31. X. 1895, ЗНТШ, СЛ. 38¹.

і плутанина? Може в дійсності „глупость і плутанина“ йшли за кимсь іншим, не за Кониським?

Ще на початку 70-тих років Драгоманов проповідує: „Наше діло — вести начате урядом, дальше барками, асоціаціями і т. д.... а не журналами з Цюріху. Діло політичне наше рішиться колись на земських соборах усїєї Росії“¹⁸⁾.

Українська інтелігенція початків ХХ ст. саме на це орієнтується.

Відкинувши національні почуття й інтереси він прагне „вселюдського“: „Ми не можемо шукати собі провідних думок для громадської праці в почуттях і інтересах національних, бо інакше ми заплуталисьби в усяких субективностях, в лісі історичних традицій ітд. Ми шукаємо таких провідних і контрольних думок в наукових виводах і інтересах інтернаціональних, вселюдських. Через те кажучи коротко, ми відкидаємо не національності, а націоналізми, а надто такий, котрий сам себе виразно противставляє людськості, або космополітизмові, ми не признаємо примусових думок і почувань, котрі видаються за національні, ніяких обовязкових історично національних святощів, а надто ненависти до других національностей“¹⁹⁾.

А „вселюдське“ практично не може не ототожнитись з „всеросійським“: „Про якусь українську виключність тепер дивно й говорити. Горяче змагання добути для українського населення права чоловіка й горожанина та самоуправу,—при висще згаданій свідомості трудностей і зайвості політичного сепаратизму для українських областей Росії, дає власне запоруку, що люди, які посвятилися визволенню українського народу будуть найгорячішими прихильниками перебудови цілої Росії на основах найбільше корисних для свободи й розвитку всіх її народів“²⁰⁾.

Поза Росією він вважає потрібною орієнтацію на всесвітню солідарність, себто на інтернаціонал. Він писав сестрі: „Наші люди думають, що вони Америку відкрили; а вони просто підтягають, навіть не зовсім оригінально, Катковщині, Бісмарковщині, Булянжистиці—тимчасом, коли справжня спасенна Америка для нашого часу полягає в проповіді всесвітньої солідарности, у вимогах якої протест проти мілітаризму так само корисний під сучасну хвилину, як і 8 годинний робочий день“...²¹⁾

І треба сказати, що по упадку Росії, властиво „демократичної“ Росії, на яку, до речі, стільки десятиліть орієнтувалися за його спасенними порадами „авансом“, бо так її виглядали, чекали за царизму, — повстала чергова орієнтація на

¹⁸⁾ Лист до Бучинського 18. I. 1873. Переп. 59-26

¹⁹⁾ Листи на Наддн. Укр. 1915, 37—38.

²⁰⁾ Драгоманов: Вольный Союз. 29—32.

²¹⁾ З листа до Олени Пчілки, 6. травня 1892. Зап. Іст. Філ. Від. Вуан, XVIII, 258.

„всесвітню солідарність“; антимілітаризм, речником якого Драгоманов виступав в цьому листі також був у нас шалено, зокремаж у році 1917, коли в ім'я антимілітаризму знищені були всі можливості створення української армії. Але треба зауважити, що Драгоманов не все був таким завзятим антимілітаристом. За часів російсько-турецької війни 1877-78. він був завзятим російським, розуміється, мілітаристом. Ще перед цією війною, коли був момент, що Росія от-от зречеться плянів збройного виступу, Драгоманов з запеклою лютю пише знаному пізніше російському імперіялістові Суворінові: „Ну, от нова поблажливість петербурських турок до константинопольських. Завішення зброї, коли треба просто бити в зуби“¹²²).

Колиб так висловився нпр. про росіян якийсь українець, епігони Драгоманова напевно закричалиб його як шовініста, „зоологічного націоналіста“, який „понижує чужу націю“ ітп. Але коли Драгоманов радить „просто бити в зуби“ турків, цебто ворогів коханої матушки Росії, — то все в порядку („чиста справа вимагає чистих рук“).

Нарешті в листі Драгоманова до Лесі Українки з дня 4. VII. 1893 знаходимо такі перлини його геніальних думок: „Смішно, коли русин, виходячи з того, що комуністична держава річ темна (неясна в майбутньому), буде стояти проти Бебелів за мілітаризм“ (зап. Іст. Ф. Відд. ВУАН, т. XVII, 256). Щож, треба визнати, що українсько-соціалістична інтелігенція у XX столітті лише те й робила, що орієнтувалася на Бебелів і інших вождів соц.-дем. пролетаріату й завзято виступала проти мілітаризму, зокрема й здебільшого проти українського мілітаризму, найбільше в році 1917, коли наша соц.-демократія провадила всіма засобами, інтриг і підкошувань не виключаючи, боротьбу з „українським мілітаризмом“, якого за тестаментом Драгоманова уважала найбільшою небезпекою для України.

Приклонники великого автора „Чудацьких думок про укр. нац. справу“ завжди із зручністю молодого ведмеда викручуються, мовляв, їх учитель не був засадничим ворогом української державности. Адже-ж він був написав навіть оттаке: „В принципі не тільки всяка нація чи племя має право на осібну державу, але навіть всяке село. Єсть же й досі посеред Італії республіка Сан-Маріно. Схотіли дві часті Аппенцелю поділитись на осібні півкантиони і живуть собі так: то чомуб не то Україні, а навіть Миргородові і Сорочинцям не бути осібними державами, щоби вони схотіли того й мали силу поставити на своєму“. (Листи на Наддн. Укр., Вид. Криниці, 1917. с. 46—47). До цього драгоманівського „принципіального“ визнання самостійности України його вірний учень і знаний ворог українства, Тучапський цілком раціонально додає таке зауваження: „не можна не спостерегти певної іронії в цьому

¹²²) Лист до Суворіна, 3. XI. 1876. Україна 1927. IV.

принципальному допущенні можливості для Миргороду й Сорочинця стати особливими державами²³. І справді, і для всієї України, а не то що для Миргороду й Сорочинця Драгоманов не бачив ніякого ґрунту для державного сепаратизму²³).

Мав цілковиту рацію Франко, коли ще на самім порозі ХХ стол. писав: „Головною характеристикою політичних поглядів Драгоманова в його київськiм періоді було переконання про конечність міститися українству — і політично і літературно — під одним дахом з російством. Українська література — популярна, для домашнього вжитку: все, що понад те, повинні українці за приміром Гоголя й Костомарова писати по російськи, наповняючи здобутками свого духа спільну всеросійську скарбівню. Ті самі думки пробував Драгоманов з властивою йому силою і категоричністю ширити і в Галичині, та тут вони зустріли рішучий відпір, навіть з боку таких прихильних до Драгоманова людей, як Навроцький. Не багато змодифікував він ті думки й тоді, коли російські порядки змусили його шукати захисту для вольного українського слова за границею. Правда, в „Переднім слові до „Громади“ він начеркнув етнографічні межі української нації, а в своїх многоцінних фольклорних працях раз у раз зводив річ на значіння і становище українського народу, як самостійної нації в розвитку духових зв'язків між заходом і сходом, між півднем і північю. Але в його політичних писаннях українці завжди тільки південні росіяне і такими повинні бути й на далі. Він силкувався навіть міцніше зв'язати українців з росіянами боротьбою зі спільним ворогом — абсолютизмом, а в своїх програмових нарисах, особливо в „Вільній спілці“ дав зразок зовсім безнаціональної російської федерації, кладучи в основу той самий територіальний поділ, котрого недостатність він ясно розумів іще в 1875 р. Проти думки про український сепаратизм не тільки про *praeterito*, а й про *futuro* він не переставав протестувати до кінця життя. Одним словом, глибока й сильна віра в західно європейські ідеали соціальної рівності і політичної волі заслонювала перед його очима ідеал національної самостійності, ідеал, що не тільки вміщує в собі оба попередні, але один тільки може дати їм поле до повного розвою. І павпаки, не маючи в душі цього національного ідеалу найкращі українські сили тонули в общеросійськiм морі, а ті, що лишилися на своєму ґрунті, попадали в зневіру і апатію. Для нас тепер не підлягає сумнівові, що брак віри в національний ідеал, продуманий до крайніх консеквенцій також на політичнiм полі, був головною трагедією в житті Драгоманова, був причиною безплідності його політичних змагань, бож теоріями про басени рік і про сфери економічних інтересів не загриєш людей до політичної діяльності²⁴).

²³) Україна, 1926, кн. 2—3.

²⁴) Франко: Поза межами можливого, ЛНВ, 1901, жовтень 7—8.

Треба визнати рацію навіть Грушевському, який пишучи про Драгоманова і його школу, з обережності при цьому ухиляючись їх назвати, висловився так: „Деяким провідникам українського руху можна навіть зробити закид, що вони може занадто вже були дражливі на всяку тінь якого небудь націоналістичного посползновенія і занадто картали, занадто загуюлювали, застрашували громадянство жупелами націоналізму, шовінізму. Вони не вважали, що тим шовінізмом громадянство українське однаково грішило дуже мало, а ці вічні крики й настрашування ослабляли й без того слабку національну свідомість, орієнтування в фактах і відносинах з становища інтересів української національності“²⁵).

Справа полягала (історично й психологічно) в тім, що ідеї Драгоманова були не лише найприємнішими, але й найпридатнішими й найкориснішими для тих лише декларативних українців, українців лише в теорії, які в практичному житті були натомість типовими „общеросами“, заповнювали петербурські й московські редакції часописів для дорослих і навіть для дітей, займали прекрасні посади в банках і міністерствах. Їм було дуже зручно за рецептами Драгоманова „висловлюватися“ за реформою російської централізованої державности, цим вони ніяким чином не наражували ані себе ані свої діточі журнали на жадні більші неприємності з боку російської влади. А поза цим вся ця знаменита драгоманівська програма, скасовуючи основну українську національну потребу — власну державність — викреслюючи її з рамок української політики, давала повну можливість так солодко і мрійно (з книжечками Тургенєва в руках), з лінивою насолодою гойдатися під сестрорецькими чи підмосковними ялинами у вигіднім гамаку російської державности, яку нікому з них і в голову не приходило бодай внутрішньо відкидати, не приймати. О, навпаки, це були цілком лояльні російські громадяни й добрі імперські патріоти: так само, як і їхній духовний вожд. А що тепер трохи зле, губернатори закривають „Просвіти“ й міністри не дають згоди на українські школи, то цеж дурне, цеж тимчасове, аджеж неминуче до влади має прийти російська демократія і тоді все буде ідеально поладжене. Може, нарід „добрячий“, все лихо походить від „тимчасового“ бюрократично-централізаційного й русифікаційного уряду. Аджеж сам женецький Мефісто писав свого часу: „Колиж ми признаємо, як дійсно й є, що „обрусеніє“ єсть ознака й послідок не національного духа, а певної державно-адміністративної системи, тоді ми ставимось сразу на реальний ґрунт у боротьбі з тим обрусенієм: станемо боротись з тою системою і при тому боротись безпремінно, маючи союзників, між котрими будуть і самі великоруси, бо система шкодить і їм, душить і їх. Ця система має ворогів в усій Росії і ті вороги природні наші союзники, з котрих впрочім ми мусимо зроби-

²⁵) М. Грушевський: На укр. темі. ЛНВ, 1907, IV. 122.

ти вибір відповідно плебейському станові нашої національності, памятаючи, що нпр. аристократичні противники російського уряду самі стануть на його бік проти нас, або кликатимуть його проти нас, як тільки виступлять одні проти других їх і наші класові інтереси... Ведімож у купі з усіма недержавними народами Росії спільну і енергічну критику теперішньої політично-адміністративної централізації і деспотизму Росії і такуж агітацію за систему прогвину — вільності й децентралізації. На тій дорозі ми знайдемо підмогу й серед самих великорусів... Безпремнно в Росії прийдеться вести боротьбу проти державно-національного централізму, — алеж та боротьба зовсім не безнадійна. Найвідповідніше буде, коли боротьбу ту, нпр. ми, українці, будемо вести на ґрунті не національному, а державно адміністративному, тоб то виставляти на перший плян потребу автономії, місцевої і краввої, автономії громад, повітів, провінцій (губерній чи груп їх). Така програма буде мати за себе всіх розумних людей, якоїб національності хто не був, а там, коли яка громада чи країна, користуючись своїм правом, впорядкує собі школи з яким викладом національним, то це буде її діло... На такому порядку, а зовсім не на поділі держави по етнографічній карті держиться національна рівноправність у Швайцарії²⁶⁾.

Взагалі говорити про національний дух москалів ще передчасно; почекайте, доки в них буде парламент: „Винуватити громаду росіян за систему обрусення так, як можна винуватити французів або німців за францuzацію або германізацію тепер ще по крайній мірі передчасно, бо закони в Росії пишуться не парламентами, вибраними поголовним голосуванням, як у Франції та Германії. Пождімо, то тоді й судити мемо“²⁷⁾

Варто зазначити, що Павлик, б долашний, спантеличиний Павлик, цей офіційний наступник великого пророка, вмів бачити й передчувати, чого стільки інших не бачило. І такі випадки з ним траплялися не лише багато років по смерті великого учителя, але й ще навіть за його життя.

„А щож буде при заведенні в Росії „конституційного ладу“, коли російський Україні прийдеться мати діло з десятками мільонів московсько-російських орд, — усіх партій, від чорносотенної, аж до соціально демократичної, — мільонів, зіяючих централізмом та ворожнечою до волі неофіційальних націй особливож нашої, української... Та вони просто розтопчуть Україну так, що не можна буде й пізнати, де вона була. Одне спасіння: вирватися з царства нашої пропащости, відділити й відгородити українську землю від Росії — як найшвидше, за всяку ціну, поки ще час“²⁸⁾.

„Оце в мене нераз зривавсь, щодо України сепарати-

²⁶⁾ Чуд. думки, 1915, 97—99.

²⁷⁾ Чуд. думки, 1915, 52.

²⁸⁾ Павлик, з передмови до „Пропашого Часу“, 1909, 7.

стичний дух, а тепер він тимпаче розвивається. Гірко тепер Україні, та не солодке буде в зв'язку державним російським і при конституції, де її всякі сойми та деруни задавлять... А тимчасом мені здається, що якби просто натиснути між народом на те, що мовляв: попробуймо... самі робити в своїм краю, новий, козацький, лад, а то найперше економічний, — то мені здається, що скорше так збудив би в самому народі силу до самостійного життя. До політичної боротьби задля того, щоби в Росії були панські та богатирські сойми — українського народу певне не підойметься"²⁹).

Але даремні були всі павликівські спроби бунту проти драгоманівського москвофільського угодовства й ним породженої й виплеканої дрантивої звички рабськи орієнтуватись на мітичне переродження Росії на демократію, яка дасть на решті без бою Україні і те і друге і п'яте і десяте. Коли перед світовою війною Д. Донцов виступив був з своєю сепаратистичною програмою, то всі наші вельмишановні і просто шановні публіцисти поспішили одногolosно її осудити й відкинути. Клясиною у своїй обезброюючій наївності є відповідь одного пізнішого українського міністра, який у році 1913 відповів Донцову так: „Основний і найважливіший аргумент Донцова про неможливість для російського поступового громадянства зайняти сприяюче становище в українській справі і неможливість через це для українства спільної з ним акції, є рішучо недоведений. А між тим це твердження є рішаче для всієї аргументації; тільки доказавши, що становище українства в Росії і при теперішньому і при можливому в будучині відношенні громадських сил є беззиглядне, можна думати про сепаратистичну програму“³⁰).

Обговорюючи одну передвоєнну статтю Донцова, майбутній міністр війни в уряді Центральної Ради писав: „Другою з цього ряду є стаття українського марксиста Дм. Донцова: „Русский либерализм и украинское движение“, стаття вельми цікава, хоч і дуже спірна. Закидаючи українському громадянству віру в прихильність російського лібералізму до української справи, шановний автор, після аналізу сучасного російського лібералізму та його неминучої еволюції, приходить до того висновку, що майбутня ліберальна Росія змушена буде порозумітися з поляками“ та що результати цієї згоди не лишуться без значіння для українців³¹).

Булоб непростимою помилкою гадати, що „твердолобі“ існують лише в Англії. Там лише мають сміливість їх так звати. Існують твердолобі й деінде. Але там вони вже звуться „нашими видатними“, „високоповажаними“, „заслуженими“ і т.п.

Треба сказати, що в році 1917 всі керуючі українські

²⁹) Лист Павлика до Драгоманова, кінець червня 1885. Переп. IV. 393.

³⁰) Спроба нової нац. прогр. Дзвін, 1913, XII. 501. 2.

³¹) ЛНВ, 1912, XI, 397. рец. на Укр. Живнь, 1912, 4—6,

політичні кола, так само, як Порш р. 1913, уважали доцільним і самотньо можливим сподіватися великих і щедрих благ від „сприяючого становища російського поступового громадянства в українській справі“. І всі вони дуже старанно приглушували пожежу української національної революції, що в 1917 році при іншій, не драгоманівській проводі, могла би привести на світ протиросійську Хмельниччину. Знаний московський терорист Савінков у своїй сповіді мальовничо каже: „Я памятаю й далеке Глазго. Російський корабель „Рюрик“, матроса Авдієва, і я з ним обдумую, де він мене сховає, і буде царський згляд „Рюрика“ і буде вибух. Вибуху не було, тому, що був Азеф“. (Ісповедь Савінкова. Берл. 1924, 108). Вибух року 1917 не міг статися на Україні, бо... був хоч не Азеф, але Драгоманов, власне його дух, його проповідь і його нащадки, яких було без ліку і міри багато, які опановували українське політичне життя, його затроювали й розкладали.

Незадовго перед своєю смертю Драгоманов пише москвофілові Яворському: „Я може 1000 разів брався за голову і питав себе, чи не дурницю я думаю, кидався за перевірки своїх думок і політикою і історією і етнографією, — і все таки приходив до думки, що правда на моїм боці. Може я помиляюсь, — ну, тоді пропало все життя моє задурно, — але все таки тут винна не „широка натура“, а дурний розум і помилка наукового рахунку,—Так і запишіть“³²).

Ми так і записуємо. Але—лише при умові, що будемо вважати Драгоманова українцем: більшої дурниці, більш злочинного ідіотизму як всі його „листи“ й „Думки“ не можна собі уявити з погляду українських національних інтересів. Але. коли ми вважатимемо його, як Франко — *gente Ukrainus natione Russus*, то тоді це далеко не дурниця! О, навпаки: тоді ці всі речі будуть геніальними виробами законного спадкоємця Петра I, який заздалегідь перебравши вигідну професорську машкару, готує Україні нову Полтаву вживаючи вже для цього не гармат і тортур, а підступного й хитрого пера, отруйних газів та убійчих мікробів „Чудацьких Думок“!

Американський журналіст Лянґ („Forward“) описуючи свій відїзд з вимерлого українського села, пише: „Над вимерлим селом опадало листя з дерев Осінний вітер віяв понад порожніми хатами. Ми розпрощалися з салдатом. Він подивився на свої два бохонці під пахою, начеб хотів сказати: „От яку заплату я дістаю за стороження мертвого села“. І ми лишили його там, серед вимерлих хат, де падало мертве листя з дерев. Коли ми виїздили з мертвого села, ми знову переїхали попід вежу, на вершку якої було схрещених два червоні прапори над образом Леніна“. (Діло, 9. II!). Так, але над цим вимерлим селом, над образом Леніна незримо вється за

³²) Лист до Юл. Яворського, 13. IX. 1894. Ж. і Сл., т. 5, 387.

вітром й знайома борідка Драгоманова, символічна борідка старо-московського дядька з Приказа Іностранных Дел, що на Україні творив справу відвічної московської політики часів Приказа так само, як і часів сучасного нам Наркоміндела: троюдив, нищив, розкладав, затроював українські мозки, пробравшись в самий центр, в найвідповідальніший сектор організаційного осередку українського національного життя.

Юрій Луца

Розмова з Заходом

I

Уроджений над Середземним морем (Sète-Hérault) Поль Валері, поет і філософ, відчув усю глибину сучасності Європи. Як у дитинстві зорив він на синій простір моря із гори Морського Цвинтаря, так тепер обійняв зором цілий велитенський, рухливий простір європейської культури.

У цій культурі, як в книжках Валері, чути солоний подих морської стихії і оливяну горяч сонця. Обриси думок цього філософа в „Методичній перемозі“, „Політиці духа“, „Середземноморських натхненнях“ також виразні і всеєвропейські, як метода Леонарда да Вінчі, утопія Ляйбніца, драма Шекспіра, лірика Гете, державницький християнізм св. Августина, право Риму і філософія Греції.

„Я віншую собі — каже Валері — що вродився в такім пункті землі, де першим вражінням є обличчя моря, а оточенням — людська активність. Нема для мене найгарнішого краєвиду, як той, що широчиться перед очима з тераси або балкону понад портом. Ціле життя дивисяб я на те, що Жозеф Верне (Verne), маляр прегарного корабельництва, називає розмаїтими працями в морським порті“.

„Із свого привілейного становища обіймає око морський простір, що впоює, і простоту моря. В тойже час життя і людський промисел обіч торгує, будує, маневрує. В кожній хвилині око може переконатися про присутність зявища природи відвічно примітивного, неторкнutoго, незнищеного людиною, зявища, постійно й наочно підданого силам усесвіту, зявища, що його відчуваємо зором таким самим як і перші людські істоти.“

„Колиж наблизити погляд до землі одразу відкриється очам насамперед нерівна праця часу, що без кінця змінює бережжя, і потім протилежна йому праця людей, що нагромаджують будівлі. Геометричні форми, прості лінії, площини й арки вживані тут у протиставленню неладові й випадковості натуральних форм. Здвижені людьми верхівлі веж, мури башт маяків свідчать про бажання протиставитись образам геоло-

гічних обвалів і упадку, свідчать про волю до будування, про охочу а одночасно якби бунтівничу працю нашої раси“.

В цім філософічнім краєвиді є, можна сказати, відчуження клімату цілої культури: присутності одвічних стихій, боротьби людини з природою і європейської гордості утвердження себе.

Це краєвид близький духові морця-мандрівника, того, що дав підстави культурі Греції й інших народів Середзем'я. Близький і духові нашої нації-козака, нації військових, морців і колонізаторів.

Те, що тримає той дух у напруженні, це свідомість зглядної недовговічності кожної культури перед лицем стихії „відвічно примітивної, постійно підданої силам усесвіту“.

Тож на долю культур дивиться філософ спокійними, немигаючими очима:

„...Ми, цивілізації, знаємо тепер, що ми смертельні. Ми чули вже про світи, що зникли без вороття, про цісарства, що розсипались порохом з усіма їхніми людьми й винаходами в недослідженій глибині віків. Ми читали про них із їхніми богами, законами, академіями, словниками, класиками, романами, символістами, їхніми критиками і критиками їхніх критиків...“

„Ми знаємо добре, що вся земля перед нашими очима збудована з тлінних останків і що той попіл дещо значить; ми зауважили почерез загушення історії — привиди величезних кораблів, навантажених багатствами й духом; ми не могли б їх усіх порухувати.“

„Ніби ті всі потопа не торкалися спеціально нас; Нініва, Вавилон — для нас тільки невиразні, гарні назви і руїна їх нас так мало обходить, як і їхнє колишнє існування.“

„Але Франція, Англія, Росія... то можуть бути теж гарні назви... аджеж гарно звучить назва „Люзітанія!““

Однак це не слова дефетиста, як Кайзерлінга, Штенглера, Мережковського, — Валері бачить усі можливості, та не симпліфікує, не упрощує своїх думок адвентистичною істерією, — він занадто любить ясність думки і почуває тільки „обридження до якого небудь пророцтва“.

Ні, він з тих, що і „нерівній праці часу“ і силам усесвіту, і „геологічним обвалам“ протиставляють свою „волю до будування“.

Він нотує тільки те, як у роках 1914—1918 „незвичне здригання перебігло стрижнем Європи. Вона відчула у всіх своїх мислительських клітинах, що не може себе пізнати більше, що неподібна до себе, що, вкінці, починає губити свою свідомість.“

Ту свідомість здобула вона завдяки століттям горя, що його терпіли тисячі першорядних людей і завдяки незлічимим щасливим ситуаціям географічного, етнічного й історичного характеру.

„Тоді якби для безнадійної оборони своєї істоти і свого фізіологічного майна, в безладі вернулась до неї її ціла пам'ять. Надлинули до неї всуміш усі її великі люди і великі книжки. Ніколи люди не читали так багато і так пристрасно, як підчас війни: спитайте книгарів... Ніколи не молилися так глибоко: спитайте священиків.

„Та от минула війна: по кризах військових настала економічна і вже підчас економічної, все виразнішає криза духовна. Кораблі європейської культури зупинилися на бездоріжжю.

„Часами, — каже Валері, — коли думаю про цей стан річей і людей, що такий блискучий, і такий темний, такий активний, і такий нужденний — пригадаю собі одно своє відчуття на морі.

„Кілька літ тому подорожував я з військовою ескадрою. Ескадра, що вийшла з Тульону, прямувала до Бресту. Раптом в роздвіті дня густа мла заповонила її і то серед небезпечних скель коло острова Сен. І от шість панцирників, тридцять легших одиниць і підводних човнів зупинилися якби раптом осліплені, серед поля підводного каміння, віддані волі вітрів і течій.

„Незначне вдарення моглоб перевернути ці цитаделі навантажені зброєю й гарматами, — вражіння було пронизливе. Ці величнні кораблі предокладно змашинізовані, кермовані людьми науки, відваги, дисципліни, що мали все найкраще до свого розпорядження від модерної техніки, її могутності й прецизії, — ці кораблі зупинилися безсильні в захмаренню. Зупинились, засуджені на трівожне вижидання тому лише, що море витворило трохи випарів.

„Цей контраст є такий подібний до нашого, до того, що його виявляє нам наша епоха. Ми стоїмо безсилі й осліплені всупереч цілій зброї нашого знання і нашої потуги — серед світу намиж зорганізованого й екіпованого. Тепер ми самі побоюємося його поплутаної скомплікованості“.

Ця „скомплікованість“ тратить тепер своє значіння, на думку філософа Європи. Тратить тому, що за нею не сховано того, що на думку Валері є найважливішим — ірраціональних джерел енергії. Коли символи й конвенанси культури не збагачують, не встокротнюють почуття людини — вони втрачають свою вартість.

Тому в своїх працях філософ-поет звертається від скомплікованості — до самих підстав істоти людини, аж до її інстинкту будівництва.

Сам Валері, нічим не розчарований, у блискучому спокою роздумує над новими символами культури так, як століття тому роздумував над ними Леонардо, а ще давніше Аристотель.

Це не буде розв'язування суперечностей у стилі мину-

лого століття. „Істотою думки з 1900 років було змучення (lassitude). Франс, Леметр, Баррес, великі письменники, в глибині душі були скептиками. Правда — каже дослідник — я знаю, що кожен із цих трьох схилявся до правих, чи лівих, чеплявся нераз дуже ламливого поручча, щоб уникнути запаморочення. Але це повставало тільки з бажання знайти собі підпору, а не з бажання вибрати цю підпору“. („Monsieur Teste“ A. Maugois).

Тепер, щоб розв'язати завдання наших часів, не можна вірити аби-як, аби „тільки з бажання знайти собі підпору“. Ті, що будують двацяті століття, не повторять за О. Мірбо слів так типових для дев'ятнадцятого: „я насамперед кохаю життя, а смерть мене жахає, і жахає кров“. Інстинкт будівництва пермагає жах смерті і жах крові. В уста сучасного європейця Валері вкладає гасло відважних людей. „Мое останнє слово: будьмо приготівані до всього, або майже до всього“.

Бож і що залишилось для лагідних скептиків, що шукають „абиякої“ доктрини?

...„вірування перемішані в часі, хрест проти хреста, півмісяць проти півмісяця. Найрасовіші скептики збакировані такими несподіваними, такими нагальними, такими зворушливими подіями. Поліями, що бавляться нашими думками, як кіт мишею. Скептики тратять свої сумніви, знов їх відшуковують і знов гублять, і вкінці вже не знають як мають давати собі раду із порушуваннями власних мислей“.

І коли уявимо собі європейську культуру, як великий корабель то можна буде проказати за Валері:

„Колибання корабля було таке сильне, що його й найкраще повішені лампи поперевертались“...

В тій атмосфері віри в будівництво, що вийде з найглибшого в людині, з її почуття — нема місця для скептиків.

В духовій Європі, що народжується, місце лише для віруючих. Це — їх час.

II.

Творча одиниця, повна віри в будівництво, стає в центрі всіх світоглядів нової Європи. Іде боротьба за нову одиницю.

Іде боротьба проти думання, улегшеного конвенансами й символами культури, — бо в сучаснім думанню замало є зусилля, замало динамічної енергії, а забагато є протоптаних шляхів.

„Праця мозку має нині до помічі дуже сильні засоби. Вони її облегшують і то нераз так значно, що й цілком унеможливають. Створено за багато символів. Існує за багато уряджень що звільняють з уважності, звільняють дух від терпеливої й важкої праці. Чим далі йдемо — тим більше намножується символізаційних метод і негайної графізації (de graphie rapide). Всі вони провадять до скасування зусиль мислі“. (P. Valéry).

А в наших часах такі зусилля є якраз найбільш по-
грібні, — почування загальної небезпеки піднесло вартість
творчої відваги одиниць.

Стремління дати одиницям висловитися все міцніше під-
тинає примат суспільства. Взагалі сама вартість суспільства,
вихованого на підставах девятнадцятого століття, стає дуже
сумнівною.

„Колиб усі люди — каже філософ — були однаково
освічені, однаково критичні і передусім однаково відважні,
ніяке суспільство не булоб потрібне!“

Правда, так ідеально справа не стоїть, але в кожному
разі дотеперішня організація суспільства з її нищенням харак-
терів і рівнянням на найнижчий тип не може існувати.

Сучасна суспільна селекція ризикнеться або й суперечить
натуральній селекції, — то є темою повоєнної праці англійсь-
кого соціолога Мейк Довгела (The group mind — Cambridge
1920).

Оскільки селекція натуральна сприяє вивищенню першо-
рядних одиниць, — оскільки суспільна (social) селекція, що
жертвує вищим типом для пересічного, обнижує взагалі вартість
людства і його духових цінностей.

Протиставляючи поняття двох селекцій, Mac Dougall до-
ходить до обвинувачення цілої сучасної цивілізації й культури.
Поліпшення людськості в біологічній значінню він не ствер-
джує, — те що є — то лиш зовнішня еволюція, поступ
у засобах, у техніці життя. Протягом історичного життя люд-
ства значно поширився лише терен відомостей, але духові
здібності людей, — за думкою англійського соціолога — не
розвинулися за цей час, навпаки швидше зменшились.

Щоб ратувати людськість, треба утвердити примат
видатної одиниці над суспільством, грома-
дою.

За Мейк Довгелом одиниця є головним чинником у ство-
ренні суспільства. Особливо в створенні духової громади. Це
впливи одиниць орієнтують з кожним новим поколінням націо-
нальну психе. Ці духові впливи творять різницю середовищ.
Завдяки вищим одиницям зростають нації. Велика людина
(leader) є конструктором раси, її спонтанічної відмінності
і одночасно національної єдності.

Там, де бракує цього чинника, там не повстане нація,
хочби раса й була дуже однородна, як у негрів в Африці.
Там, де існує цей чинник, там він може обєднати дуже ріж-
нородні людські елементи, як це зробили пророки Ізраеля
і Магомет.

Книжка Мейк Довгела, як і багато подібних, що з'явилися
в Європі по війні, характеризує той спонтанічний потяг до пе-
ребудови психе Європи на нових початках.

Темпо тої перебудови не має собі рівного в історії.

Влучно зауважив хтось, що хоч в Європі з'явилися остан-

німи часами тисячі вірувань, та зникло лише одно... віра в суд нащадків. Бож тепер сучасність так повна віри й енергії, що не дбає про осуд будучности. Європейець ще нині хоче утвердити шляхи для нащадків.

III

В тій напруженості перебудови духа Європи все вище виростає постать людини, що випадково жила не в нашому, а в минулому столітті.

Цій людині, як особі, легенда приписує досить багатирис, але здається найзажчіша в ній була нехоть до паніки і страху. Зимний назовні, він охоче кпив з переляканих.

„Досить добре убраний пан, — оповідає він в листі про прихід німців до Франції в 1870 р. — вийшов із глибини юрби, що її я заспокоював, і поважно звернувся до мене: „Пане графе, чи то правда, що прусаки спалюють діти?“

„Пане — відповів я йому — ви мене обдарували спостереженням, що змінює на краще мій дотеперішній погляд на прусаків. Бо досі я думав, що вони зїдають діти цілком сирими“ (Gobineau, Lettre á M. Dragoumis. 8. X. 1870).

Призирство до тривоги й суєтливості характеризувало ціле його життя. Хоч сам француз XIX го віку, він не любив ані свого, вихалашеного сентиментальними теоріями, століття, ані французького міщанства, що так легко піддається настроям і паніці.

Він, мандрівець, мистець і філософ, плекав, передусім свій світогляд і свою лінію в житті. Вже при кінці життя, коли чужинці, особливо німці й англійці, захопилися його ідеями, накидали йому з усіх боків легенди-догмати. Однак до кінця життя він не заакцептував жадної: ані офіційного германізму, ані артистичного антихристиянізму, ані післанництва білої раси, ані висміювання поступу.

Не міг того зробити, хочби тому, що докінця зістався собі вірним у всьому.

Умер, не зрадивши ані релігії, ані родини, ані династії, ані власної творчости.

За життя вірив найбільше в себе і свою арійську творчу кров. Позатим вірив у родину, що виховує інтелект й ушляхотнює інстинкти; він сам багато завдячував своїй родині. Вірив у післанництво релігії. Хоч сам не був побожним, але чув симпатію до віруючих людей. Він чув симпатію до всіх тих людей-одиниць і груп (незалежно від раси і коліру шкіри), що їх життя переливалося через свої береги. Таке лише людське життя було для нього чогось варте.

Як і тепер, так і за його часів було багато людей, що ламали лінію свого життя на те, щоб прийняти в себе відрухи юрби і стати виразником безособистого і каламутного життя мас.

„Здавалося їм, — пише есеїст, — що вони тим рятують

своє ім'я, — а тимчасом вони не завважали, що їх ім'я переставало бути ім'ям людини, а сталося назвою продуктивитвору.

...Вони були лише декорацією епохи. Однак ніщо так швидко не маліє в очах людини як декорація епохи, і ніщо так не триває довго в пам'яті людей, як постать людини.

...Пан Гобіно вибрав собі те, що хотів. Не був Гомером, ані Вергілієм, ані Вольтером. Не був, навіть, Шатобріаном. Він не мав найменшого стремління ним бути.

Він був Гобіно". (B. Fay. Les légendes du comte Gobineau).

Він не належав до людей, що були продуктом епохи, він був із тих, що самі накладають свою печать на епоху.

Може тому наші часи, що хочуть бути тільки самими собою (і то ані минулим, ані, навіть, будучиною) узнали Гобіно за свого духового батька*). Вплив його щораз більшає і в політиці, і в науці.

Його твори літературні, так важні для зрозуміння його філософії, лише тепер починають здобувати славу.

В своїх кількох романах, більших новелях і численних оповідях він оповідає про життя людей в цілому світі з глибокою любов'ю, але без сентиментів.

Він не тримає читача ані за гудзик, ані за ковнір: свою творчість уважає за так ретельну, що бридиться тріками „ловлення сльозинок“ читача. Він не переконує, бо він занадто любить те, про що пише.

В його романах нема ані мрійництва, ані меланхолії, ані туманів ельковендії. Хто його читає, не сміє втомлятися, бо його думка — гнучка, блискуча, невтомима і безжалісна, як шпада конквістадора. Його образи сухі й горячі, якби повстали в соняшній спеці. За той скупчений стиль критики порівнюють його до Стендаля.

Можливо, що обидва вони мають одно спільне: вони укохали більше великість як літературу. То

*) Ще за життя Гобіно вплинув на свого друга Вагнера, що написав вступ до творів філософа. Його твори подивляли не лише численні англійці-аристократи, але й вогненний соціаліст А. Сорель. Тепер серед його учнів і наслідувачів маємо: автора „Так мовив Заратустра“, творця англійського імперського расизму — Н. S. Chamberlain'a, соціологів: Vacher de Lapouge, Fr. Gribble, ідеологів як А. Rosenberg і т. д.

Тепер Гобіно, „останній нащадок ренесансу“, став творцем нового ренесансу рас: американський віталізм, як і європейський гобінізм, це лише дрібні вияви впливу духа Гобіно. Посередньо дух цього філософа вплинув не тільки на відродження німецької й італійської раси, не лиш на розбудову науки, еugenіки й расизму в Скандинавії, Надбалтійських державах, Фінляндії і Сп. Державах П. А., — впливи його можна віднайти і в расистському русі серед жидівства і в панарабізмі. Рух расистів, що бере початок з Ангори, захопив уже й наших татарських сусідів і підсусідків. Тисячі творів розбудовують біологічні, соціальні й політичні підстави його на ки.

їх відріжняє від усіх цих демагогічних, розпливних, хаотичних романтиків-сучасників. Бо Гобіно стояв осторонь від молошного шляху романтиків XIX-го століття, — він сам творив сузір'я.

„Пишучи, — каже про нього критик, — він не відрізнявав себе від решти людей, і тому не вносив в життя запламленої чорнилом душі; може тому що Стендаль, Меріме, Гобіно так творили, їхні книжки мають і тепер для нас стільки свіжості й блиску“. (Abel Bonnard. Gobineau).

В своїх творах, як і в своїх подорожах, його цікавили передусім досягнення людського духа, і тому так легко від його белетристики перейти до його блискучих книжок про Азію.

„Три роки в Азії“, „Азійські новели“, „Релігії й філософії Центр-Азії“ — ці всі книжки дають не лише розвій теми, але характеризують і самого дослідника, його пасію до виразності, вірності собі й істоті життя, його пристрасть для великості. Колиб він зволив почати проповідувати своє містецтво життя, він розпочавби, певне, проповідь словами: „Не відкидайте нічого, що може вам допомогти на шляху до великості!“

Його головна філософічна ідея випливає цілком природно з його особистого життя, його подорожей і його містецтва.

В однім із своїх перших філософічних творів („Студії над нерівністю людських рас“) Гобіно, дозволив собі за можливим прийняти тезу поступового упадку людськості. Під впливом, може, знеохочення культурою XIX-го віку пішов тим шляхом, що на ній повстала понура Шпенглерівська „Der Untergang des Abendlandes“. Пізніше така концепція видадалася вже йому за наївною і простою. По чвертьстоліття в своїм філософічному романі-заповіті „Плеяди“ (1874) він підкреслює що обіч недовговічних, із зародками в собі, катастроф суспільств існує сталий позем вищих індивідуальностей („королівські сини“ і груп, вартих назви Людей („плеяди“).

Народи інстинктивно стремлять і еднаються з тими одиницями і групами. Особливо виразно це видно в критичних хвилинах історії, коли ті народи мають приплив — підскок хотіння жити („Vouloir vivre“). Це творчі одиниці і народи, об'єднані найглибшим — почуттям, творять расу.

Найважливішим задумом світогляду Гобіно було те, що кожна раса має свою вартість, і кожна раса по своєму ту вартість висловлює. До історичної еволюції він впровадив нове поняття — свідомість раси. Не чисто інтелектуалістична ідея про вищість тої чи іншої раси була для нього важною, основою його ідей був чинник чистоїрраціональний — сила раси, почуття раси.

Поняття раси змінює розуміння історії,

Досі, йдучи за Контом (Auguste Comte) твердили істо-

рики, що „народи не мають характерів, їм лише трапляються події“. У Гобіна — народи мають характер, і мають призначення, і мусять його мати.

Істоту історичної методи філософа расизму найкраще висловив його адміратор, історик Буажослен: „Всупереч твердженням абстрактної філософії історії, котра традиційно вважає, що всі народи однаково реалізують тільки загальну формулу розвою людського духа, — тепер розвивається інша філософія історії, що трактує цивілізацію як ряд нерівнозначних формул, а кожна з тих формул відповідає внутрішній тенденції даної раси“. (Boisjoslin *Les peuples de France*). Ціле розуміння історії, це препишна візія боротьби рас, їх ріжноманітних динамізмів.

Поняття раси змінє розуміння сучасности.

В хвилину небезпеки для культури — Європа звертається до відважної думки одиниць і до найглибшого почуття своїх народів.

Звертається до раси в ім'я великості найглибшої, найістотнішої, в ім'я крові, що дала стільки перемог Європі.

Бож остаточно, що то є Європа, що то є Захід? Європа фізична, — тож лише невеликий півострівець азійського сучодолу.

„Потужність Європи не є пропорціональна до її фізичної великості. Також сама диспропорція є й між її людністю і людністю тих країн, що їм вона накинута своєю „контролю“. Було щось іншого, що давало їй досі силу“. (Valéry).

Сучасність звертається до інстинкту рас Європи по ту силу.

IV

„Одно є певним, що ми живемо в препишних часах, не дивлячись на всі їх криваві страхіття“, — каже сучасний письменник (R. Dorgelés).

Дійсно, в тій загальній напруженості, в тім відродженні віри, в тім звертанні до найглибшого голосу крові — блискучий клімат творчості.

Але не якоїсь всеєвропейської літературної творчості, не інтернаціоналу мозків, ані якоїсь іншої інституції до нівелювання характерности.

Ще недавно (особливо перші роки по війні) було повно проєктів до створення такої невиразної інституції: найрізніші соціалістичні, інтелігентські (Ж. Ромен) просто фахово-поетичні (міжнародний журнал „Поезія“ в Міляні) і т. п.

Всі ці проєкти пригадують мені одну постать зперед двох століть.

На початку другої половини XVIII-го століття їздив по Європі брабансонець, князь де Лінь (de Ligne). Їздив з Відня (де оженився) до Парижа (що його виховав), з Берліна до Лондону, звідти до Риму, звідти на Кавказ. У своїх спога-

дах князь підкреслює, що він, властиво, є просто — європеєць. Бо національність, як і інші примхи, могли (за його думкою) мати тільки володарі, як король Пруссії. Неаполю чи там Англії. Піддані-кріпаки були скрізь більш-менш однакові, одного типу були скрізь двори королів, одного типу гарні жінки, тотожними були скрізь „добрі товариства“ і скрізь панувала французька мова. Хто її знав, — знав цілу Європу коло 1780 р.

Рухливий князь де Лінь рішив, навіть, зааранжувати, щось такого, всеєвропейського:

„Я хотівби, — каже він, — закласти Генеральну Академію для цілої Європи: вона формувалаб смак її націй. Зібрання в однім місці стількох світил-слав, запевнилоб успіх цій інституції. Требаб було лише її натхнути духом, позбавленим усяких забобонів“.

Далі француз пояснює, якби то було.

„Французька література користуваласяб багатствами чужоземної літератури, а та знову навчиласяб від французької — тону, переконань і добрих дотепів. Від тогож часу зниклиб верхогляди у Франції, педанти в Німеччині, мелянхоліки в Англії і шарлятани в Італії“... (*Les plus belles pages: le Prince de Ligne*).

Донедавна було дуже багато цих князів де Лінів: чиж не походить з їхньої родини напр. хочби такий комічний каваряноєвропейський, большевицький князь де Лінь, Ілля Еренбург і подібні йому Декобри?...

Фільозоф-дідок Кайзерлінг, що ще недавно сподівався від Європи найбільшої уніфікації в типі „шофера-верхогляда“, що пророкував упадок старої Європи — раптом змінив тон. В його хаотичній „Всесвітній революції“ він уже не говорить про старість Європи. Навпаки, народи Європи відмолодніли, брутально відкинувши старі дисципліни. Він констатує, що „ніколи життєздатність молоді не була більш потужною як тепер“. На тлі „духової пасивності наших (Кайзерлінга) сучасників“ молодь більшості націй покидає дотеперішні традиції, перестає вірити в спекулятивний інтелектуалізм, і йде за інстинктами натури, за „теллюричними“ силами своєї раси.

В Англії ніколи письменство не віддалялося задалеко від духа раси. Італія знаходить в Данте — хрестителя конквістадорської сучасної раси, в Німеччині — треба чекати на велику зміну в письменстві.

Франція видається на роздоріжжю лише для старшого покоління, молодше, згруповане в журналах „*Esprit*“ „*L'Ordre Nouveau*“ а також у інших більш партійних органах, вибрало вже собі дорогу.

Це покоління орієнтується в тому, що „кожна епоха му- сить мати власний убір для відвічних цінностей“.

Це покоління орієнтується в тому, що „рятунку треба шукати не в розв'язуванні політичних, економічних чи якихсь

інших квестій, лише у самій людині, в його душі в розбуженні духових, метафізичних цінностей. Вони лише можуть відновити і зміцнити рівновагу й лад". Це є ідеєю книжки Д. Ропса — „Світ без душі“.

Для них, усіх так часто різнородних і суперечних теоретиків французької „духової революції“ найважливішим є одне, щоб та революція була згідна з духом народу. Всі ці молоді можуть проказати, як своє, гасло Валері, що той недавно подав в анкеті: „Треба як найшвидше створити нові підстави (культури), створити їх у Франції, і в душі Франції“...

Навіть у Польщі залунали голоси про польську расу в творчості (композитор Кондрацький про свою оперу „Попеліні“).

Для творців нашого духового обличчя нашої раси — не є важним теоретичне роздумування на цю тему. Не маємо в собі ані педантизму німців, ані формалістичности французів.

Українську психічну расу відчуваємо як силу потужну, велитенську, „теллюричну“.

Силу, що змушує нас до нашого Ренесансу.

Великий закон світа, що змушує жити і розвивати в собі те, що маємо в собі найбільш живлого і найбільш великого.

Таким є лице Заходу у так дивимосся ми в його бік.

Український письменник, творячи, — нехай памятає так спокійного і певного себе філософа Європи:

„В сучасних часах довершені будуть рухи найбільш велитенські з тих, що досі людський рід довершив на поверхні гльобу“. (Gobineau).

Др. Павло Маценко.

До джерел нашого церковного співу

Кожному, кому забажнулосяб познайомитись із старим українським церковноспівним мистецтвом, довго довелосьби розпитувати, де можна знайти джерела та літературу до них. Розуміється, що ми мусілиб якось обійти щодо літератури порожнє місце і скоренько збутись зацікавленого зверненням його уваги на джерела, непрочитаних до тепер „Кондакарів“ з XI. ст. й далі, з тогож часу з „кондакарним знаменем“ Стихирарів та Міней (які, до речі, всі знаходяться поза межами України — в московських книгосховищах). Кожному інтересантові, зокрема чужинцеві, напевно булоб незрозумілим, що, посідаючи такі цікаві і важливі пам'ятки, ми дотепер не створили про них літератури. Воно так є. Про вказані пам'ятки багато писали, але московські дослідники, у котрих бракувало (й бра-

кує¹⁾ поняття про відрубну, самостійну українську культуру і тому всі ті пам'ятки, на їхню думку, є „руськими“.

Українці ж і досі в діяльності церковноспівного мистецтва (виключаючи одиниць сучасності) не спромоглися на дослідників.

Церковний спів так здається далекий від дійсного життя, в наш час на тлі „шукань“ української національної єдності, набирає великого значіння. Часто в нашій пресі можна зустрітись з такими думками, що „характеристичною рисою історичного розвитку нашого національного життя було (підкр. моє — П. М.) своєрідне духово-суспільне роздвоєння нації“, або „роздвоєння внутрішньої сили народу“, „релігійно-церковного“²⁾ Особи зацікавлені в обґрунтуванні подібних тез шукають підтвердження їх в різних проявах життя народу, зокрема в його інтелігенції. Роздвоєння — цілком натуральне явище — як внутрішній вияв кожної істоти — свідомість і підсвідомість. Проте особа назовні творить певну, заокруглену і своєрідну неподібну на інші „я“ цілість. Підстави повстання характеристичного народнього „я“ спільні для всіх частин нашої землі і в них проявляється ніяк не роздвоєння, а тільки одність народу. Цю одність чуття і мистецьких виявів народу на всьому просторі України можна прослідити в деревляному будівництві, кераміці, і особливо в пісенній народній творчості. А одною з баз на котрій виховувались загальні для цілого народу одностеві цінності була наша церква та її спів. „Українська Церква в минулому... була просякнута народнім духом... гасла віри „нашої руської віри“ провадили народні маси до оборони ідеалів національних і державних, що в тих гаслах конкретно втілювалися... Митрополит — єдиний голова руської церкви — об'єднував її, а сама церква дала об'єднатись коло себе окремим руським племенам, що склали нарешті одну українську національну єдність“³⁾.

Отже церковний спів, як необхідний атрибут церкви, скріплював єдність мелодійного відчуття всього українського народу, був тим цементом, який сціплював частини цілого українського „я“.

Нашим завданням в цій короткій статті є нагадати про занедбання одної з ділянок нашого мистецтва та по можливості викликати заохоту до вивчення й розвитку свого церковного співу та пізнання його перших творців, здебільшого невідомих тепер для нас хоронителів співних традицій, теоре-

¹⁾ Досить тут згадати про дослідників — В. Менталова, Н. Волкова, І. Вознесенського, С. Смоленського, Д. Разумовського й А. Преображенського. В. Металов і А. Преображенський і в теперішні часи ще не позбулись термінів — „Малоросія“, — „Юг Росії“, або взагалі зараховують всю співну культуру найстарших часів (цебто чисто українську) т. зв. періоду домонгольського до „Богослужбеного п'янія руської церкви в періоді домонгольській“...

²⁾ Райгородський — До питання церковництва і нац. єдності.

³⁾ Лотоцький — „Церковна справа на Україні“. Л.Н.В.р. XXII. к.V.

тиків, укладачів і відразу переписувачів (що в ті часи теж було мистецтвом) наших найстарших ірмоліїв. Бо вони, через свою велику любов до церковного співу, спромоглись зберегти для наступних поколінь наш спів в повній чистоті й недоторканості. Завдяки їм, ми тепер можемо похвалитись великими скарбами церковноспівного мистецтва.

Вже з першого менту вивчення церковного співу шляхом порівняння його зі співом з усіх закутків України (маємо на увазі ірмолійний спів), приходимо до разячого показчика, про існування віками усталеної всеукраїнської спільної, співної традиції. На протязі так довгого часу, політичні завірюхи, поділ України на частини, з державним підпорядкуванням до ворожих народів і з їх культурними впливами, міжусобиці і нарешті поділ релігійний з відомою боротьбою, де „ціль освячувала засоби“, здавалосяби, мусілиб всебічно й негативно вплинути на церковний спів, зріжничкувати його та спричинитись до затрачання загальности, проте всі ті події не в силі були відтрити наріз від його співної традиції. І ось тут-то, як ніде, ми пізнаємо міць національного споєння.

Доказом спільности церковноспівної традиції в українському народі на всьому етнографічному просторі може бути хоч те, що ще дотепер Київський розспів є підставою і в греко-католицькій і православній церквах. Щоб наше твердження було більш упевнене зробимо маленький екскурс в історію церковної музики.

Року 1652⁴⁾ і 1674-5⁵⁾ з'являються рукописні ірмолії. В ці часи, чи раніше, мусів також з'явитись рукописний ірмолій і на західних землях. Про це згадується в заголовкові першого друкованого українського ірмолю з 1700 р. (власне 1707 р.) де говориться, що він надрукований на підставі „старих рукописних екземплярів“ (отже навіть декількох) — нажалі невідомо яких. Можемо припустити, що в число тих невідомих рукописних „екземплярів“ увійшов також і Ірмолій 1652 р. і або вже інший писаний з нього. Припущення спирається на тім, що Ірмолії 1652 і 1700 р.р. мають між собою велику подібність, яка інколи ріжниться лиш тонацією або незначною зміною в редакції співів, що знову проявляється не у зміні головної мелодії, а доданням до неї різних прикрас та деколи зміненням каденції. Можливість припущення базується ще й на тому, що церковні брацтва того часу, розсипані по цілій Україні, підпадали під зверхність найстаршого львівського брацтва і йому напевно був відомим вихід у світ нових ірмоліїв, як і інших богослужбених книг. Рукописний Ірмолій 1674-5 р. має більше споріднення з друкованим Ірмолом 1709 р., що переважно торкається розпологи й кількості матеріалу.

⁴⁾ Власність Київського Археологічного Музею.

⁵⁾ До 1854 р. належав Почівській Лаврі, писаний Стефаном Добрусійським в Соколівці (подано за І. Вознесенським).

Загальноспівну близькість інтересів можемо пізнати, що, незалежно від релігійної боротьби, видрукований у Львові в 1700 р. Ірмолой дуже скоро розійшовся по Україні і попав аж на другий кінець її — до Куряжського монастиря коло Харкова. В половині XVIII ст. з тогож Ірмолая співалось в Києво-Братському Монастирі. Пізніше в р.р. 1760, 1775 і 1794 були видані ірмолой в почаївській Лаврі. Підставою для них були згадані раніше ірмолой, особливо Ірмолой 1709 р., що є устійнено шляхом порівняння. Але найбільшою ознакою приналежності піснеспівів почаївських ірмолой і інших (особливо рукописного з 1652 р.) до найстарших наших церковних співів — відцїлля й тяглість традиції — являється користування при будові співних, мелодичних речень, певними зворотами мелодичної будови, які звались попівками⁹⁾. Крім того це підтверджується існуванням в ірмолаях фтитних, і фтилоподібних мелодій. Отож спільність і тяглість церковноспівної традиції через все згадане доводиться до сивої старовини XIV, XV ст., а то мабуть і ще далі, як — прояви асматичного співу¹⁰⁾ навіть в почаївському Ірмолоєві 1775 р., який, як уже згадувалось, залежний мелодично від старших рукописних ірмолой. Про чисто українську співну традицію говорять і те, що в Московщині заборонялось користуватись українськими, як богослужбовими книгами (требник П. Могили), так і ірмолаями і хоч деякі співи київського розспіву вміщені в російській „Обиходъ церковного пѣнія“, було заборонено друкувати Ірмолой Головні. Особливо характеристичним є, що коли св. Йоасаф Білгородський (в житті Горленко — XVIII ст.), що дуже високо цїнив богослужбові книги друковані в польсько-литовських друкарнях і збирав їх, то один з його наступників — москаль еп. Владимир Курський, а потім Казанський — „наказав зібрати всі ті цінні книги і вкинути в річку Донець“. Воля єпископа була виповнена⁸⁾.

Перед цим ми говорили про старовинність українського церковного співу та про ознаки, які дозволяють нам так думати. Дослідник нашого співу москаль проф. В. Металов також є тої думки, що „богослужбовий спів руської церкви дальшої помонгольської (після XIII ст.) доби аж до нашого часу це—

⁹⁾ Попівка це рід самостійної мелодії, з яких складались церковні піснеспіви. Мали вони свої назви, як напр.: „Стезя“, „Рудка“, „Завиць“, „Мережа“ і т. д. Нам вдалось у праці — „Склад та технічна будова мелодій київського розспіву в Почаївському Ірмолоєві, вид. 1775 р.“ — вишукати в піснеспівах його згадані попівки також фтити (від надстроеної літератури „Ө“) й фтилоподібні мелодії.

¹⁰⁾ Асматичний спів вживався у греків біля VIII ст. й по свідцтву еп. Никифора Теотокія існує до XV ст. Відноситься він до т. зв. співів палінодії, себто різного вигляду піснеспівів й розспівів, поза уста леними для Служ. Б. співів І. Дамаскіном, Костою, Йосифом, Романом і др. от. Церкв.

⁸⁾ Д. Багалій — „Очерки изъ Истории Колонизации Степной Украины Москов. Государства. Москва 1887. — Замітка взята із листа еп. Філарета до еп. Інокентія.

тільки наслідки розвитку й розроблення, повільного зросту й доповнення основ та елементів, устрою й характеру богослужбового співу періоду домонгольського. Він змінився більш щодо кількості, ніж щодо якості, в числі співів, мелодичі й ритмічі". Це оприділення є тотожним з нашою думкою про співну традицію.

Отже, прикмета донесеного до нас співу полягає в тому, що він розвивався на певній теоретичній підставі, котра, повільно зі зростом співних вимог, розширялася, однак не виходила поза межі вказаних теорією можливостей. Зміниж щодо кількості піснеспівів також не виходили поза рямці теорії, а проявлялися тільки в нових церковноспівних творах текстових, як служби новим укр. святам Борису й Глібу, Антонію й Теодосію і інш., які вже мусілося розспівувати „на подобен", себто, згідно з уставами церковними правилами зразком (на певний тип мелодії тогож київського розспіву). Хоч в ірмолях існують — напр. в ірм. 1760, 1775 і 1794 рр. Почаїв. вид. — піснеспіви, які тяжко віднести до певного розспіву, всеж базою їх є старий київський розспів. Так напр. „подобен", вміщений між піснеспівами 6-го гласу „Кто Твою Спасе ризу раздра?"

Окрім таких зразків в ірмолях існують ще піснеспіви, які можуть бути віднесені тільки до „невідомого розспіву". Це, такби мовити, відступлення, вміщені в ірмолю, що уведено в рямці старого розспіву й старих правил. Проте в церковному співові поза ірмолями існують і інші відступлення новіших часів. Вони, власне, утворюють зріжничкування єдиного українського розспіву і є основною причиною занепаду церковно-співних традицій. Так, відхилюючись від старих зразків, повстали з часом, інколи незрозуміло на яких підставах, видозміни київського розспіву, співи: наддніпрянські, галицькі, закарпатські та буковинські⁹⁾

Указані співи напевно можна було ще поділити на співи провінцій („аще ізволить настоятель"), а кожний з них у свою чергу ще непомітно втягує до себе чужі нашої церковноспівній традиції елементи, як у співній практиці Греко-Катол. Церкви впливи румунського характеру (?) в співові над Гробом Господнім у Вел. Пятницю, або елементи народньої пісенної творчості (що рахуємо всеж кращим за чужі впливи) і то маршового характеру — церковні піснеспіви на мотив „Ми Гайдамаки" і інше.

В останні роки перед революцією на В. Україні панували впливи — в різних місцевостях різно — розспіву придворної капелі (гарм. Бахметева), а на Закарпатті й тепер панує цілковито вплив мадярської ритміки... Немовби дивним є, чому людність так захоплюється чужими пісенними елементами?

⁹⁾ Про буковинські відхилення тільки здогадуємося... До цього не відносимо такого співу як „Самолівка", а лише такі, які підставою мають київський розспів.

Одною з причин того є внесення урядовими виконавцями до церковних співів чужих елементів, рахуючи, мабуть, їх гідною наслідування новиною, але якого порядку та новина і які потягне вона наслідки рідко вони про те думають, або через неповажне ставлення до церковного співу, або скорше через незнання свого співу, що рахуємо більш певним. Коли вже дійсно нарід потребувавби освіження і треба булоб піти йому назустріч, то це мусілоб проявитися в подані йому творів вартих нашого величного київського розспіву та вимог церкви, де спів мусить бути простим, зрозумілим та проникаючим душу вірного, або, як говорив російський дослідник князь В. О. Одоевській: „Церковні розспіви і в гармонізації мусять бути задержані, суворого, маєстатичного й спокійного характеру“. В усякім разі не на зразок творів Ганкого, як також і хоралів Й. С. Баха, бо вони, — особливо твори Баха — хоч і високої мистецької творчости, всеж чужі духові нашої церкви.

Наколиб повстала потреба ввести в церковний спів елементи народньої пісенної творчости то зразками для цього можуть бути рідкі щодо простоти й краси композиції „Служб Божих“ — М. Леонтовича, К. Стеценка, О. Кошиця — гармонізація старого київського розспіву — або окремі релігійні композиції М. Лисенка — „Пречиста Діва Мати“, „Камо піду“. До цього треба ще згадати гармонізації лаврського розспіву Л. Малашкіним, які, як він сам потім писав, були списані ним з голосів лаврського хору і нимиж перевірені. Ці записи схоронюють нам стиль хорового співу Києво-Печерської Лаври. Пізніші гармонізації тогож розспіву виконані Парфенієм та Флявіаном.

Здавалосьби, що додання до київського розспіву характерних особливостей місцевих розспівів України мусілоб його збагатити й піднести. Проте ми спостерігаємо якраз противне явище — київський розспів занепадає. Причини того прості. Встаровину розвиток розспівів відбувався в той спосіб, що, коли творилися нові мелодії і часто до нових текстів, творці в першу чергу дуже добре знали підставовий спів,¹⁰⁾ його попки і коли не на підставі знання теорії того співу, то хоч на підставі ладової інтуїції, новий спів укладали в рямці церковного розспіву з характерними для нього інтерваловими ходами, комбінаціями мелодичних фігур та їх каденціями. При такій творчости церковний спів розвивався, набирав нових виразових фарб, урухомлювався і нарешті дійшов до форм київського „вітєватого“ — як говорив І. Вознесенський — розспіву. В останні часи відбувалося щось зовсім протилежне. Спів не розвивався, а його звивали й свавільно без ніяких підстав скорочували, а цим якраз нищили найбільш характерні особливости масового співу, це — відмовлення від заспівів,

¹⁰⁾ Це дається прослідити по ірмолях та свідцтвах з тих часів.

часто від повних каденцій та характерних фігур (піднесення, спадання) в мелодичних реченнях. Це дається легко перевірити в „Гласопіснецеві“ о. Із Дольницького з 1897 р.,¹¹⁾ а також ще більш у „Піснопініях“ Бокшая (рік ?), які були видані на Закарпатті.

Хочби з цього короткого пояснення причин занепаду можна зрозуміти до чого йде церковний спів і це в ті часи, коли єдина охоронниця традицій старовинного співу на українських землях Ківо-Печерська Лавра знищена більшовиками. Хто перейме вирваний у неї стяг і буде гідно його нести для майбутности? Напевно ми всі мусимо про це подбати, бож церковноспівний зв'язок земель зникає, а в здоровий організм починає у повній силі просякати отруя занечищення й співного поділу.

Думаємо, що було б ще можливим в церковноспівне мистецтво влити живу струю, відвести його від шляху повільного знеосіблення, указати єдиний і правдивий шлях — користатися в практиці і в композиціях нашим старовинним розспівом. Одначе, щоби прийти до цього, треба не тільки одного бажання, а найперше всебічного розуміння ваги цієї потреби та вишукування шляхів до переведення тих бажань в життя.

На нашу думку, щоби закріпити у практиці церковноспівні традиції потрібно:

1. Заведення по духовних школах основного вивчення церковного співу, як обов'язкового предмету, з необхідними до нього дисциплінами історії та теорії церковної музики;

2. Заведення контролю (а коли вона є — посилити її) щодо духовних композицій, через що припинилася б їх деградація;

3. Видання в сучасному нотовому системі найбільш ще вживаного Почаївського Ірмолая.

Перша потреба є очевидна. Думаємо, що священник і дяк мусять бути не тільки духовно авторитетними одиницями — вони ще мусять до певної міри бути і мистцями-співаками.

Друга потреба теж зрозуміла, щоб рятувала від таких „шедеврів“, як перенесення до церкви пісень вулиці (напр. соціалістичного маршу н доданням до нього тексту „Христос Воскресе“).

Третя потреба викликається неможливістю дістати ірмолой десь попри церкву. До всього цього треба ще додати, що було б добре видати ірмолой не скорочений (кимби то не було), а такий як він є із зазначенням усіх елементів мелодики — речень, підстав, потівок, фтит, фтилоподібних мелодій та зазначати розспіви, які чомусь вже випускались і в Почаївських Ірмолаях. Наші церковні співи не тільки з мелодичного боку, але і з формального, стоять над-

¹¹⁾ Цим не відмовляємо вартості „Гласопіснецеві“, бо всеж в ньому попри хибні слідні бажання затримати характеристики кївського розспіву.

звичайно високо. В них, як звичайне явище, спостерігається тричастковість, однак не в розумінні чисто пісенної форми, а в своєрідній комбінації полівок.

Згадуючи напочатку про брак у нас літератури до джерел, требаби додати, що вони (джерела) у нас мабуть ще не всі й зібрані, а десь запорошені віковим порошком чекають на своїх дослідників. І тому, яка невдячна ще особливо у нас, очікує праця впорядчика цієї частини автобіографії українського народу: „познаходити й позбирати докупи всі аркуші й листи, позісистематизовувати їх, прочитати, перевірити, а потім, коли будуть позбирані й науково порозсліджувані музичні пам'ятки та інші джерела, будуть написані монографічні праці про поодинкі стадії українського музичного життя, тільки тоді повстане можливість думати про ґрунтовну „Історію Української Музики“.¹²⁾

Тому видання в сучасному нотовому системові, як згадувалося раніше, Почаївського Ірмолая,¹³⁾ булоб маленькою цеголкою до закріплення загальноукраїнських церковноспівних традицій та причинком до будови великого пам'ятника Історії Музики Українського Народу.

О. Думін

Початки організації Українських Січових Стрільців

(в 20-літні роковини)

Перші кроки підготування української суспільности в Галичині до збройної боротьби з Московщиною припадають на кінець 1912 р. тобто на час першої балканської війни. В її відблисках австрійсько-російський антагонізм зарисовувався настільки виразно, що врешті і скептики мусіли повірити в неминучість зудару двох держав і то в недалекий вже будучности. В політичній області бажання не залишитися нейтральними в сподіваному конфлікті висловилося під той час в резолюції українських¹⁾ нотаблів з 7 жовтня*) і резолюції довірочних зборів українського

¹²⁾ Хв. Шешко — „Джерела до історії початкової доби церковного співу на Україні“. Знаходиться ця розвідка в „Ювілейному Збірникові Укр. Високого Педагогічного Інституту в Празі, ст. 425.

¹³⁾ У Сербів подібна праця вже переведена, хоч без потрібних позначень: м. Барачки, „Нотні зборник српског народног церковног појача по карловачком напеву“. Нови Сад.

*) Др. К. Левицький: Історія політичної думки галицьких українців 1848—1914. Ст. 634—635.

львівського жіноцтва з 14 грудня*) і взагалі в становищі української преси. Ідею активної участі цілої української нації в війні проти російського царату обґрунтував др. Д. Донцов в своїй праці п. з. „Суспільно-політичне положення нації і наше завдання“.***) Виставлені там тези, стали напрямними політики галицької України на час війни а власне до 1917 р., коли над Дніпром почала творитися українська держава. В організаційній ділянці постановою виступити проти Росії по стороні Австро-Угорщини і Німеччини позначилась заходами для організації українських стрілецьких товариств, як кадрів із котрих на випадок війни мало повстати своє українське добровольче військо.

В звязку з цим останнім складено у Львові з представників партій і молоді окремий комітет, який піднявся випрацювати відповідний статут. Дня 16 грудня 1912 р. відбулося перше його засідання. Австрійське міністерство внутрішніх справ, мабуть під впливом опінії галицької адміністрації, пропонує йому комітетом статуту: „Українського Стрілецького Товариства“, не прийняло до відома. В міжчасі радикали виступили з комітету і внесли до міністерства свій окремий статут: „Товариства Українських Стрільців“, але відкинуто і його. Тоді др. Трильовський вніс до галицького намісництва статут: „Січових Стрільців“. А що був це просто переклад статуту польського „Штельца“, намісник Бобжинський затвердив його під умовою, що українські військово-стрілецькі товариства не будуть звязані в один союз і не будуть мати центрального проводу.***) На тій підставі зорганізовалося у Львові 18 березня 1913 перше товариство Січових Стрільців, звідси власне й починається переводження в життя ідеї боротьби з Москвою, підготування до, хоча й грізної, але криючої в собі безмежні можливості — „війни за Україну“.

Не значить це що стрілецькі товариства (до війни закладено їх 96) в рішачому моменті, в хвилі коли стало можливим організувати під австрійським орлом українське добровольче військо, справді відіграли ролю призначену їм їхніми ініціаторами. Навпаки, мобілізаційний бурун похолонув їх всі до одного, ніяке не увійшло in corpore в склад легіону українських Січових Стрільців, а всетаки історію українського збройного чину слід зачинати від тих власне скромних початків — від стрілецьких товариств. Вже через це, що такі товариства повставали, тут і там виступали публично, український загальний освоювався з думкою про можливість та й необхідність грози на адресу

*) О. Степанів: На передодні великих подій. Ст. 27.

**) Ця праця повстала із реферату виголошеного дром Донцовом на другому Українському Студенському З'їзді в 2-4 липня 1913.

***) Др. К. Трильовський: З моїх споминів. „Календар Червоної Калини“ на 1927 р.

царя, підперти ділом. Вже сам факт існування стрілецьких товариств підводив наче під державницькі мрії української суспільності хоч клаптик реального ґрунту, притягав утопію української політичної самостійності з недосяжних далечин в область „можливого“.

Одначе тільки через цей ідейний поміст можна сполучити зі собою легіон Українських Січових Стрільців зі стрілецько-військовим рухом в 1913—14 рр. Стрілецькі товариства відіграли роль духового провістника супроти українського національного війська, але для його здвигнення не створили ніяких реально-організаційних основ. Їх прийшлося імпровізувати коли вибухла світова війна.

Тут годі розглядати питання чи були, і які саме, вигляди вжити військово-стрілецькі товариства за підставу створення Українських Січових Стрільців, значить питання чи австрійське правительство і військова влада булиб погодилися виключити їх, коли не в цілості то принайменше частинно — їх командний склад згід мобілізаційного наказу, слід тільки сказати, що таких заходів ніхто не робив.*) Не робили ні українські політичні чинники ні покликані до цього передусім установи: Український Стрілецький Союз і Сокіл-Батько. Оті останні установи правда видавали для своїх гуртків інструкції, укладали для них пляни занять, улаштовували навіть полеві вправи, але зміст цієї роботи носив більше партійно-політичний як загально-національний характер. Одна і друга централія думала більше над тим, щоб організацією стрілецьких і військових товариств скріпити свою партію — Український Січовий Союз, радикальну; Сокіл Батько, націонал-демократичну, — як над тим, щоб працю об'єднати і забезпечитись перед тим, щоб в хвили коли над Україною заграють воєнні сурми втрачена енергія не пропала на марно, щоб на цей випадок мати сякий такий зруб і на йому будувати даліше.

Також після сараєвського атентату, коли здалека можна було почути тупіт апокаліптичних їздців обі партії не зговорились відносно спільного старання перед австрійським правительством про дозвіл на формування легіону. Український Січовий Союз вислав при кінці липня до Відня для переговорів з міністерством війни д-ра К. Трильовського а націонал-демократи робили там подібніж заходи через посла М. Василька. Замість єдності обі українські політичні партії заманіфестували перед Віднем розєднання, але

*) Тут не від речі буде згадати про перші дні польських добровольчих відділів. Перша польська сотня (т. з. компанія кадрова) вийшла з Кракова до польського королівства вже 6 серпня. За кілька днів перейшло туди знову біля п'яти вже готових сотень. З цього виходить, що австр. військові власті мусіли звільняти гуртки польського „Стшельца“ і дружин „Стшелецких“ від мобілізаційного розпорядку, хоча в тому часі організування польського легіону не було ще вирішеним.

правда австрійські урядові чинники від переговорів з українцями не відмовились.

З дром Трильовським відбув конференцію начальник т. з. Евіденційного Бюра Мін. війни, полк. Граніловіч, прийняв до відома намір організувати легіон і обіцяв підтримку. „Прошу вертати до Львова — сказав він дрові Трильовському — і легіон далі організувати, а ми вам дамо всяку потрібну допомогу“. Та в тойже самий час одержав др. К. Левицький через намісника Коритовського повідомлення від австрійського правительства, що генеральний штаб вкінці годиться на те, щоби попри польський легіон повстав також український.*) Тим чином обі українські політичні партії одержали рівночасно ліценцію на творення добровольчих відділів. Виглядало так наче й в „дванадцятій годині“ українські національні сили замість зєднатись — розібються.

На щастя ці побоювання не справдились. Українські політичні партії, здаючи собі справу з надзвичайної ваги хвилі, рішили обєднатись і на час війни вести одну загально-національну політичну лінію. Видимим знаком їх поєднання стала утворена з представників націон-демократ., радикальної і соціал-демократ. партії 2 серпня — Головна Українська Рада. Як найвище представництво українського громадянства Головна Українська Рада (ГУР) переняла на себе формування українського добровольчого війська. На її доручення організацією легіону занялися: радник Т. Рожанковський, др. М. Волошин, др. С. Шухевич і голова Стрілецької Секції Українського Січового Союзу, Д. Катамай. Цей військовий комітет уконституувався вже вечером 2 серпня, на слідуочий день переззався в „Генеральний Штаб“ і тодіж назначив чи радше вибрав начальника легіону Т. Рожанковського; ГУР його і затвердила.**)

Тому, що австрійські військові власти не дозволили комітетові вживати назви „Генерального Штабу“, змінено її на Боеву Управу (БУ).***) В протягу 3—5 серпня, на домагання дра Трильовського Б. У. доповнено новими членами і поділено на дві секції: акцій і організацій. Перша секція (у внутрішньому урядуванні носила дальше назву „Генерального Штабу“) мала занятися: творенням відділів, вишколом і взагалі військовим підготуванням добровольців; друга: вербунком, матеріальним заосмотренням легіону і наладнанням його адміністрації. Від 5 серпня до Б. У. входили (секція акцій): Т. Рожанковський, голова; Д. Катамай, заст. голови; др. М. Волошин і М. Генік — (секція

*) Др. С. Шухевич: Видиш брате мій, ст, 22.

**) На основі М. Угрина-Безгрішного: Нарис історії „Українських Січових Стрільців“. Ч. I. ст. 54—55.

***) Боева Управа урядувала в домівці УПТ при вул. Мохнацького 12.

організації): др. К. Трильовський, голова, др. С. Шухевич, заст. голови, др. К. Бірецький, І. Боберський, Д. Вітовський, С. Горук і В. Темницький.*)

Тут слід згадати, що перший зазив вступати в ряди добровольців вийшов не від Б. У. а від конкуруючих зі собою товариств С. С. І. і С. С. ІІ., які 30 липня получились, в цілі — як говорилось в дотичному комунікаті — спільного ділання". Боєва Управа видала свою відозву аж 6 серпня тобто на другий день по відповідженню Росії Австрією війни.

Мимо цього, що в склад Б. У. увійшли і люди, які займалися вже організацією стрілецько-військових товариств (др. Трильовський, др. Волошин, проф. Боберський, Катамай) і мали в цій області деякий досвід — вона станувши перед задачею творити легіон — розгубилась. На її засіданнях, як стверджують очевидці, велись гарячі дискусії над другорядними справами (назвою легіону, формою одностроїв, кроєм шапок і відзнак). Коли тимчасом ждали і не могли діждатися вирішення такі пекучі питання як про харчування зголошуючихся сотками добровольців, їх відповідне приміщення, заосмотрення в обуву і одягу, зведення в відділи, вишколу та забезпечення легіону в відповідну скількість старшин і підстаршин.

Злобою булоб відмовляти Б. У. доброї волі. Навпаки більшість її членів докладала зусиль, щоб формування легіону „рушити з місця“ та ці заходи ізза браку ясного плану що і як робити, від чого зачинати — давали мірні результати. Це зрозуміле, в складеному на скору руку апараті, де ще стиралися партійні противенства (др. Трильовський — проф. Боберський) не легко було начеркнути плян ділання, наладнати співпрацю, згармонізувати її, бо як каже др. Шухевич (ор. сіт. ст. 43) „...Ми запасні старшини про організаційну військову роботу в ширшому масштабі не мали поняття“.

Доказом цього, наскільки неустійнені погляди мала Б. У. навіть на основну схему „стрілецької мобілізації“ може послужити її відозва з 6 серпня**) та її інструкції. В згаданій відозві говорилось „...Взиваємо всіх хто тільки здібний, молодих і старих, інтелігенцію, селян, міщан і робітників — наскільки вони не обняті мобілізаційним наказом ц. і к. армії стати однодушно у лави Українських Січових Стрільців під прикази Української Боєвої Управи.

*) Це є автентичний склад тогочасної Б. У. (Пор. підписи під її відозвою з 6 серпня, поміщеною в дра К. Левицького: „Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914—1918, стор. 490). Склад Б. У. поданий Угрином-Безгрішним і М. Галуцинським в його спогадах п. з. „З Українськими Січовими Стрільцями“ („Діло“ з 18.І. 1934) — є помилковий.

**) Ця відозва була видана спільно з Г. У. Р.

В тій цілі Г. У. Р. наказує безпроводочно заложити в кожній громаді комітет, який підлягатиме безпосередньо українській Б. У. та її відпоручникам як органам іменованим Г. У. Р.^{*} А рівночасно вислала Б. У. на провінцію своїх делегатів з інструкціями закладати Повітові Комітети^{*)} і їм підчинені громадські комітети. Більш раціональною очевидно була остання схема, бо годі уявити собі, щоб у відносинах втворених мобілізацією зуміла була Б. У. вдержати зв'язок з тисячами сільських комітетів а тимбільше наглядати і керувати їх працею. Але наказ у відозві зв'язуватися безпосередньо з Б. У. таки міг в деяких місцях внести плутанину.

Кожний Повітовий Комітет складався з п'ятичленної управи, поборової комісії і відділу Червоного Хреста, що займався збіркою пожертв (в грошах і натурі) на УСС. По інструкціям БУ ті що зголошувалися до стрільців на провінції мали покищо оставати в своїх місцях замешкання і там проходити також вступний військовий вишкіл. Повітським Комітетам одначе, дозволено згромаджувати добровольців в повітових осередках оскільки вони мали змогу їх там примістити і прохарчувати. Більшість Повітових Комітетів покористувалась цим правом сейчас на початку стрілецької мобілізації.^{**)}

В другій половині серпня Б. У. по наказу львівської Військової Команди приняла нову організаційну схему легіону. Її основною ідеєю було зведення існуючих добровольчих відділів в самостійні курінні формації. На осередки організації курінів призначено: Львів, Станиславів, Стрий, Коломию, Тернопіль і Чортків. В перших двох містах мало повстати по два в інших в одному куріневі.^{***)} Куріні мали бути розділені поміж ріжні стяги (частини) австрійської армії. Ізза надходу москалів, пляну цього не переведено в життя.

Найбільше добровольців зібралося у Львові, раз тому, що його як місце збірки назначили об'єднані товариства СС І і СС ІІ, а далі тому, що туди прямували всі добровольчі гуртки із пограничних повітів, занятих або zagrożених ворогом. Зголошуючихся в легіон розміщено в „Академічному Домі“ і трьох бурсах: УПТ, дяківський і русо-

^{*}) Їх називано також Повітовими Управами (пор. спогади Я. Рудницького, одного з делегатів Боевої Управи, в Угрина-Безгрішного, ор. cit. ст. 45—53).

^{**) Про діяльність поодиноких Повітових Комітетів відомо, на жаль, дуже мало. Дотепер одубліковано лише дещо про діяльність роґатинського (М. Угрин-Безгрішний ор. cit.) і самбірського (др. А. Чайковський: Як формовано Січових Стрільців в Самбірщині. „Літопис Червоної Калини“. 1931.X.) Повітового Комітету.}

^{***)} Др. Шухевич, ор. сі. 44. М. Галушанський (ор. cit. фейлетон 18) каже, що в вище згаданих містах (Тернопіль в його пропущений) мали творитись „кадри“.

фільськ'й „Народнього Дому“. Львівські стрільці найбільше зазнали невигод військового життя, головню ізза браку наладнаного прохарчування. Першим у Львові зорганізованим відділом була сотня І. Чмоли, після неї утворились сотні Дідушка, Семенюка і ін. Сотні зведено в два куріні — першим командував Вітовський, другим Е. Коник.*) Вишкільні заняття у львівській частині легіону, ізза браку відповідного числа старшин і підстаршин, велись доволі безсистематично і без належної натуги. Австрійські військові власти годилися щоправда звільнити з армії для потреб легіону сто старшин; Б. У. мала тільки подати їх назвиська і місце перебування згл. стяг до якого вони відійшли по проголошенню мобілізації. Розвідати про місце побуту такого числа старшин (декотрі з них брали вже участь в боях) Б. У. не вдалося; їх для легіону звільнено всього біля двадцять.

Г. У. Р. і Б. У. мали з початку намір виставити легіон власним чи пак коштом української суспільности. Австрійське правительство мало забезпечити його тільки зброєю. Та вже в перших днях виявилось, що це нездійснима мрія. Українське громадянство щедро жертвувало на потреби свого війська, але це не вистарчало навіть на прохарчування. Організація УСС зробилась отже залежною цілковито від австрійської допомоги. Австрійське правительство годилось дати їй**) але аж тоді коли стрільці складуть приписану для армії присягу. Більшість львівських стрільців спротивилася цьому складанню, і заявила, що присягу складе по формулі в якій буде сказано про вірність для України і українського народу. Через це заприсяження в серпні не переведено. І щойно коли легіон опинився в перших днях вересня в Стрию, цілковито без засобів до життя, стрілецтво мусіло коритися.

Годі певно сказати чи саме зволікання стрільців з присягою спонукало австрійське начальне командування видати наказ задержати в легіоні всего 2500 люда а решту розпустити, але одно є певним, що воно пляном організації українського війська не одушевлялося ні на початку

*) З дотепер опублікованих спогадів можнаб вносити, що у Львові було більше як два куріні: Прим. О. Степанів (ор. cit. стор. 43) називає також В. Дідушка ком. куріня, подібнюж Угрин-Безгрішний (ор. cit. 8!) дра Волошина. Вже справді час прояснити в історії наших визвольних змагань принайменше того рода „темні місця“.

**) Здається легіон одержав кілька зачетів від австр. правительства ще перед заприсяженням. Через д-рів Трильовського і К. Л. Вицького мало Мініст. війни передати по 10 тисяч (Угрин-Безгрішний, ор. cit. стор. 63.) а через полк. Молика (др. К. Левцький, ор. cit. стор. 22.) 50 тисяч корон. Крім того, як згадує Галущинський (фейлет. II.) австр. правительство передало чи хотіло передати на УСС через митроп. Шептицького і рад. Кивелюка 200 тисяч корон.

війни ні опісля*). Негативне становище до легіону могла йому диктувати вища політична рація**).

Ближче ця остання справа представляється так: 4 серпня приїхав у Львів відпоручник міністерства закордонних справ консуль Урбас, відбув з українськими політичними провідниками ряд конференцій, запевнив їх, що Австрія незвичайно зацікавилася українською справою і легіон підіпре всіми силами. Українцям однак, говорив конс. Урбас, необхідно треба заманіфестувати свої почування, перед правительством, а притім зробити розголос своєму війську. Тому „легіон“ (тоді в дійсності кілька сотень добровольців) повинен негайно вийти на здобуття Почаєва. За кілька днів змінив Урбас цілі виправи з Почаїва на Крем'янець. Ніде правди діти, визначніші члени Г. У. Р. згодилися на цю пропозицію, і 10 серпня видано львівським добровольцям навіть 1000—старих крісів сист. Верндля. До цієї очайдушної а прямо безглуздної виправи однак ізза рішучого спротиву рад. Рожанковського і прочих старшин УСС не дійшло. Бо люди які менш-більш знали, як виглядає війна, не мали найменшого сумніву, що кількасот невишколених новобранців, узброєних крісами на один набій, булиб вийшли не по тріюмфи а дослівно на різню.***)

Дня 18 серпня команду над легіоном перебрав проф. М. Галущинський. Загально надіялися, що під його проводом стрілецька організація перестане блукати по роздоріжжях і вкортці стане справдішньою військовою формацією. Вийшло навпаки: Галущинський не тільки не усунув дотеперішніх недотач а своїм нетактовним поведенням супроти Боевої Управи вніс ще більше хвилювання в її працю і взагалі дав початок тим жалюгідним непорозумінням, які опісля мало не розбили УСС. Передусім на основі споминів Галущинського, можна це сказати зі спокійною совістю.

Трагедією нового команданта було те, що він не розумів для чого власне українці організували і мусіли організувати своє військо, яка сила загнала тисячі української найідейнішої молоді в ряди УСС. Попри те Галущинський вмовиз в себе, нібито його покликано на команданта легіону з метою звалити на його всю відвічальність, що він є

*) Галущинський розповідав, що вже у Львові виявила тамошня Військова Команда намір ограничити український галицький легіон до 3 тисяч стрільців. (На Буковині мав творитися також укр. легіон в силі 2 тисячі люда).

**) Начальник австрійської ген. булави ген. Гецендорф, намов яв австрійські рішаючі чинники, на початку війни, замиритися з Росією — коштом Східньої Галичини. А йому певно відомо було як вражлива рос. дипльоматія на точці укр. справи. (пор. A. von Cramon: Unser österreich-ungarischer Bundesgenosse im Weltkriege. стр. 20).

***)) На особу конс. Урбаса погляди наших мемуаристів сильно розділені.

нешасною упадаючою під тягарем праці жертвою а всі інші довкола його — купа спекулянтів, яка глядить за тим, щоб „поіменувати себе високими штабовими старшинами і спокійно приглядатися бротьбі стрільцтва“.*) Правда Галущинський переняв команду над легіоном майже хворий, воєнні вражіння і переживання звихнули сильно його душевну рівновагу. А хворі вожди — ніколи не мали щасливої руки.

Рівночасно з Галущинським прибув у Львів полк. Моллік, призначений міністерством війни на команданта легіону. Моллік однак вдоволься ролю інспектора УСС і претенсій до команди не підносив. До легіону мав він відноситися прихильно, та в найбільш критичній для його хвилі в Стрию, Моллік зник а показався серед УСС знов аж на Закарпаттю.

За час побуту легіону в Галичині на початку війни, до нього зголосилося, як каже др. Трильовський, біля 28 тисяч добровольців. В Стрию, куди львівські відділи переїхали 30 серпня, зібралося понад 10 тисяч**) люда; на Закарпаття виїхало дещо більше як 2500 стрільців.

Після умови між д-ром К. Левицьким і міністерством війни в дні 16 серпня, легіон мав бути вжитий не на фронті а в етапі оперуючої армії для пропаганди і зєднування симпатій українського населення для Австрії, — отже взагалі для політичних, а не боєвих задач. Цього договору австрійське Начальне Командування не признало для себе зобов'язуючим, з чого пізніше вийшли великі непорозуміння.

Неясність пляну праці в проводі, неприхильне відношення австрійських військових властей, голод і холод, дика нагінка на українство під замітом зради, врешті упокорення присягою — все це виставило стрільцтво на велику моральну пробу. Що воно її витримало, не заломалося і не випустило з руки кріса, завдячує тільки розумінню своєї великої місії і вірі, що пролита кров і піт не пропаде марно. Стрільці присягали устами служити австрійському цісареві, а в душі прирікали на вірність тільки Україні і українському народові, боролись під австрійським орлом, але їх очі весь час задивлені були на жовтоблакитний прапор. Вони йшли, боролись і умирали з переконанням, що своїми жертвами іскупають Україну від гріхів і помилок своїх предків і все що творять, творять для української нації.

*) Галущинський оп. cit. фейл.

**) Число зібраних добровольців у Стрию подають: др. Шухевич на більше як 10 тисяч (це число найбільше достовірне), др. Трильовський на 8, брошура п.з. „УСС в Карпатах“ (Відень 1915) на 7, Галущинський на 6—7, а др. К. Левицький на 6 тисяч.

Універсалізм

у політиці й філософії як раціоналізація рабства

(Психоаналітичний нарис)

В.П. Проф. Останові Гамерському

присвячує Автор

„Українці, які служили царям в цих походах (1877 р. М. Г.) робили діло для свого часу нормальне і національне“. Тут яскраво виступає в цілій „красі“ психологія не члена нації і пана, що уважає своїм лиш те, що вона зробила сама, лише психологія члена суспільности і то безправної, „общества“, який мусить те уважати за своє, що для нього робить стороння сила; якого функції обмежені функціями споживача і продуцента, чужого шляхетнішого завдання організації влади і її виконання“.

Дмитро Донцов.

„Przezacni państwo! Rzecz to dowiedziona nie tylko dla lisich osób: zawsze zbyt kwaśne będą winogrona te, których dostać nie sposób...“

О-О-О.

Наша особова суть, наше „я“ має непереможні стремління до „саморозв'язання“, до всесторонньої експанзії. Гони, як функції нашої суті, прямують до вдоволення себе, до розв'язання. Але перша, прадавня суть громадської організації є силою гамуючою всі природні підставові „первородні“ стремління одиниці „я“ одиниці і „я“ громади у вічному конфлікті, у стані взаємного приноровлювання. Більш життєздатним, гнучким, більш енергетичним, активним є „я“ особове. „Я“ громади — пасивне. Суть одиниці хоче вибрити з конфлікту з гальмуючою силою громадської організації. Функціонально ця тенденція має подвійний характер: приноровити „я“ до суспільних обставин і поможности знищити гальмуючі тенденції тих обставин. І гнучкість особового „я“, і його боротьба з „я“ громади — має за ціль уможливити існування одиниці в громаді. До цьогож є пристосований устрій нашої душі, що в конфлікті особового „я“ з „я“ громадним — створює особливу психічну ситуацію: яка дає можливість перемоги, особливо теж певного роду „компромісу“. Цей компроміс полягає головню на „фальшивій“ інтерпретації умовин існування і суті громадської організа-

ції. Інтерпретації довершує особна функція, що має на службі цілий складний психічний механізм. Ту функцію назву фантазією, мріями. Явні мрії отже є цим середником, що лагодить конфлікт. На мріях оперте наше життя і наша інтерпретація його. Розвиток людини — це звільнення себе від мрій, від консеквенцій неприродного розв'язання своїх конфліктів з оточенням, одним словом самопізнання. Лиш через самопізнання увільнимся від всього, що гальмує наші енергії від уразів, здушень і мрій, від фальшивої інтерпретації дійсності й нашої в ній ролі. Самопізнанняж дасть нам змогу зайняти раціональне привиде, нормальне становище супроти явищ громадського життя, супроти суті його організації, дасть змогу нормальної реакції на об'яви тогож життя та вплив на його розвій. Самопізнання в цім розумінні довершити можна лиш при допомозі аналізу наших психічних станів, аналізу механізмів нашої душі та способу її реакції; що дасть змогу визволити багато загальмованих енергій нашої суті.

Психоаналіза¹⁾ як наука (коли її так розуміти) не є так молода як здавалосяби. Її повстання треба датувати не Фройдом ані повстанням експериментальної психології, теорій Руссо чи Льюка, а від хвилини в якій людина відчула в собі внутрішній світ — душу; від хвилини, в якій відчула гальмуючу силу оточення, тяжкість „дочасного життя“, коли почала тужити за „визволенням“, задумуватися над суттю особовости. Психоаналіза в цім розумінні це самопізнання, яке пропагував Сократ, старинні мудрі, філософи середньовіччя, та нинішня наука — бож до чогож прямують усі гуманістичні науки з новітніми методами: досвідом, експериментом, обсервацією, маючи за собою століття зусиль.

I

Сьогодні вже ніхто не піддає під сумнів правди, що рушієм людського життя, причиною всякої активності людини є інстинкти-гони. Чи ці інстинкти, що гонять нашу життєву енергію в різних напрямках, є частинами одного головного гону, чи вони зовсім особні не лише функціонально, але й суттєво, — це нас тут не займає, нас обходить лиш факт. Мек Дугаль інстинктами називає вроджені стремління до активності, діяння і в певний означений спосіб відчування. Ці стремління є діличні й питомі кожному гатункові звірят. Коли стремління ізза якихось причин не може бути заспокоєне коли воно на дорозі свого задоволення здибує перешкоду, людина дізнає вражіння неприємности, незадоволення. Навпаки, заспокоєння стремління спричинює приємні почування. Коли інстинкт не може бути заспокоєний безпосередно, то шукає собі задоволення посередного. Цим „неправдивим“, посередним способом вдоволення незаспокоєння стремлінь — є явна мрія, по-

¹⁾ Про само слово „психоаналіза“ див.: Cœster, Psychoanaliza (шук. у вступі).

части сонне марево. Це наступає в разі здушення якогось бажання, „випертя“ його зі свідомости. Людські бажання є відповідником стремління. Неможливість здійснення бажання спричинює здушення, випертя зі свідомости, забуття самого бажання.

Мого товариша відвідав представник одної з книгарень. Товариш поглядав списки книжок та ціни. Найбільшим його бажанням було купити Словник Грінченка. Охота була велика, та не було грошей. Якийсь час усе думав де б їх роздобути, але це показалося нездійсниме. Через якийсь час він перестав старатися про гроші, тай „забув“ про словник. Як я часом питав його про це, махав лиш рукою: „за дорога річ“. По якимсь часі оповідає, що снилось йому, ніби він десь роздобув словник та на диво він видався йому не таким як думав. Мала форма, подертий, так, що не варто було навіть поставити його між порядними книжками.

В цім наглядний механізм нашої психіки, що старається сонною мрією заспокоїти наше нездійсниме хотіння. Згадка про словник все лучилась йому з неприємним почуттям, тому й „забув“ про нього, про своє бажання — „випер“ його зі свідомости. Щоби дістатися до неї знову — на це був лиш один шлях: сонне марево. На погляд простий механізм, та в суті річі цей процес складніший. Забути, перестати хотіти словника, коли раз його забажалося було тяжко. Мусить бути ще оправдання, якась причина, ізза якої словник так вартісний для нього, тратить вартість. Аргументи „мені його не треба, задорога річ“ і пр. задовольняли лише частинно. „Цілковитого“ оправдання довершує марево. В суті річі самій людині хотілося, щоби з цим словником щось сталося, щоби він не мав такої потягаючої сили. В цім випадку сонне марево привело до „дискредитації“ словника; воно унагляднило йому його маловартість, безпідставність великого бажання його роздобути.

Це одначе не усунуло фактично самого бажання, лиш знову відновило у свідомости, лише інакше. Й от, по якимсь часі приходигь товариш та ні-відси, ні-відти зачинає нарікати на москвофільство українофілів, на київську Громаду, та на те, що „наші дідугани“ видали словар українсько-московський і т.п.¹⁾ Чому ж не зібрали самих українських слів і не пояснили їх по українському?“ і пр. На мою оборону Київської Громади, на те, що українсько-московський словник ще не москвофільство, як не англофільство українсько-англійський, накидається на мене з ріжними „епітетами“.

¹⁾ В цім часі товариш дістав „Спомини“ Е. Чикаленка. Прочитав там про генезу згаданого словника, про тодішні відносини на Україні та став національної свідомости. Це дало можливість „дискредитації“ словника та багато аргументів „проти нього“.

Відкиж раптом у нього взялася така ненависть до словника, про який говорив перше, що як його купить, то буде вчитися російської мови, а як я сказав йому, що не треба нам її знати, говорив, що „все добре знати...“

В цім факті стрічаємося уже з явною мрією. Товариш „вмовив“ в себе, що словник, це не осяг української культури, а її ганьба. Ясно, що ненавидить його тепер так, що це виключує всяку охоту роздобути його. Завважимо тут одну зі сторін цього душевного механізму, який однаковий при всіх подібних мріях і здушених бажаннях. Невдоволення ізза несповненого бажання, замість перенестись на причину невідрадных матеріальних умовин, що не дозволили йому купити книжку, переноситься на саму книжку. Таке неприродне перенесення слідне у всіх подібних душевних станах. Можливо, що це діється тому, що людина цього типу, людина „лінії меншого опору“. Та до цього ще вернемося. Я задержався довше на цьому факті, бо ним хотів вияснити процес т. зв. раціоналізації.

Кожний з нас з певністю завважив по „найстрашнішим“ своїм сні, безпосередно ще в сні перед пробудженням, по реалізації сонного марева деяку душевну полегшу й якесь цікаве вдоволення, якого слід ще на хвилину лишається по пробудженні. Так сонне марево є відповідником якихсь невиладкованих сил душі — воно ніби їх виладовувало — тим спричинило цю полегшу й вдоволення. Сонне марево є отже сповненням бажання. Таке безпосередне заспокоєння є можливе лиш у соннім мареві або в явних мріях у дітей, в яких ще нерозвинуте почуття дійсности, в яких ще нерозділені два світи — реальний й ідеальний світ мрій. У тих, в яких світ мрій розділений від реального, в явних мріях це нездійсниме. Сам факт громадського життя, робить те, що нема людей вільних від несповнених бажань та здушених інстинктів. Через те нема й людей без явних мрій, одинокого посереднього, ненатурального способу заспокоєння нездійснимого в реальнім світі бажання.

Між цєю стороною людської психіки (що бажає заспокоєння гону-приємности) і другою (що оцінює дійсність) — виринає конфлікт, суперечність. Бажання не хоче вирвати з душі частини її сути, а „здоровий розум“ (інтелект) також не годиться на заспокоєння нереального бажання мрією; не годиться навіть на само бажання, „неморальне“ або неможливе в даній ситуації. Виходом нормальним розв'язання ситуації є сублімація, — ушляхетнення неморального гону, заступлення одної чинности (низької) другою (шляхетнішою, вищою). В іншому випадку інтелект змушений ділати так, як каже гін й шукати виходу, що уможлививби надалі існування мрії.

Г. Г. Грін¹⁾ подає три можливі виходи з подібної ситуації: 1) прийняття за факт реальності, дійсного стану, а відкинення мрії; 2) раціоналізація мрії-уроєння; 3) прийняття мрії, а відкинення дійсності.

Як перший вихід є доказом ідеального здоров'я, так третій рівняється божевільності, ненормальності. Найцікавішим одначе й найчастішим є другий — раціоналізація.

Пригадаймо собі, в який спосіб вибрила з подібної ситуації згадана вище людина. Скермування люті на причину, ізза якої вона находитися в такій матеріяльній ситуації, боротьба з тими умовами, що не дали заспокоїти йому бажання, було б виходом нормальним. Одначе у тої людини чуттєва сторінка — гнів, перейшов на невластивий предмет, нічого невинний, предмет, що викликав бажання. Гін змусив інтелект шукати виходу: причини, яка уможливила б свідоме відкинення бажання. В цей спосіб повстав певний рід уроєння (про маловартість словника), з мозольної праці ratio (в напрямі шукання „контраргументів“ проти звабливих прикмет словника). Повстало зраціоналізоване уроєння про „ганебність“ словника, зраціоналізована мрія. Її аргументовалося ненавистю до гнобителів нації, коли найшлася певна зв'язь між словником а головним аргументом (українсько-московський...), фундаментом мрії. Тої зв'язи не дошукувалася людина в нормальній ситуації й не переносила б афективного моменту з одної річі на другу на підставі зовнішньої відносності подібності. Слід підчеркнути, що цей механізм лучення і зеднування річей, що нічого спільного з собою не мають крім зовнішньої, ніколи суттєвої, фактичної, залежності подібності, часом випадкової часової стрічності, — є одним з важніших в цілому механізмі раціоналізації й слідний у всіх майже можливих формах цього явища. Це примітивне уподібнювання та суттєве лучення річей, що крім якоїсь зовнішньої подібності не мають з собою нічого спільного, це одна з найхарактеристичніших сторін явищ, про які тут говорю. Їх назву універсалізмом. Ця зовнішня діалектична подібність „москаль“ й „українсько-московський“ дала можливість перенесення афективного моменту з „москаль“ на „московський“, дала можливість згоди, апробати тої психічної сторінки, що зветься почуттям дійсності.

В цім прикладі вже пізнаємо, яку велику енергетичну силу має гін та яке велике напруження створює в душі його незаспокоєння. Це напруження здібне рушити всі сили й досвід та комбінаційні здібності інтелекту, щоби вийти з невідрадного конфлікту з почуттям дійсності.

¹⁾ G. H. Green, Psychoanaliza w szkole, стр. 35.

Я вже сказав, що не тут місце на питання чи інстинкти це зовсім автономні в своїй суті тенденції чи є частинами якоїсь одної великої тенденції-гону життя, чи сексуального, (Фройд), розуміючи його широко. Мек Дугаль розрізняє дві категорії підставових інстинктів, давних по своїй чуттєвій тенденції і менш наглядних по тенденції емоціональній. До першої категорії зачисляє т. зв. гін „показання свого „я“ — поставлення себе“¹⁾. Я назвавби його в широкому значінні амбіціональним гоним чести, гонору, панування, щоб по можливості унаглядити його функціональну сторону.

Яку велику вагу цей гін має в життю людини, вистарчить переглянути всі свої тайні амбіції, аспірації, зчислити, скільки дівчат мріє, щоб стати фільмовою артисткою, пригланутися, з яким вдоволенням діти знущаються — „панують“ — над звірятами, пригланутись одному такому „опанованому“ котіві чи іншій річці, зважити довершення й промахи людей, гонених амбіцією володіння — людей, що творять історію. Це функціонально один з найбагатших і потужніших гонів.

На цим місці обходитиме нас найбільше, крім інших, „амбіція“, яку я назвавби амбіцією національно-„расовою“. Бо в її функціональну ділянку, в підстави її чуттєвого комплексу входить усе, що торкається людини з причини її приналежності до якоїсь нації і раси (кляси, стану і т.п.). Нема людини, яка родилася б поза нацією. Кожна вже перед уродженням входить в обсяг якоїсь нації, як природного організму, який викристалізувало з себе громадне життя людей. В обсяг тої нації входить уже хочби фактом дідичности питомностей цього відламу людського роду, що їх виплекала дана земля, її природа, расовий склад даної людської групи й само співжиття-культура. Чи амбіціональний гін „національно-расовий“ є уродженням чи природним гоним, на це відповіли спартанці під Термопіями, ірляндці, німці в часах Наполеона, Жанна д'Арк, французи й бельгійці в світовій війні, казали наші князі й козаки, сказали й ми під Крутами й у Базарі. Смішно здавалася дискусія на цю тему тепер по світовій війні, по досвіді „безнаціональної“ большевицької імперії. Знайшлися однак й такі, що не то що квестіонують, але заперечують цей факт. У цьому напрямі хочу по змозі заналізувати їхні аргументи та психічні мотиви, що склонили їх до синтези рас, народів а з тим і понять моральних та політично-філософічних. Всіляку спробу якоїсь інтернаціональності культурно-цивілізаційної чи політичної та взагалі спробу узагальнювання й лучення елементів — по примітивнім законі зовнішньої стрічності, — які не мають з собою сут-

¹⁾ Mc Dougall, Ps. chologia grupy. (див. „Teoria instynktów i uczuć“ M. Dougalla“).

тево нічого спільного, називаю власне універсалізмом.

Велика частина усіх зусиль народів полягає лиш на ім- понуванні одні другим. Згадати прим. лише спір про „расу“ Коперника й багато подібних фактів та суперництво в ділянці спорту (в мирних часах). Годі інакше зрозуміти сьогоднішню психозу „спортоманії“, міжнародних „змагань“ та їхнього фінансування. Не говорю вже про фреквенцію пуб- блики на подібних змаганнях. Багато значіння мають вони для виладування певної форми сексуальної енергії видців, на що натякає П. Ваше в цікавій своїй праці¹⁾ та для виладування енергії боротьби при допомозі явної мрії через ідентифікацію видців з грачами, що дуже легке в юрбі, та що дозволяє всім брати „активну“ участь у змаганнях²⁾. Дивним є одначе спосіб пропаганди, аргументи за „спортом“, що з грецьким натураль- ним спортом має тільки стрічності, що гордий грек старини з нинішнім готентотом, тому що всі вони двоножні.

III

Коли глянемо на історію, старинну чи новітню, побачимо, що повстання нації ніколи й ніде не завершилося зліпленням, підбоєм збройним чи цивілізаційним двох чи більше відрубних свідомих своєї національної окремішності етнічних груп, а лиш злиттям з свідомою, активною надією — племінних еле- ментів, несвідомих ще своєї відрубности національної. Це так, як у фізичнім світі два однаково наелектризовані позитиви відпихаються й ніхто цього закону поза сном не знесе й не- змінить.

В сторії розвитку народів найдемо два періоди: спершу скрайний націоналізм, опісля універсалізм. Спершу — „шові- нізм“, погорда для нерасових, для „барбарос“, диких, негідних імени людини; потім — любов й теоретичне, льогікою виснуте „признання людських прав і назви людини „варварам“, любови до абстрактійної „гуманітас“; цей перехід помічається у тихже бувших панів ситуації, панів у своїй хаті, яких доля зробила невольниками. Горді й „вузкі шовіністи“ греки спершу не знали жадної „гуманітас“, крім блаженних греків, але коли опинилися в неволі Риму, коли колишній варвар став паном у їхній хаті й заімпонував їм силою, як вони колись своїм гелютам і пер- йойкам та варварам, для яких чесний грек не мав нічого крім погорди — тоді оті греки, ставши рабами, нагло стають при- хильниками „гуманітас“а“, оправдують раціоналізують!) поняття абстрактного вселюдства, міжнародности, космополі- тизму: універсалізму.

Само слово „гуманітас“, говорить В. Єрузалем, вийшло вперше від грецького філософа, що перебував на

¹⁾ Dr. Piotr Vachet, Niepokój płciowy, стр. 85, 97.

²⁾ G. H. Green, Psychoan. w szkole, стр. 50.

дворі римського патриція¹⁾. Гордий грек не міг чейже терпіти свого становища, бути „шанованим“ тим рабом, якого колись ставив нище людини. Без раціоналізації, оправдання свого становища не міг задержати почуття вищості хочби культурної.

Гордий римлянин знову не міг терпіти своєї нищоти культурної, не міг зносити щоби грек-раб імпонував йому знанням, тоном і т. д. Тим пояснюється грецька мода в Римі, наслідування всього що грецьке — в цім головна підбоек сила вищої цивілізації та її вплив на нижчі народи. „Грецькі філософи вчили людство гуманітаризму, пошанування суті людини без огляду на її стан і її походження, мірення вартости одиниці її духовими здібностями, вносили загальнолюдські первні до молодих націй, що перевищували їх простотою обичаїв і мужністю в зброї, але покорювались перед буйністю вирафінованої грецької культури“²⁾. В Римі власне спостерігаємо цей процес прийняття вищої чужої культури, звичаїв, чужого способу думання. За більш культурного вважається того, що найдалі відбрав від своєї рідної культури...

„Щойно в новітніх часах прийде реакція проти таких течій та стремління оперти загальну культуру на рідних первнях“ — стверджує С. Кот. І не помогли накликування розсудних горожан римської імперії. Мода перемогла й грецька культура хоч поверховно, але запанувала в Римі; прийнявся новий рабський-універсалістичний грецький світогляд; бо мав догідне психічне підложжа, завдяки цивілізаційно-культурній нижчости римлянина перед греком. Тоді гордий римлянин почав і собі чванитися, що „*homo sum, humani nil a me alienum puto*...“

Лиш почуттям цивілізаційної нижчости дасться вияснити всяка психоза моди: прим. французької по часах Людовика XIV чи Наполеона I. Так само тільки неможністю для Сходу дорівняти Заходві пояснюється ненависть європейського Сходу до „згнилого Заходу“, оті всі „велитенські“ змагання: обтинання халатів і борід Петром Великим, „пятілетки“, „ін-

¹⁾ Мав це мабуть бути Панетій (180—190 пр. Хр.), стоїк з Родоса. Славнозвісне „поступове“ сказання, що обіймало в собі сенс тодішнього, витвореного грецькими філософами на службі римських панів, світогляду мав висказати Терентій: „*Homo sum, humani nil a me alienum puto*...“

Ширше про еволюцію понять у стариннім світі по війнах пелопонеських та про новий світогляд, що був вислідом мозольної праці греків в ролі „шанованих“ рзбів чит.: Prof. D. Wilhelm Jeruzalem, *Wstęp do filozofji* (часть Socjologia i filozofja dziejów).

В ділянці виховання рівнобіжно dokonується подібна еволюція в переверненні понять про виховання й освіту нищих верств народу. Див.: Stanisław Kot, *Historja wychowania* (Епоха геленізму).

²⁾ St Kot, *Dzieje wychowania*, стр. 29 і слід. (підчеркнення мої).

дустріалізації“, „трактори, авто, радіо, електрика для села“¹⁾ і пр. „Цивілізація зіла Рим старий, зість і згнилий Захід“ — потішається раб.

Віра в сполуку з Божеством, Абсолютом (невіра в Бога), деб людина увільнилася від примусу життєвих турбот, теж мусить мати в собі щось з моменту здушення волі, з бажань неможливих до здійснення на землі, з моменту незадоволеного гону володіння, з амбіціональної урази з приводу мусу комусь підлягати. Відси мрії-віра людини в свою ідентичність з Абсолютом; віра в те, що душа є частиною Абсолюту, чи хочби походить з нього. „Бог вдунув душу в Адама“ — миж є частиною Найвищого. „Нескінчено мала душа людини є тим самим, що нескінчено велика душа всесвіта — мале особисте „я“ є ідентичне з великим „я“ всесвіту“. Момент раціоналізації мрій на тлі почуття своєї мізерности, малости, рабськости — якраз і бачимо в універсалізованні, в ідентифікації себе з Абсолютом, що находити висказ в пантеїзмі. У кожній мрії теорії раціоналізація це головна її свідома частина, головна праця інтелекту, гоненого до того несвідомими силами. Ту працю сповнює він геніяльно. Незамітно вириває з цієї теорії сама явна мрія. Назву її моментом реабілітації несповнених бажань, отих відповідників несвідомих гонів.

Безвільність і природою душений гін панування зродила й будизм. З почуття безсильности супротив природи, обьялень трьох найбільших людських нещасть супроти яких людина безсильна: вбогости, недуги й смерти мав Будда віддатись роздумуванням над тим, що життя тому є терпінням, що люди мають стремління, „похоти“: тому треба всі „похоти“ поборювати і дійти до стану байдужности на розкіш та біль, до зникну всякого чуття й самого існування — до нирвани.

Всякий пасивізм теоретичний і практичний це явище, що все товаришує теоріям-мріям, що їх коренем є почуття безсильности, особової рабськости. Нирвана, „згашення буття“, безвільність, — це нерозлучний відповідник рабськости. Тому то й не диво, що буддизм так поширений в Азії, де могутній простір та природа в корені здушують: інстинкт володіння, „охоту — радість життя“ і його відповідник, волевий активізм. Премудрий син полудневої чи середньої Азії потрапить цілий день пересидіти „куцки“, курючи люльку, або „баламкаючи“ ногами. Вільними від азійського пасивізму можуть бути лиш сини японських островів, де мареву гнету Азії не так відчувається.

Правдивий, невідродний син Азії зі своєю теорією (практикою не все як побачимо) може бути втіленням не лише

¹⁾ Один з „вказів“ Леніна по приході большевиків до влади.

духа Азії, але всего, до чого лиш спосібна душа раба. Людина все достосовує себе до обставин у хвилині, коли вони здаються їй сильніші від неї. Зрозумів це Ганді коли говорив у „отвертому листі до англійців, що мешкають у Індії“: „Знаю що не відмовилиб ви нам чести, колиб ми зірвались до боротьби й могли видерти вам владу на полі бою. Але ви знаєте чудово, що ми безсильні, бо ви самі чейже відобрали нам здатність до боротьби. Тому неможливим для нас є зі зброєю в руці показати вам нашу мужність; чого одначе нам ви не могли зрабувати, це мужності нашої душі. Маю надію, що й цій формі відваги не відмовите пошани. Всіми зусиллями стараюся тепер розбудити в індійським народі цю мужність й душевний гарт, бо пропагована мною ідея „не-кооперації“ не є чейже нічим іншим як школою самопосвяти.“¹⁾ В почутті безсильності супроти обставин, людина звертається проти себе до самопосвяти, одначе таке відвернення енергії ззовні до середини мусить буги оправдане, зраціоналізоване й „логічне“. Як наглядна у цім визові Ганді амбіціональна ураза, образа людської гідності з приводу пониження, та зусилля до регабілітації. Свою зовнішню „активістичну“ безсиль Ганді зраціоналізує аргументами, якими досі кожній індієць оправдував свою природжену малість чи соціальну нижчість: релігією. Релігія Індії знаменито пристосована до індійської дійсности. Є вона теорією-мрією з усіми прикметами подібної теорії, що зраціоналізує людині її почуття рабства. І так св. книга „Ману“ каже, що сам Брами сотворив чотири касты людей і призначив одчим щастя (брамани), одчим силу (кшатрії), одчим богацтво (вайїї), іншим погорду (судри). Там де розум не може найти оправдання ситуації, людина вт кає до мистики, надаючи мрії сили „слова божого“. І нема нічого легшого рабові, як оправдати своє становище божеським походженням оцього невідрадного, прикрого стану — надприроднім мусом. Ганді не хоче скасувати касты, знаючи згори що це невдалосяб, оправдуючи своє становище тим, що ніби „касты не є оперті на засаді нерівности, і не йде тут про щось менше або більше вартісного...“ Не зносить старої релігії, бо свідомий що „індус по думці своєї релігії вірить у поновне втілення й мандрівку душ, знає добре, що природа, з неомильною певністю, пильнує удержання рівноваги, реінкарнуючи браміна, що постулав нечесно, в якійсь нижчій касті, а пересуваючи степеневу парію до касты брамінів...“ Одним словом природа виконує справедливість за нас, якщо ми безсильні її виконати. З оцею вірою в „природне право“ та в неминучість надприродної справедливости, в автоматизм у її виконанні, — стрінемося в кожнім майже подібнім явищі.

¹⁾ Підчеркнення мої.

Одною з найважливіших черт гандизму (як і інших споріднених йому „ізмів“) є оце перенесення афективного моменту (коли не можна заспокоїти стремління) на само стремління. Ціль нашого життя на думку Ганді не в тім щоби боротися з обставинами. „Ми на те прийшли на світ“ — говорить Ганді — „щоби боротись з його покусами („похотями“ М. Г.) і труднощами, щоби їх нарешті побороти. Хто не має досить сильної волі на те, щоби поступати в цей спосіб, той ніколи не буде насправду здоров“. Одним словом: визбутися „похотей“ дочасного життя, стремлінь, які він ненавидить тому, що не можна їх заспокоїти, замість ненавидіти невідрадні умовини. Це новий Будда, бо „подібно як Будда і він також бачив найстрашніші образи нужди на світі; а відколи їх побачив, не міг їх уже ніколи забути...“¹⁾.

Ганді, запитаний чи зробить які виїмки в боротьбі з машинами, звирюється: „Згідно з моєю думкою я повинен власне відкинути всі машини, так як я бажавби відкинути це моє тіло, що стоїть на перешкоді висвободження моєї душі“. І це нещасне „тіло“, мусить жити й боротись за життя, це все є об'єктом ненависти людини цього типу. Як з одної сторони лють звертається на предмет Богові духа винний, так знову причина психічної урази стає (в тяжких случаях цієї недуги) об'єктом безмежної любови. І голосить Ганді „агімсу“ вирозумілість, любов до всього, а головню до ворогів. Англієця треба любити „бо його переконається любовю“ (сатяграха — сила правди); треба любити й не вбивати тигрів, їдовитих гадюк, не заживати медикаментів на знищення хворіб... І цей пасивізм супроти зла оправдується як щось вищого, гідного людини. При чім форма раціоналізації має форму універсалізму з мусу бути консеквентним, щоби почуття дійсности могло з тим погодитися.

І упевняє себе Ганді: „я переконаний, що „агімса“ є без порівняння вища від насильства. Більш по мужньому є прощати, як карати: прощення приносить честь борцеві, але в тім випадку означає воно самозапертя, коли той, що прощає має досить сили, щоби міг евентуально вимірити кару (себто й сили фізичної не бракує Індії М. Г.). Тому то в нас не прощати може сильніший слабшому. Сила не є вислідом фізичних прикмет але невгнутої волі“. Дуже гарно! От і вже Індії зрегабілізували свою приниженість, коли в своїй великій благородности й великодушности простили Англії всі кривди. Бо „прощати може лише сильніший“. „Індія ніколи не вибере собі свободи кулаком“, бо „призначення цього краю зовсім інше, як інших великих держав. Тому то Індія предистинована перебрати релігійну зверхність над цілим світом: не потребує вона жадної

¹⁾ Rene Fuellep-Müller, Lenin i Gandi, стр. 197.

зброї із сталі чи заліза, бо чейже досі боролась вона божеською зброєю". „Сильно вірю в те, що мій вітчизні припала якась місія в цілїм світі. Як тількиби моя вітчизна пішла за наукою меча, тоді прийшлиби на мене година тяжких досвідів. Моя релігія не узнає жадних краєвих границь, а коли віра в мені дальше житиме, то перекоже вона навіть любов до моєї вітчизни". Для мене означає патріотизм це саме що людськість. Я є настільки патріотом, наскільки є людиною: по людському чую. Мій патріотизм зовсім не є експлозивний. В моєму погляді на життя нема місця на імперіалізм". Своє терпіння раб усе зрегабілізує мрією про свою місію: Терплю тому, що тим сповнюю післанництво для цілого людства" — каже раб. Месіанізм у тих випадках мусить бути універсалістичним, щоби можна було в нього повірити; мусить служити цілому людству як це робить Індія по рецепті Ганді.

Слід на цім місці згадати про месіанізм польський доби поневолення, про Міцкевича, який був його найголовнішим виразником, Тов'янського головного теоретика й містика філософа й ін. Згадую тут про це не тому, щоби ще одним фактом довести, що цього рода „месіанізми" родяться у націй в часах політичного приниження, у суспільностей соціально принижених, які не бачать наразі виходу з поневолення й іншої надії на регабілітацію не мають крім сліпої, інтуїційної, містичної віри в неї. Доба месіанізму спеціально спрепарована з лібералізмом і демократизмом часів понаполеонських зродилась у Польщі, як реакція на невдачу спробу визволення зпід політичного ярма. Всі ці месіаністичні теорії-мрії в літературі й філософії, ідентифікація Польщі з Христом, що терпів за ціле людство (візія свящ. Петра в III. ч. „Дзядів" Міцкевича); місія Польщі, що своїм терпінням мала відкупити людство з неволі зла, місія польської еміграції („Книги народу й пуніцтва польского" Міцкевича й „Ангелі" Словацького), є раціоналізацією їх ролі поневолених політично, як і тодішньої безвиглядности у визвольних стремліннях, — подібнож як гандизм.

Яку силу має в душі загальмування життєвого гону й візія-мрія, яку творить у подібних випадках людина, а зраціоналізувавши повірює екстазивно, — слід пригадати оту безпихитну віру Ганді в свою місію, його самозапертя, та про мандрівку Тов'янського возом з Вільна на Захід, щоби серед польської еміграції голосити своє післанництво. Умовини психічні серед еміграції часово були для нього догідні, тож не диво, що частинно його віра прийнялась. Колиб був так уродився не в Європі а в Індії, бувби новим Буддою чи Ганді.

Визволення людини йде досі двома шляхами, що розбігаються взаїмно: імперіалізмом і нірванізмом. Імперіалістична „метода" малаб на меті опанувати життя — природу й душу, через пізнання її тайн і механізмів і здобути володіння над природою через

відкриття її прав і тайн. До цього зміряє, на цім зосереджені її стремління, людина, що відчула радість життя в борбі — вічному змаганні, видиранні природі й душі її тайн та брехливих симптомів — посуванні справи опанування життя людиною вперед. Інакше поступає людина, що не чує радості життя в довершуванні активним, а пасивним, людина, що почулася немічна, знесилена в боротьбі з життям. — безсильна супроти його тяжкості. Людина ця не буде активною, — не буде старатися заспокоїти вимог своєї індивідуальності, щоби мати вдоволення й радість життя, а звернеться краще до тих вимог, до „похотей“, щоби їх здушити, занулювати, а ставши „без хотінь і стремлінь“ силою факту стане паном життя — визволиться зпід його тягару. Є така різниця між одною а другою, що перша приймає тягар життя нести, щоби його пізнати і скинути, а друга хоче сісти на нього, щоби на ній їхати. Перші це імперіялісти, другі нірваністи, що замикають очі, щоби не бачити тягару життя а з тим здається їм не будуть його відчувати. Перша дорога це проста, природна, — друга окружна в теорії і в розумінні, мусить іти через раціоналізацію. Вибір одної з тих доріг залежить вповні від обставин та конструкції психіки людини. Фактом є одначе, що людина, хоч у теорії й вибере другу дорогу, на ділі завертає з неї, коли побачить можливість повернення. І так „миролюбивий“ Ганді, хоч каже, що вбивати не то людину а й звірину, сам накликав індусів до вступання в ряди англійського війська в часі світової війни, коли Англія обіцяла автономію Індії. По заведених надіях знову вибрав другу дорогу: пасивізм — „замикання очей“.

(Кінець буде)

Дм. Донцов

Санчо-Панца в нашій дійсності*)

Тема Дон-Кіхота завжди була модна, тема Санча-Панци — менше. А вона варта уваги, особливо нашої.

Дуже скоро захоплюємося ми всім. В 1917 р. мріяли ми про завоювання Московщини, що над всіма »трьома Русями« Київ пануватиме. Тепер впадаємо в розпуку. Ляментує не один земляк: »який капітал життєвої енергії можемо мати ми, яких батьки живилися пісною бульбою й капустою... Ми нездатні до тривалої напруги фізичного й духового організму. Хочби сини наші й вро-

*) Зміненний і доповнений реферат, відчитаний у Львові, Стршо, Варшаві, Парижі і Шалеті.

дилися з задатками на геніяльну людину, то що з того? Немає для них ні кольтоній, ні капіталів, немає виходу на світ Божий». А найгірше, «це стан трівкий і при данім укладі європейської мапи — незрушнимий... Вислід війни припечатав наш засуд на нидіння в павперизмі».

Так, ніби ті нещастя навмисне нам виряджена кривда! Так нібито оті кольтонії й капітали звалилися напр. англійцям, як дар ласкавої феї на голову. Не як плід їх вікових зусиль.

У нас думали, власне, що всі наші нещастя, це або з причин зовнішніх, або кепського внутрішнього устрою, форми правління, тощо. Тимчасом — правдивою причиною упадків народів і держав від Плотарха до наших днів, було й є: розклад правлячої еліти. Не тому впала пануюча в царській Росії верства, що прийшла війна й революція: її знищили війна й революція, бо та верства перестала бути пануючою й правлячою. Не форма правління завинила: цар впав, а царат лишився. Монархія впала, бо виродилася група, на яку вона спиралася — «всеросійское дворянство». Поки дворянство видавало з себе отих «верховників», Зубових, Орлових, Потьомкінних і Палених; поки вони в потужній петлі тримали і Пугачових і самих «помазаників Божих», не вагаючись ту петлю на їх ший затягнути, коли «помазаники» родилися видами, як третій Петро або перший Павло; поки імперію будували Суворови, поки неспожите здоров'я тріскало з тої молодії ще провідної верстви, — доти ні війни, ні революції для неї не були страшні. Щойно як проти зовнішнього ворога виступили адмірал Алексєєв і Кирил Романов, а проти внутрішнього — «жаючийся дворянин», а в Зимовім Палаці з'явився Распутін, доля верхівки й монархії була припечатана. Підрядну роль грають форми правління: демократія, гетьманщина, совіти; важні не форми, а люди, які наповнюють їх змістом своєї душі. Важний не спосіб творення верхівки — з вибору, з покликання монархом, з самопризначення, не правне відношення між верхівкою і масою; лише моральна вартість самої верхівки.

Твердо стояла на ногах козацька держава, поки вели її хмельничани, Кричевські й Богуні, які навіть не гаразд тямали, якому режимові служили: республіканському чи монархічному, але служили, безоглядні для інших, суворі для себе; для яких не щастя було метою, а змагання — щастям. А потім прийшла велика руїна і помазепинське «благоденствие», коли верхівка наша не так журилася «отчиною своєю, Україною Малоросійською», як маєтностями і соболями. Доба, якої репрезентативною постаттю є автор Діаріуша з XVIII. в., генеральний підскарбій Маркович. Є в його щоденнику дещо про походи, але більше про погоду (як в щоденнику останнього Романова), про хвороби й про бесіди при столі ясновельможного. При чім описи тих гучних бесід кінчилися незмінною ремаркою: «попіяхом».

Це «попіяхом» стояло, видко, в осередку життя цього достойника, одного з «прадідів великих — правнуків поганих»...

Та традиція, назв'їм її ширше — традицією насолоди й вигідного життя, ніколи не стояла в осередку дум і стремлень хмельничан, а навіть мазепинців. У покоління Марковичів, що прийшло по Полтаві, вже стає. А вже напевно стоїть та традиція вигоди в центрі життя того «малоросійського дворянства», в яке — зложивши предківські шаблі до музеїв — обернулася аристократія козацька вкінці XVIII віку і потім.

Були це часи повного благоденствія, перекреслення минулого, коли то ціла верхівка наша засіла в тіні садків до богато вкритого стола багатого краю, де

*лакомини різні їли,
буханчики пшеничні білі,
кислиці, ягоди, коржі...
І кубками пили сливянку,
горілку просту і калганку...*

— коли замість Сірків і інших рідних блукаючих лицарів, в палацах нашої еліти виховувалися «брюханчики» й «бочьоночки», коли «одною турботою, одною журбою, одною думкою» — панів Халаявських була думка й журба «про їжу: коли їсти, що їсти, як їсти, скільки їсти. Все — їсти, їсти і їсти! І жили для того, щоби їсти»¹⁾.

Прославлені Котляревським і Квіткою часи, коли склалося прислів'я про «безмоззлого хохла», очманілого від свого сліпучого сонця і хмільних спотикачів. Часи, коли стриножені нащадки зухвалої шляхти нашої кресової виладовували свою загальмовану енергію в розгулі; коли найкультурніші з них задовольняли свої найвищі стремління, будуючи в своїх маєтках для Гриців і Явдох — «готицькі вежі», храми Діяни, влаштовували «свята Церери» з жертвами в прадідівських Диканьках. Хтож був неприєднано сепаратистично настроєний, не визнаючи московського наїздника — той здвигав на границях своїх володінь таблицю з написом: «границя паньства тих і тих, а паньства російського»... Як про це все весело оповідає в своїх споминах гр. Михайло Тишкевич²⁾.

Щоби зміряти цілу прірву, що ділить від себе покоління XVII і початку XVIII-го віку від покоління Марковичів чи Квітчиних Халаявських або від покоління гоголівських миргородчан, — вистарчить пригадати, що перші сперечалися на смерть з сусідами за Люблин і Холм, а другі — як славної пам'яті Перерепенко з Довгочуком — за гусака, а потім за Єр і Єрь, і — щоби згадати ближчі часи — за апостроф...

Поволі, кропля за кроплею, вивірювало з голів нашої еліти старе велике і просякало в них дрібне нове, щоби остаточно

¹⁾ «Пан Халаявський» — Квітки Основ'яненка.

²⁾ ЛНВ, 1928 і 1929 рр.

змінити цілу психіку нашої провідної верстви. Домінуючий тип тої верстви зигзагував в сторону типа Санча Панци, переставши бути тим блукаючим лицарем, яким його знає історія.

І не треба думати, що нова, демократична еліта, яка повстала по абдикації думарі, козацько-шляхецької, — була вільна від бакцилі, якою була заражена давня. Винниченко дає автентичне й цінне свідцтво ідеології тої нової еліти, яка прийняла марксизм або стала його «попутчиком»: «Ми — каже у «Відродженні нації» — вихолостили марксизм... З усього революційного, жагучого, повного протесту, гніву й великої волі вчення, засвоїли ми тільки одну половину: об'єктивний хід подій..., те, що може нам дати незалежно від нашої волі, від наших прагнень, механічний розвиток соціальних відносин». Давне наставлення дістало лиш новий шильд. Панца став з несвідомого — свідомим. Своїм вигідницьким забаганкам — дав ідеологічне підложжа. Давніше він не рухався — бо лиш було. Тепер — тому, що за нього мали працювати «поступ» і «еволюція» — механічно. Давніше він хотів наїстися, бо був ласун. Тепер — його ласунство піднесено до значіння ідеалу, соціалістичної утопії. Давніше — він не зносив «протесту» й «гніву», бо був зафлегматичний і не любив нічого, що порушує душевну гармонію. Тепер — фанатизм і пристрасти нап'ятовано як щось аморальне й антикультурне в «наш поступовий вік». До душевного багажу нової демократичної нашої верхівки, яка виступила в половині XIX віку, перейшло багато з старого реквізиту помазепинського козацького Панци.

Я не є сторонник Дон Кіхота без застережень. Але не розумію ні тих критиків, які (в переноснім значінні слова) допчуть його ногами, ані тих свиней, які (в буквальному значінні) топтали його ногами, коли дон Альонзо лежав на землі по битві з лицарем Світлого Місяця. Дон-Кіхот не завжди має рацію, але це не значить, що її завжди має Санчо-Панца. Чи не є Дон-Кіхотами ті японці, які, взяті до неволі, роблять собі гаракірі? Чи не писав Меріме: «ми жалуємо, але й подивляємо Дон-Кіхота... Горе тому, хто не мав в собі кількох ідей Дон-Кіхота, хто не наражував себе ані на удари кия, ані на глум, щоби направити чиясь кривду»³⁾. Унамуно пише його пристрасну апологію⁴⁾. Честертон говорить про «Поворіт Дон-Кіхота», про потребу «людини, яка знову вірила би в боротьбу з велитнями», бо світ знову наповнився тими чарівниками, з якими змагався блукаючий лицар, бо хоробою віку є не донкіхотство, а гамлетизм⁵⁾.

³⁾ Prosper Mérimé, *La vie et l'oeuvre de Servantes* (Revue de Deux Mondes, 1877, 15. XII.)

⁴⁾ Miguel de Unamuno, *Das Leben Don Quijotes und Sanschos*.

⁵⁾ Честертон, *Поворіт Дон-Кіхота*; И. С. Тургенев, *Гамлет і Дон Кіхот*.

Є вони скрізь оті чарівники, оті нові велитні з байки, світ став повний ними. Ось що пише про націонал-соціалізм *його ворог* француз Пилип Барес (син Моріса): «з націонал-соціалізмом перемогли люди найрізноманітніших типів і вдачі, але всіх їх лучила спільна риса: брутальна сила характеру». Ось як він бачить Герінга: «м'ягка сорочка, скіряний пояс, низький ковнір, відзнака ордеру *Pour le mérite* — підкреслювали лише — загальне вражіння від тої людини — вражіння шляхетної й сильної bestii... З загадковою усмішкою стояв він (перед райхстагом — Д. Д.), дихаючи життям, прекрасним, здоровим життям, шаленим і твердим, але вартим того, щоби його прожити... Чулося, що атмосфера подобалася йому, що він нічого так не ненавидить, як плоскості й буденности»⁶⁾.

А так пише про другого, капітана Рема *Pustrowany Kurjer Codzienny* (19. XII. 1933): «твердий стук, як удар міцно підкутого вояцького закаблука, дзвенить вже в самім тім імені — Рем. Інстинктовий знавець людської душі відчуває в тім обличчі відвагу расового бульдога, що любить міцно хапати зубами, а дуже не любить випускати з зубів раз вхопленого». Не йде мені про рекляму гітлеризмові, подібні нові типи людей здибуємо й деінде, і напр. те, що пише краківський *Курер* про німецького міністра, пише з подивом *Франкфуртер Цайтунг* про одного видатного словянського міністра, про його «сталеву постать», про «уста немов з каменя різьблені»; про «зимний, мов у вовка блиск білих зубів» (з *Gazeti Warszawskiej*, 3. I.).

Мені йде про характеристику нової людини, яка, — як бачимо, — випадає однаково і у француза Бареса, і в поляка з *Курера* і в німця з *Франкфуртер Цайтунг*. Зрештою, не є це люди лише новітніх часів, висланці пекла, як їх намагаються представити останні могікани демократії. Це тип, що стрічається у всі великі епохи. Мали його Гези, що ставили чоло могутньому Пилипові еспанському. От як описує Декостер одного з них, повстанського адмірала де-ля-Марте: «подивися на нього добре, сину, сказав Уленшпігель, — цей тебе не помилює, якщо без дозволу захочеш податися з корабля. Чуєш? Наче грім гремить його голос. Дивись, який він здоровезний! Зверни увагу на його довгі руки, мов яструбові пазурі. Поглянь на його очі, круглі, холодні, вірлячі очі! Подивись на його довгу, остру бороду, а він не буде її голити доти, доки не зробить всього, щоб помститися за страчених однодумців. Він страшний і немілосердний. Він без довгих балачок повісить і тебе, коли ти вічно верещатимеш: «Жінко моя, ах моя жінко!»

Барес і інші наші сучасники, і Декостер, малюють різні типи різних епох, а уживають — дослівно тих самих символів: а прирівнюють своїх героїв до хижих птахів, до бульдогів. Натура спортсмена, жадного тріумфу. Їх відчуття, каже Шпенг-

⁶⁾ Ph. Barrés, *Sous la visage hitlerienne*.

лер, це «відчування тріумфу хижака, що тримає в пазурах конаючу здобич, почуття Колумба, коли на овиді нарешті показався беріг, почуття Мольке під Седаном, коли одного пополудня з Френуаського кургану споглядав, як під Ілі замикався перстеня його артилерії...⁷⁾

До цього типу належить (або належав) і тип большевика. Напр. як нам його малює один давній знайомий Троцького. В дитинстві, коли бавився з дітьми, — завжди жадав для себе першої ролі: «він мав бути капітаном корабля, атаманом розбійників, кучером омнібуса, машиністом на льокомотиві»⁸⁾. Подібний тип большевика малює й Флягерти, який «бачив його очі, очі фанатика. Можна було спостерегти, що вони з природи були ніжні, але зосередження на одній, повній сили й великого напняття ідеї надавало їм вигляд якоїсь дикости»⁹⁾.

От із тими очима, з тим новим, далеким нашій демократії, світом напруженої волі й фанатичної безоглядности, — й спіткалася наша еліта, патріотична може, чесна особисто, шляхотна і пр., але заніжна, щоби прийняти фанатизм, задобра, щоби захопитися почуттям тріумфу, розвезена, розміряна, нерішуча й боязка. І ті неморгаючі очі фанатиків змусили спуститися додолу ніжним розміряним очам загнущаних степовиків. Так пес спускає очі, підібгавши хвіст перед холодним, здецидованим на все поглядом пана. Так винниченкові «Інараки»-травоїди спустили очі перед «незалежною поставою» і «холодною недбалістю в погляді» своїх противників «труподів»¹⁰⁾. Це не був конфлікт двох доктрин, це був конфлікт двох типів людей.

Шпенглер зве одного хижакком, другого — травоїдом. Друге життя — в своїй істоті — оборонне, перше — нападницьке, тверде, жорстоке. Серця і яструб.¹¹⁾ Дві концепції життя.

На що я говорю про це? На те, що всюди, де здимуємо якусь організуючу верству чи касту, які збивають в одно — нарід, класу, кольонію, імперію, — завжди та верства складається з типу, який Шпенглер назвав хижакським, ніколи з другого. Він, цей перший тип, диктує мільонам свої скрижалі мудрости, він встановлює, що є правдиве, що фальшиве, справедливе й несправедливе, гарне й бридке, добре й зле, — від форми правління до форми краватки. Цей тип накладає свою печать на ціле збірне життя травоїдної маси: кодекс Наполеона, кодекс джентельмена, заповіді Мойсея. Ідучи з їх печатю в мандрівку століть, тих людей лише слухають маси, оті всі Шельменки-деньщики, Яреми-«хамові сини», хуторяни різних мастей, Халевські й Марковці, «вихолощені марксисты» Винниченка, — Санчі-Панци.

⁷⁾ O. Spengler, Mensch u. Technik.

⁸⁾ Victor Hoc, Trotsky, le mégalomane (Matin, 6. VI. 6. p.)

⁹⁾ L. O'Flaherty, I went to Russia.

¹⁰⁾ «Соняшна Машина».

¹¹⁾ Шпенглер, op. cit.

Щоби окреслити вдачу Панци, треба коротко спинитися на вдачі його антипода, хижака, якого одним з варіантів є Дон-Кіхот. Перша прикмета цього антипода — це погорда для вигоди й до всякого утилітаризму. Англієць Лоренс каже, що тих творців життя огортає — «жадоба самця — творити, створити собі власний свій світ; не створити світ для вас, моя люба, але творити, високо взнести будівлю — для себе самого, силою своєї віри й власних зусиль, створити щось чудесне. Не щось пожиточне, корисне, але власне чудесне. Навіть Панамський канал це прорито лиш на те, щоби пускати ним кораблі.... Чистей безкорисне бажання людського серця створити щось чудесне поза власним Я, — ось перша спонука енергії тих людей»¹²). Це — містика чину, чину, не як засобу ділання на других, лише як засобу власної екзальтації, щось як містика молитви або екстаза танцю, самоціль. Так, як у Лесі Українки:

Якаж була мета у товариства?

В нас не було мети.

*Була відвага, порив, може героїзм —
і з нас було доволі...*

Прикмета цього типу — брати життя як ненастанне змагання, бути вправним, сильним, життя як спорт. А в зв'язку з тим — культ ризику. «Жити небезпечно» — девіза Дон-Кіхота: побивати рекорди, наразуватися, випереджувати інших. Німець, в розмові з видатним большевиком звертав йому увагу на небезпечність політики большевизму, що кидає виклик цілій країні. «Ми завжди хотіли жити небезпечно» — була відповідь. Про це саме думав мабуть Пилип Орлик, коли казав: «легка річ негідна слави, чим більша небезпека, тим ясніша перемога». Вің теж був Дон-Кіхотом, бо закликав всіх європейських дипломатів іти з ним битися з московським чарівником, в яким ті «тверезі люди» бачили лише нешкідливі вітряки, хоробливою фантазією маняка обернуті в злих чарівників...

Гасло — «справа передусім, людина — потім», дальша прикмета цього типу. В своїх спогадах пише Лойд-Джордж: коротко по битві під Нешателем, на військовій раді з'явився Кіченер і сідаючи, скрикнув притлумленим від зворушення голосом: «це жахливе! це жахливе!» — «Чи втрати були такі тяжкі?» — спитався я. — «Я думаю не про втрати, а про безліч вистрілених гранатів» — відповів маршал. — «Він щойно отримав точні цифри зружитої підчас битви муніції». Взірець цього типу людини та її відношення до проблеми — справа й людина.

Люди, так задивлені в справу, вміють не лиш жертвувати собою, але й (що тяжче) — приказувати. В ляпідарній формулі уняв це Ленін: «спочатку решіть, а потім голоснуйте!» Ці риси своєї вдачі — демократам незбагнуті — одідижив він безперечно від всеросійського дворянства, з якого вийшов і яке збудувало

¹²) D. H. Lawrence, *Fantaisie de l'inconscient*.

імперію на візирях Золотої Орди. В одного мемуариста російського, Е. Марковича, знаходимо цікаві спостереження про те російсько-татарське дворянство. Вихований в дитинстві в поміщицькій «усадбі», попавши, в дорослім віці на Крим, пише він: «російське поміщицтво... без усякого сумніву запозичило від татарських мурзаків далеко більше, ніж ми думаємо... Його господарська розперезаність, його замилювання до коней і псів, характер його хатнього комфорту. Неткнута голосномовність голосів, первісно-могутні організми, переповнені густою й злою кров'ю, оті чорні гнівливі очі, що звикли тільки приказувати, оті шорсткі мов грива вуса й волосся, — все оте я вже бачив давно, в добу свого дитинства (в Росії — Д. Д.), і все це я із здивуванням побачив по 25-ох літах, коли мені довелося пожити між татарськими мурзаками. Татарський мурзак — це вірець, з якого копіювався наш кріпацький поміщик»¹³).

Той самий інстинкт, приказувати, брати в посідання, хоч би й чуже, спостеріг і той ірландський письменник серед «ленінців», серед теперішніх татарсько-російських мурзаків. Приклад, вже цитований в *Вістнику*, коли автор (О. Флягерти), пливучи совітським кораблем повз Норвегію, з обуренням спостерігав, «з якою пожадливістю приглядалися большевики норвезьким фабрикам і селам, так немов би хотіли сказати: все це належатиме колись нам, гвалтом чи обманом». Дух здобичника, що вміє приказувати й брати, дух примусу. Того примусу, якого ужиток може бути жажливий, але й спасенний, який є акушерською поступу, передумовою руху, без якого нема життя, який є основою тротців і тараном революцій, творцем ладу і порядку, будівничим міст і царств, творцем нового і грабарем усього, що змишавіло¹⁴).

І ось, віч-на-віч з тими типами — з Герінгами, з типами Декостера, з отими мурзаками і їх нащадками Ленініми, — поставила історія нащадків наших Халаявських і Марковичів! Чи в цьому зіставленні не криється вже відповідь на питання: хто в цій трагічній зустрічі опинився вгорі, а хто надолі?

Коли типи хижаків може не завжди можна прирівняти до Дон-Кіхота, то той другий тип, — підозріло нагадує Санча-Панцу. Що є Санчо-Панца? Є це опецькуватий селях, що трусить на вухатім вісліюді за своїм паном, куди той прикаже; що дбає, щоб його пан і він, кінь панський і його осел, мали непорожній шлунок; що приймає в службі пана удари по спині й по пятах, не журиться високими справами, не критикує усталеного ладу, по якому пан завжди їхав напереді на коні, а джура — позаду на ослі, отримуючи директиви й ставляючи понад усе на світі спокій і добру страву.

¹³) Записки Е. Л. Марковича, Вестник Європи, 1872 р., кн. VII.

¹⁴) Ch. de Gaulle, Le fil de l'épée.

Не зважаючи на свій патріотизм, наша еліта останніх століт — хвора на страшну недугу. Коли заглянемо за параван, за гасла й прапори, в її підсвідоме, — побачимо, що на дні душі її — куняє Панца. Пішовши за Дон-Кіхотом, вплутався Санчо — як то кажуть — в паскудну історію. В подібну-ж втелепався і наш Панца як вибухла революція 1917 р. Він взяв у ній участь віддано й з посвятою, але без розуму. Бо його ідеал лишився незмінний. *Ідеалом цим була — ідилія, вигода*, раз під хуторянським, раз під революційним, раз під консервативним сосом. Сучасники Марковича і Халявського були несвідомі епікурейці. Але в «Енеїді», (що моглаби стати чудовою куховарською книгою), в якій навіть Зевес «кружляв сивуху і оселедцем заїдав», — епікуреїзм стає напівсвідомим. Вже зовсім свідомим (з ідеологічним обґрунтуванням) — стає він у д-ра К. Студинського і товарищів з їх захопленням совітським «ладом» і «обильним харчем» (для захоплених чужинців) благословенної Малоросії. І цей академик не жарт, не вибрик історії. Він — соціологічний факт. Скільки то оповідань, ще з часів передвоєнних, доводилося чути від галицьких подорожніх до Києва й на Крим, які вертаючи, з захопленням оповідали, що там їсться і як, і як те все дешево коштує, або як вони казали, пописуючись знанням наддніпрянської мови, — як те все там дешево «стоїть». І той самий соціологічний факт нераз виринає і в нашій пресі: чи то коли вона заздро згадує Петра Альтенберга, якого на прем'єру до театру «привозили та відвозили окремою каритою, а в ложі ставили перед ним вечерю і допорогі цигара» за його критику, чи то коли зітхає: «попробуйте у нас за таку критику дістати вечерю й цигару»^{14а}).

І навіть чужинці-зайди піддаються цій непереможній санчопанцівській «поезії» життя. Лявреат Нобля, Іван Бунін згадує Україну, і що йому лишається в пам'яті? — Лишається в пам'яті — кухня: «коли ми входили на наше подвір'я — особливість пахощів нашої кухні огортала мене захопленням: скільки в ній було Малоросії... Це захоплення не покидало мене ціле життя... по всіх країнах... Кожний наш обід був для мене святом»¹⁵).

Захляроформований тією «поезією» благословенного санчопанцівського півдня є і українець, і москаль і та порода гермафродитів на Україні, що прозвана москвофілами. Один з них, галицький пів-українець — пів-москвофіл боліє, чому то отой ідеал безжурно-вигідного життя покинули його теперішні земляки, чому покинули традиції, «самі не знаючи чого хочуть». І як ідеал — протиставляє їм жидів, які всі «бажають від 2000 літ того самого: теплу жінку, дозен дітей і купу грошей»^{15а}). Точнісінько такий ідеал і еспанського Панци, який мав «серце

^{14а}) Назустріч, ч. 9.

¹⁵) Ів. Бунін, В Малоросії.

^{15а}) Андрей Камінський — Загадка України й Галичини, Львів 1927.

з поцукрованого тіста, любив мягко спати, солодко пити й їсти». В цій характеристиці, даній йому, його паном — стоїть, що Санчо щей «обожав музику», але й це є в повній гармонії з музичальністю наших Манілових, які так люблять, щоби їм «топленням маслом» (Квітка) розливалися по серцю поезія і спів.

Оте «маслице» знайдете і в наших політичних і соціальних утопіях. В них просвічує той самий ідеал. Хочби в «Соняшний Машині» з її соціалістичним раєм. Удосконалена людина — без зусиль і борні — *і без праці* — (останнє цікаве для оборонців «*трудящого люду*»!) ковтає соняшні пігулки, як гоголівський Пацюк галушки, що самі перш у сметану стрибають, а потім в роззявлену пащеку летять. Ідеал його соціальної утопії — як і личить Панці — кулінарного характеру. Бо соняшна машина, яка має спасти терплячу людскість від варварства існуючого ладу, — це «такий апарат, який усуває зайвих посередників між людиною і сонцем у її годуванні» (в цім суть!). Щоби підкреслити, що соціалістичний український ідеал є дійсно ідеал шпенглерівських траводів, нам кажуть, що соняшна машина «дає людям змогу годуватися самою травою, сіном і соломою». Півсвідомо переносить наш соціалістично-панцівський утопіст свій ідеал і в режим, який поборює і який малює не таким, яким він є, а яким бувби, колиб його на свій смак створив наш утопіст: всевлadний капітал представлений в «Соняшній Машині» — «на золотім троні, по нігті у брилянтах, до підборіддя в шовках й оксамитах», (так менше більше кожна куховарка уявляє собі маркізу)... А коли знаходите в тій самій утопії мрії про те, як то в панцівськім раю «чудесно булоб *лежати*... десь у височезних горах і дивитися на небо», на «кучеряві хмаринки», про «затишну хатинку» в степу під вербою, то мимоволі згадується ідеал еспанського Панци — його остров Баратарія, на яким мріє стати сувереном, щоби — «тепло їсти, свіжо пити і лежати на перині, загорнувши тіло в голяндський драп» або «куняти в тіні великого дуба». Зміст утопії від того не міняється, що одну з насміхом описує еспанець, а другу — з нудною повагою українець. Вся вона з її удосконаленою людиною, з її травою, сіном, лежанням, смачними пігулками, неробством і вигодою останньої удосконаленої людини разячо нагадує образ «останньої людини» Ніцше:

«Глядіть! Я покажу вам останню людину.

«Що є любов? Що є творчість? Що є туга? Що є зоря? — так питається остання людина і моргає очима.

«Земля зробилася малою а на ній кульгикає остання людина, яка все робить малим. Її племя незнищиме як земляна блоха...

«Ми винайшли щастя» — кажуть останні люди і моргають очима.

«Вони покинули місця, де затвердо було жити: бо їм по-

трібно тепла. Вони ще люблять сусідів і труться об них: бо вони потребують тепла.

»Ніхто вже не є ні багатий ні бідний: і одне і друге за невивідне...» Хто хоче ще командувати? Хто ще коритися? І одне і друге за невивідне.

»...Від часу до часу ще гандричаться вони між собою, але хутко наступають перепросини — інакше це шкодить на шлунок.

»Кожний має свої маленькі приємності на день і свої маленькі приємності на ніч...

»Ми видумали щастя» — кажуть останні люди і моргають очима...»¹⁵). Така є остання людина Ніцше, вонаж удо-сконалає людина нашої панцівської утопії.

Який в майбутньому, такий ідеал і в сучасному: насолода й безжурний спокій. Шевченко гордив цим ідеалом, протиставляючи йому ідеал «лицарських синів»; кепкував з утопій «плебеїв-грецьосів», які лиш «жито собі сіють» або «картопельку садять». За це мабуть і проscribeють деякі наші Панци автора «Сну», за те й каструють його росіяни. Але «ідеал», з якого глузував Шевченко, був ідеалом напр. Куліша. Щастя для нього — це «засісти по левадах та садках співучих» (Панца «любить музику»), «беручи поживу з стада та волів робучих». Куліш цурається гамірливої Європи, бо «шлях по Європі — безмежна вулиця» та ще й забрукована. Прагне повернути до примітиву — «в левади, в поля, в луки, в гаї широкошумні» — хутори затишні¹⁶). Не лиш сам повернути, а цілу цивілізацію людську на той шлях завернути, це Кулішів «ерзац» Сосянної машини.

Знову соціальна утопія Сковороди — пасіка (в тім самім крузі ідей). Цеж утопія і його інтерпретаторів. Один з них, сучасний канадійський наш поет, О. Івах так малює «старчика»: мав він «голод в душі» — *taedium vitae*, одним словом, *Weltschmerz*, тай годі. Ну і тужив і гадав, якби той голод душевний втишити, деб від того болло душевного сховатися. І знайшов — ясна річ — на пасіці. Душевний голод душевним голодом, та наш філософ «вкінці затужив за спокоем гаїв, купив хутір і в нім хуторяном осів. Навкруг хати росли яблінки та грушки, кавуни в баштані та гуділи бджілки». І парешті — завершення мрій людини з «голодом в душі»: «тут він гостей своїх кавунами приймав, угощав вишняком і як жити навчав»¹⁷). Навчати як жити — але давай й вишняк з кавунами, (що за сполучення!). Череп Панци імпрегнований, навіть під ударами непосидючої цивілізації Америки — зберігає свої мармелядні ідеали щастя. Голод душі соціалістичного Панци — знаходить заспокоєння в — пігулках, голод душі Панци хуторян-

¹⁵) Zarathustras Vorrede.

¹⁶) П. Куліш, Маруся Богуславка; Твори («Руська Письменність»). І. 427.

¹⁷) О. Івах, Той, кого світ ловив та не спіймав, Вінніпег 1932.

ського — в вишняку: чисто панцівське плутання душі з шлунком!

Ось ще один ідеаліст і утопіст Микола Вороний, поет чулий і ніжний. А відомо річ, чим чуліший наш поет, тим більшу роль грає в нього ідеал вигоди. Як людина теж з «голодом в душі» — мав він свою утопію, як соціаліст Винниченко, як хуторянин Куліш, як пасічник Івах. Має теж свій «край обітований», про який і спить, а про нього снить. Пише до Франка:

*О, друже мій, то не дурниці,
всі ті щасливі небиліці,
про райських гурій, про Нірвану,
про землю ту обітовану...
Вони тягар життя скидають
і душу раєм надихають.*

До речі, досить тих «гурій» і в «Соняшній Машині», переповнений дамами »з оголеними плечима«, »опуклими грудьми« і »широкими кублами«. У відтинках, як бачимо, ідеал може різнитися. В одного — це світ без »напруження«, без »каторги влади« із соняшними пігулками, в другого — кавуни й вишняк, у Котляревського оселедець, у Халаявського — ціла симфонія смаколиків, у Пацюка — вареники, у Вороного — райські гурії, у Черкасенка — »святий і тихий спокій«, у Галана — »фіялкові гаї«. Але це все відтинки, а суть у всіх цих різнородних і різнопартийних Панц — завжди та сама: скинути »тягар життя«, безтурботне й вигідне животіння епікурейця. Зарозумілі слова Дон-Кіхота: »я, Панцо, вродився, щоби, безнастанно вмираючи — жити, а ти, щоби обідаючи — вмерти« — лишилися для наших Панц цілком незрозумілі. Лише в однім різниться наш Панца від еспанського. Той — завжди веселий, навіть коли летить на простиралі до неба. У нашого лиш давніше мінилося всіма кольорами самовистарчаюче, пишне епікурейство рубенсівського барока. Тепер — його стиль поважний і нудний, переходить в розперезану какофагію в дусі Золя у совітських письменників.

В повні й згоді з його ідилією є відразом Панци до всього, полученого з боротьбою, з зусиллям. Коли його пан хоче зробити з нього лицаря, щоб спільно побивати ворогів, Панца застерігається: »Пане, чоловік я зроду тихий, побивать нікого в світі не бажаю і не буду, Бог і з ними з усіма«. І кирило-методіївське українство ХІХ. в. не хотіло ставляти конфлікт з оточенням в площину сили. Воно зверталося проти тогочасних українських Дон-Кіхотів; бо своєю войовничістю »вони залякують людей впливових, які не знають України, а через те викликають проти нас силу, з якою не маємо змоги боротися¹⁸⁾. Слова, що червоною ниткою вилися в офіційній українській пресі київській аж до 1917 р., часом і потім. Автор »Досвітів« дає раду дурним предкам: »не мечем було нам (во-

¹⁸⁾ Лист П. Куліша до О. Білозерського у Шенрока, Київ. Старила 1901, VII—VIII.

рога) воювати, — розумом, талантом, словом тим святим¹⁹⁾. Через Голку і Франка («нам хліборобам, що з мечем почати?») аж до Галана і Черкашенка («Про що тирса шелестіла») — широким каламутним потоком плине ця панцівська філософія через ціле пізніше наше письменство. За ними йде автор «Хліборобської України» з радістю — не брати прикладу з згнилого заходу і як вже відділятися від Москви, то не інакше як в союзі з нею, не в боротьбі, яка є шовінізмом, анархізмом і початком всякого лиха. Йому втворює автор соняшно-машинної утопії, що застерігається проти «братовбійчої різни поміж російською і українською демократіями» («Відродження нації»). Партія соціалістів-революціонерів хоч бачила, що «московські комуністи невпинно гналися до своєї мети — захоплення багатой України в свої руки і робили це всякими способами насильства», але всеж — «вживала всіх засобів, щоб досягти миру з комуністичною Московщиною». Хоч це й був абсурд, згори засуджений на невдачу, хоч самі вони, що цей абсурд робили, признавалися, що через нього «українське громадянство стало відвертатися від українських соціалістів»²⁰⁾, тим не менше Панци далше робили своє. безсилі змінити свою вдачу. Панца — «чоловік із роду тихий» і спокійний. Така його філософія. На послугах цієї філософії можуть стояти цілі бібліотеки рідних і чужих Сковород, це не перешкаджає їй бути філософією Дон-Кіхотового джури.

Кожний повинен знати безсмертного Декостера, де «Уленшпігель», глузує з флямандського Панци, Гольдзака, що ляментував «за миром, за часами, коли поверне до жінки, до смачних страв і доброго вина», Уленшпігель обіцяв поворот тих солодких часів не скорше, аж «під флямандськими грушками й яблінками на кожній галузці не зависне по одному еспанцю». Але автор великої епопеї флямандського народу шанується в нім мов півбог, мов Міцкевич і Сенкевич межі поляками. Ми маємо теж свого Декостера. Але ще Куліш гудив цього «паницю темного» за його «гайдамацьку пропаганду», а коли, що вартого в нім знаходив, так лише — «лагідні слова примирення й любови». І Куліш не самітний. Недавно вийшла французька брошура був. українського міністра, а в ній доводиться, що основною ідеєю автора «Псалмів» і «Заповіту» була ідея «любови і всепрощення»²¹⁾. А коли додамо до цього однозгідну літанію частини галицької преси, яка стягає Шевченка з постументу, як анархіста і бунтаря, то невикорінена плебейська ментальність нашого зворушливого Панци стане перед нами в цілій красі.

В тіснім звязку з тим — іде страх послідовної думки, страх заглянути в вічі правді. Під тим оглядом думка нашого Панци

¹⁹⁾ П. Куліш, Ключ розуміння.

²⁰⁾ Вільна Спілка, Прага-Львів, 1923, ст. 26.

²¹⁾ П. О. Куліш (матеріали і розвідки) ч. II. ст. 25, Збірник Філол. Секції НТШ; D. Dorochenko, Le poète national de l'Ukraine, Prague 1931.

трусливіша навіть від думки жидівської. В жидівській «Хвілі» (10. X. м. р.) читаємо: «Певно, що ми маємо серед себе філософів, обдарованих дуже чулим сенсом ріжничкування, що вміють годити всі суперечности. Хотілиби вони відріжнити комунізм від комуністів, а між комуністами: добрих, лагідних і злих. З точки погляду вченого, що досліджує світ кризь мікроскоп, мають вони без сумніву рацію. З точки погляду філософа, який все розуміє і тому все вибачає — ще більше. Але з точки погляду жидівських політиків, що мають — серед перешкод — кермувати долею народу — не мають рації. Нарід жидівський провадить тяжку боротьбу. (Газета промовляє в імені частини жидівства, неприхильного Совітам — Д. Д.). В тій боротьбі протиставляється йому немилосерний противник, готовий учинити з нього жертву своїх комбінацій... Противник той могутній має майже релігійну програму, що обіймає цілий світ з великим верховним жерцем в Москві». В такім становищі бавитися в філософічні нюанси і жадати розрізнення між комуністами стопроцентовими і двадцятьпроцентовими, — «булоб те саме, що підчас правдивої війни — казати відріжнити серед рядів неприятеля таких, які стріляють до нас з насолодою від таких, що роблять те під примусом. Зво-рушуюче, але безглуздо».

І якраз нічим іншим не займалися ніколи наші Панци, як отим розрізненням! Плямуючи кожного, хто з тих розрізньень кепкував, страшними прізвиськами з ліберально-соціалістичного словника (шовініст, зоологічний націоналіст — і пр.). Годити суперечности і розріжнити, не все з дон-кіхотством виїздити, а іноді й із словом ласкавим. Що змагання закон життя, того ще жадний Панца на світі не визнає і не визнає. Змагання — непорозуміння. Куліш переконаний, що не проти царату і Росії боролися козаки, проти жадної системи, тільки проти «лукавих людей»²²). Другий Панца знає, що большевики «рвалися покорити Україну під ноги Москві» не на підставі якогось вічного закону боротьби в світі, а з чистого непорозуміння, через те, що були «засліплені старим імперіялістичним шовінізмом», що не освітив їх ще святий дух міжнародньої солідарности²³). Радикальні Панци винили в усім «панів та царів», Панци з «Нової Зорі» твердили, що «говорити проти Москви це шовінізм», «ми лише проти большевиків». Бо «всі люди на землі собі брата, а тільки погані порядки роблять між ними ворогів одних другим»²⁴). Про безнастанний напір на благословенний Південь північних народів — Панци нічого не чули, не читали й не знали. Все це був кепський жарт історії, який більше не повториться, аби лиш понад голови отих «засліпленців» порозумітися з одуреним «попами і царями» народом Півночі — і все буде гаразд. Похмура країна Півночі стане «другом України», «Україна лише Росії-другові

²²) Листи до О. Барвіньського.

²³) О. Бочковський, Вільна Спілка, збір. 2; Прага 1923, ст. 26.

²⁴) Карло Коберський, Українське Народництво, ст. 44.

віддасть свою любов»²⁵). Ідеал країни — для Драгоманова й для «Назустрічі» і для «Нової Зорі» — Швейцарія, бо «зв'язь кількох народів... має свої добрі і додатні сторони»; бо «всі народи й раси на землі мають один спільний корінь, бо всі вони від одних і тих самих прародичів, Адама і Еви» («Н. Зоря», 3. XII.33).

А за тим іде звеличення всіх форм отого людського братерства — всесвітньої, вселюдської, всесловянської, всеєвропейської, всепролетарської федерації, Ліги Націй, Ліги народів Сходу Європи, Союзу Трьох Русий, 1-го, 2-го, 3-го Інтернаціоналу і т. п. Погідна і довірлива душа Панца не зносить острого повітря чесного дон-кіхотського конфлікту. Вона завше спрагнена чіхсь обіймів, завше спрагнена «віддати комусь свою любов» («вони потребують тепла, вони ще люблять ближнього і хочуть потертися об нього»). Панца — як сам каже — пацифіст з вдачі, а крім того — як вже бачили — має «серце з поцукрованого тіста». З того-то власне тіста зіплено чимало наших ідеологій.

З тих причин ненавидить Панца всякий ризик і непевність. Хоче стопроцентової певности, забезпечення, асекурації. Правда, ніщо не є таке непевне і коштовне, як забезпечення перед ризиком. Але соціалістична демократія цього не знає. Під соціалістичним режимом Інків випадок і безлад зникли. Павстав ряд вільних громад («вільна спілка!»). Згодившись нічого не вигравати, кожна така громада уважала себе забезпеченою й від програної й від страт. Ця досконала організація громадської асекурації, цей комуністичний сибаритизм взаімности — тревав віки. Та завалився протягом кількох годин. Сталося це тоді, коли, тікаючи з задушного повітря середньовічної Іспанії, великий ризикант Пизаро з'явився на шпильях Андів... Певно, Інки знищили в себе голод, кожний діставав свою щоденну порцію кашки, але цей розслаблюючий режим видав їх безборонних в руки великим м'ясожерам, їх же царству не буде кінця доти, доки житимуть люди, для яких життя лиш тоді чогось варта, коли його що хвилини наражається на небезпеку втрати²⁶). Таким ризикантом був Дон-Кіхот, і Панца це розумів, коли поясняв жінці, що то є блукаючий лицар: — «це щось таке, що умлівіч є — або вибитий киями, або — цар». І тому якраз Панца проти ризику, тому не хоче бути царем, ані навіть пробувати, бо — як каже — «Ліпше горобець в жмені, як голуб на даху». Цеб-то він і хотів-би, але не наражаючись: «коли без великих заходів і без великої небезпеки — звіряється він — небо пішло мені якийсь острів або щось подібне у володіння, то я не такий дурний, щоби від того відмовитися». Щоби без заходів і ризику.

Так і Куліш. Балачки про відірвання від Росії для нього «порожні балачки», які треба залишити, бо «терпіти злидні й поневірятися задля *непевних* надій... дурниця», бо «*незвісно*, чи

²⁵) М. Шаповал, — Вільна Спілка, Прага, 1923, зб. 2, ст. 114—15.

²⁶) Paul Morand, Assurés tous risques (Temps, 27.8. 1933).

приведуть вони громадянство до свідомості своїх політичних завдань, але покищо *певно* те», що громадянство »терпить більше всього від тих порожніх балачок«²⁷⁾. Отже »острів« — непевний, а »терпіти« — треба напевно. То й пощо ризикувати? Коли нема певности, наш Панца ніколи не вибере собі дороги — стоятиме, як той буридаців віслук між сіном і соломою, аж поки хтось його не пхне в один чи в другий бік. »Коли волю народа забезпечить окремішність, треба змагати до окремішности, коли-ж волю країни забезпечить спілка (федерація) з другими народами, тоді треба використовувати федерацію«²⁸⁾. На двоє бабка ворожила — або вмере, або буде жила. В Антоненка-Давидовича є постать селянина, який потайки від большевицького начальства хреститься й до церкви ходить: — добре, як там (показує на небо) — нічого нема, а як є? Пощо ризикувати...

Панца прихильник новітньої цивілізації, забезпечення від всього: від влому, від втрати праці, від хвороби, від численної родини, від лихого тещі, від цегли на голову, від розводу й від подружжя, від революції й запалення сліпої кишки, від трусу, потопу, вогня і меча — ось ідеал демократичного Панци, який хоче звалити з своєї лінивої голови журбу про лихо й змагання з ним, усунути з життя всяку відповідальність, непевність, ризик і всяку поезію. Під тим оглядом Панца був правдивий предтеча в соціалістичній демократії, як предтечею революції був автор »Весілля Фігаро«. Тому Панца й не розуміє, як може Дон-Кіхот закохатися в Дульчінеї, якої навіть не бачив, як може бути закоханим в привида, в мрії...

Інші знали іншу поезію, знав ту поезію Кортес (в Юрія Клена), якого

*в казковий край під пальми і агави,
де стигнуть темні грона острівів,
...ломчала далечню морів
жадоба золота, пригод і слави...*

Панца слави не хоче. Коли Дон-Кіхот спокушує його в лицарський стан, що тоді прогремить по світі його слава, Панца каже:

*Пане, що мені по славі?
Я грезити так не хочу!
В мене, пане, жінка й діти,
А маєток мій скупий...*

Острів в посідання — це так. Але слава? Це така сама абстрактна нісенітниця, як невидана Дульчінея.

»В мене, пане, жінка й діти«... Про це насамперед памятали Панци і в своїм щоденнику 1914 року людина, яка — в нашій суспільности — короткий час грала ролю, яку грав в англійській Кіченер, а в французькій Фош. Відомість, що його дружина в во-

²⁷⁾ Київська Старина, 1901, VII—VIII, Щенрок.

²⁸⁾ Карло Кoberський, Українське народництво по обох боках Збруча, ст. 114.

енній завірюсі виїхала невідомо куди і маючи »дуже мало го-
тівки«, довело його »до свого роду гістерії... була ціла низка
ночей, коли страшний плач тряс мною, як у пропасниці«²⁹⁾.
Коли ви подумаете, чи подібні звірення могли вийти зпід пера
Фоша, Кіченера, чи Ворошілова, — то зрозумієте, оскільки пере-
жерло нам душу панцівство та для чого його звідтам треба
випалювати залізом.

Чи це значить, що Панца сидить дома і ніколи не йде за
Дон-Кіхотом? Чому ні! Ми знаємо навіть цілу країну, де досить
є Панц, збуджену в вогні. І — на правду — тоді на неї навіть
вороги дивилися з подивом. Але таке буває в надзвичайних
випадках, раз на двісті-триста літ, коли Панцу допікали до
живого. »Навіть кітка — каже Панца — коли її замкнуть в клітку
й роздратують, обертається в лева. У що-ж можу обернутися я,
людина? По вдачі я люблю мир і не зношу сварки й бійки,
але правду сказавши, коли справа дійде до скіри, я не подивлюся
на нічий права«. В таких випадках він кидається навіть на свого
пана, коли той хотів відміряти йому порцію батогів. Але зараз-же
схаменувся і попросив вибачення. »Як, зраднику — скричав Дон-
Кіхот — ти смієш бунтуватися проти свого законного пана?« —
Я й не думаю бунтуватися, — відказав Санчо, — я тільки бороню
свою особу, хай ваша милість пообіцяє не чіпати мене і відмови-
тися від наміру вибити, і я пушу вас і позволю знову встати
на ноги... — і стати знову його паном. »Я й не думаю бунтува-
тися!« — читайте Чикаленка, скільки то разів відповідали ми
так на грізні окрики царату! Скільки то разів, доведений до
розпачі, кидався наш Санчо до горла російського Дон-Кіхота,
щоби — коли той лежав на землі, заявити, що він тільки проти
»лукавства« й »засліпленості« свого пана, а не проти його права
панувати: проти царату, проти чорної сотні, проти самодержавя
або комісародержавя, ніколи проти народа-пана. Санчо не раз
казиться, але все кінчиться вимогами — доброго трактовання
і щоб у ющці не було щурів. Він боронить лиш свою мову і зем-
лю, а до кого належатиме врожай і чи в тій мові молитиметься
він Богові, чи комуністичному Сатані — це вже річ пана, проти
якого він »не бунтується«...

Санчо вважає себе мужиком, чимсь нижчим в порівнанні
з високо уродженим гідальгом і ніколи не жалує, чому не вродився лицарем і паном³⁰⁾. Паном і володарем буває Панца, що
так скажу, лише з мусу. От коли — як каже — коли небо пошле
йому острів аби панував на нім, або коли йому той острів, здо-
бувши для нього, дарує його пан. Тоді з болем в серці сепару-
ється він від свого володаря. Совість має чисту. Не він відпав
від пана, сам пан його покинув. Розуміє точнісінько так само,
як його двійник, степовий Панца. Ви може думаете, що то

²⁹⁾ Діло, 26. I. 1934, фейлетон.

³⁰⁾ Д. м. Мережковській, Дон Кихот и Санчо Панса, Северний
Вестник, 1889, IX.

з власної волі відділилися Україна, Литва, Латвія і пр. від Росії по 1917 році? Де там! Наявности в них такого бажання Санчо припустити навіть не може: «не окраїни відсепарувалися від Росії, але Росія в наслідок большевицького перевороту, відпала від них... Іншого виходу не було!» Тяжкий мус, а до пана він все рад вернути, бо «через сепаратизм вела дорога до майбутньої відбудови та відродження Сходу Європи»³¹⁾, цебто Росії; бо «не через федерацію до самостійности, а через самостійність до федерації — ось така програма справді революційного, дієвого соціалізму» — всіх Санчів-Панців³²⁾.

Ні слава, ні незнана Дульчінея, ні мрія, ні «острови» — не надять Санча. Його надять лише матеріальні користи й заздрість на посідаючих — джерело його натхнення, бо Санча трохи соціаліст, бо «як казала йому його бабуса, є в світі лише дві партії — заможних і незаможних». Незаможний Панца — завше дивиться заздрим оком на того, хто добре їсть, на припадково побачений стіл, «звідкіля доходили... умирительні пахощі вепрової печені й примашеної капусти»; «пахощі», які (не Дульчінея, не слава!) напроваджують його на революційні гадки: нашого Панцу брала «досада на тих, що можуть їсти вепрову печеню з капустою», йому здавалося, «що апостоли соціалізму... поперед усього добре зголодніли і дивилися, як буржуї їдять такий обід»³³⁾. Апостолство рівнобіжно з печенею! Ідейність на підложу дрібної досади! Примашена капуста — як стимул геройських чинів... Краще й Сервантес не видумавби. Еспанський Панца стає бунтівником і жене за самостійним островом — бо хоче там добре їсти й солодко спати. Наш рідний Панца — стає соціалістом з тих самих причин: «економічний матеріалізм»! Не дивно, що обидва — для мішка з вівсом (або для соціалістичного чорного переділу) — до кожного в жури наймалися.

Це не пересада. Санчі ніколи не дивляться на суспільні конфлікти з точки погляду володаря, того, хто хоче впорядкувати дійсність, закути її в кайдани суворих правил, задовольнити свій потяг до форм, до «чудесного». Великі кличі, як «жадоба золота, побід і слави», як у Кортеса або Дон-Кіхота, — ті кличі Панці незнані. Він мислить рідко, але конкретно. Його ідеал — примашена капуста; хто її пообіцяє, того признає він паном. Нічим іншим звабив Панцу йти за собою й лицар смутної постані, як маревом отого вигідного, ситого і п'яного життя на щасливій Баратарії («соняшній машині»). Ця капуста — це символ. Вона пахне крізь не одну нашу політичну програму: через програму Студинського і іже з ним, які стояли за большевизм за те, що нібито добрий пан нам землю дав і волю, і обильний харч, як їм здавалося; і крізь програму Драгоманова, який казав, що нашу справу поладодив вже Александер II., давши землю

³¹⁾ І. Бочковський в Вільній Спілці, збір. 2, ст.130, Прага, 1923.

³²⁾ Карло Коберський, Українське народництво, ст. 114.

³³⁾ «Діло», 14. I. 1928, ст. «Як то було при народинах «Діла».

селянам, а висока »політика не наше діло« (»не тваєво ума дело«!); і крізь програму Куліша, який радив »панам« — »робіть ви своє діло, панове, а ми своє робитимемо« — на хуторах та по левадах³⁴⁾; і крізь програму соціалістів і галицько-віденського »Прапору« — аби земля і мова, а який прапор в Києві має — однаково; і крізь програму Грушевського, досить за легковірність панцівську покараного; і крізь програму того Камінського, що його вже згадував, що проти ідеалістів українських виступав, бо »нам не думати про люкульові обіди, а про звичайний життій хліб, кусок сала і чарку горілки« (на цій синтезі хотів погодити москвофілів з українцями), і крізь програму Панейка і т.п.

Для одних цим житним хлібом була — »земелька«, для других — »мова«, »українізація«, академія, червона плахта соціалізму, для четвертих — служба Божа »в рідній мові«, для п'ятих — »соборність«, для шостих — »береги Чорного Моря« (Драгоманів), здобуті »для нас« Катериною, для сьомих — соняшні пігулки і пр. Але все це була та »смажена капуста«, та миска сочевниці, задля якої Панца продавав право первородства на своїй землі. Його була земля, але врожай — ні. Він бубонів рідні слова святої книжки — але зміст її був не його. Він молився в рідній мові, та до чужого Бога. І це йому вистарчало. Як джура Дон-Кіхота, він завжди мусів дрипцяти за своїм господарем, діставав від нього хліб для себе і овес для осла (як бракло хліба — то й для себе), і мусів битися з тим, з ким наказував господар, їхати в тім напрямку, який вибирав господар і адорувати богиню, яку адорував пан, хочби була й прекрасна, як дівка від коров... Він раз був спробував заквестіонувати прекрасність »ідеалу« свого пана (як наш Панца — ідеалу комунізму), але відповідно »поучений«, признав, що »назагал беручи ота Дульчінея є досить пристійна«. Є нордійська філософія життя, каже Шпенглер, від Англії до Японії, філософія, яка знаходить радість в тім, що такою трагічно-тяжкою є людська доля, радість в моцованню з нею; це трагічне розуміння життя³⁵⁾. Інакша філософія життя Панци — іділічна, щоб не давила »життя тягота«, уникати всього, що з тим получено. Для покоління драгоманівців Дон-Кіхотом був Мазепа й мазепинці. Для теперішніх Панц — Дон-Кіхотом стає Шевченко, а заповідю — не битися з вітряками, лиш триматися землі та її благ. Автор одної української оди часів Наполеона радив французам — кинути свого варяцького цісаря: як то зробіте,

*до господи враз підете,
певно дітей там знайдете,
буде добре вам опять,
рибу будете ловити,*

³⁴⁾ Твори (Руська письменність) VI, 538.

³⁵⁾ Jahre d. Entscheidung.

*будете горілку пити,
будете з жінками спать*³⁶⁾.

ідеал, протиставлюваний наполеонівській легенді! Ідеал, який мусів глибоко загніздитися в серцях рідних Панц, бо скристалізувався в майже ідентичних висловах, що й в Камінського, Котляревського, Халаявського й інших; програма конструктивного реалізму, яку по кожній авантурі предкладав Дон-Кіхотів Панца.

Нічого не можна мати засадничо проти Панци, це тип корисний і пожаданий — у себе дома, на селі. Його чесноти добрі для того, хто Санчом вродився і Санчом вмирає. Але, коли людина чи каста з ментальністю Санча має претенсії суспільного організатора, — тоді настає катастрофа. Коли провідна верства залишає журбу про справи вищого порядку іншим, сама-ж дбає лиш про «звичайний житній хліб і кусень сала», про «теплу жінку, дозен дітей і купу грошей», про «обильні харчі» й про «смащну капусту» чи про «земельку», незалежно від кого її дістане, чи про «слово рідне, мову рідну», незалежно, що в тій мові вбиватимуть в мозок, — то колектив з такою елітою неминує сходиться до значіння фелаків.

Колиб Лютер звів свій великий спір з Римом до справи ціни за папські індульгенції; колиб Робеспер — звів свій спір з монархією до справи королівського вета; колиб Жанна Д'Арк звела свій спір з англійцями до справи кількості курок, реквірованих в орлеанського селянина вояками короля Едварда, — їх імена не були б записані в історії, а їх справа — вмерла б разом з ними.

З такою психікою не дивно, що Панца дуже ворожий всякому організуючому первневі в суспільстві, всьому, що виходить з командуючої волі, з порядкуючої енергії. Анархічним є насамперед ідеал свободи Панца. Для нього свобода — це увільнення від клопоту й тягару відповідальності. Панца нізащо в світі «не проміняв би на тягар правління — свободу спати в тіні розложистого дуба». Одна з постатей «Соняшної Машини» вторує йому: «яке щастя було-би кинути це вічне напруження..., що каторгу влади», щоби стати свободним і — «сховатися в печері». А чи не пригадує це аргументації драгоманівців, що «справді вольними можуть бути тільки малі держави або ліпше сказати громади й товариства, бо великі держави мають охоту обмежувати людську свободу»³⁷⁾, що тому ідеалом свободної людини мусить бути — «безначальство»? Проти того самого протестують і соціалістичні Панци, бо «світ суверенних націй — синонім світу вічного руїництва»³⁸⁾. Для того-ж і Тичина гукає — «на чорта нам здалася власть, нам дайте хліба їсти!» *Panem et circenses* — хліба і видовищ!, — це вистарчало голоті римській, цеж вистарчає

³⁶⁾ Українські Пропілеї, т. I, Котляревщина, ДВУ, 1928.

³⁷⁾ К. Коберський, Українське народництво, ст. 60.

³⁸⁾ І. Бочковський, празький «Соціал-Демократ», ХІІ—ХІV.

нашій голоті, яка називає себе з непорозуміння елітою. Оскільки почуття влади було чуже нашому Панці, показує і наша історіографія і наша історична белетристика. В історіографії червоною ниткою вється мотив відрази до «князів і панів», елементу «шкідливого», який безпотрібно плутається в історії, не даючи демократії ні риби половити, ні горілки попиту, ні «свобідно» жити... Щож до історичної белетристики, то як тільки вона виводить постаті володарів, завжди виходить карикатура: гляди передмову до «Чорної Ради», князя Енгієнського Галана, Мазепу Лепкого, Сірка Черкасенка, — все це Гамлети з тирадами на тему «суети суєт». В порівнянні з отими карикатурами на володарів, виджених крізь панцівську призму, казковими велитнями видаються постаті Шілера, Шекспіра або Декостера, герої «дон-кіхотських» націй.

Не тільки ідеал свободи, але тим самим незнищимим епікурейством заносить і від нашої панцівської ідеї патріотизму. Патріотизм, як його розуміє нпр. наш журнал, або італійська, німецька, по части й французька преса, — це «божевілля», «поганське варварство», щось аморальне і страшне. А як виглядає моральний патріотизм? Це такий патріотизм, що «проявляється в літературі, в національних піснях, національних гімнах, національних обходах, в одязі, улюблених красках, потравах і проче»³⁹). І тут — потрави, і тут «ковбаса та чарка», піднесена до значіння правдивого патріотизму: Санчо Панца це вічний тип, який не може в нас вимерти.

Оте епікурейство, що виявляється і в панцівському ідеалі свободи й патріотизму, оті вічні гадки про «потрави», про уникнення «тягару влади», про те, щоб нарешті десь «сховатися в печері», десь «полежати» — зідливо висміяв Франко в своїй знайій статті про Драгоманова, де прикрашування того епікурейства всякими теоріями — скартав він як нерозуміння «основних елементів суспільного життя, які від початків історії людства мусять обмежувати вільну волю одиниці» та її розмірянолітнів забаганки; скартав, як «наївні міркування мужика, який не бачив світа» і який «одиноким підвалиною суспільного звязку бачить свою особисту користь і приємність».

Та сама печать витиснута і на ідеї нашого месіянства. У поляків — Месія це вождь, местник, пан. У росіян — це «Скіти» і «Дванацять Блока», розгукана сила; це епілетично-завойовницька екстаза Достоевського; це цинічно-кабацький розгул большевицького «світового пожару», в якім мерехтить луна, що освічувала шлях Батия. Наш Панца мислить інакше. Застрашні, запонурі ці уявлення для його щирого серденька; за несамовитий образ останнього суду в Шевченка, коли то «сонце встане і осквернену землю спалить». Для Панци нашого Месія — «ні пан, ні цар, ні голуб-дух, лиш соняшні клярнети». Його Месія — «це тихий сон про рай над пеклом життєвим». Не Мойсей в громі

³⁹) Нова Зоря, 3. і 7. XII. м. р., ст. о. Т. Галущинського.

й бурі на горі Сінайській, а — сонечко ясне, коли то «розійдеться хмара і біля віконця, ми у своїй рідній хаті діждемося сонця». Ледви деінде можна знайти більш несмачне спрощення великого єгипетського бога-Ра. Наш Месія, — Месія ніжно-блакитного Тичини-Основаєнненка, паралітик на роздорозі Франка, анемічно-елейне месіяство Кирило-Методіївців, завжди щось кволе і хворе. І завжди — з потребою і ворогів і друзів обійняти, як про це знайдете в численних снах про золотий вік Драгоманова, наших поетів і драматургів. Ідея чисто панцівська, висміяна в сатирі на останню демократичну людину Ніцше. В критичну хвилину еспанський Панца клянеться — «простити всі зневаги, заподіяні йому, або які йому ще заподіють». Наші Панци перевищають під тим оглядом навіть еспанського. Десь, колись Павлик заявив, що прощає своїм землякам не тільки кривди, заподіяні йому, але «іще тяжчі, кривди, заподіяні ними народові», що ви-кликало злобні уваги Франка, що «ще вже справді верх гуманісти, до якого не підіймався навіть сам Христос, бож він простив тільки тим, що мучили його, а тим, що кривдили брата, обіцяв їм кромішню». ⁴⁰⁾

Та сама проклята печать, витиснута й на ідеалі нашого Панци про інтернаціоналізм і національну експанзію. В арабів, у росіян, напр., їх нарід був знаряддям якоїсь універсальної ідеї, але — водночас ота універсальна ідея — ставала знаряддям їх народу. А чи ви бачили якусь універсальну ідею, яку зробила-б своїм знаряддям наша панцівська еліта? Навпаки, завжди офіривала себе, як знаряддя того чи іншого універсалізму — триєдиної Руси, Сходу Європи, словянства, соціалізму, стаючи до них у становище попихача.

Експанзію? Ми знали лише експанзію мурашок:

*Адже може в Єгипті вони,
множачись серед мук,
могли вирости в силу й забрать
увесь край в свої руки...*

— методом кріликів... Позатим експанзії так не любили, як не любив Панца волочатися по незаних шляхах, замість сидіти на печі. Куліш («Дунайська Дума») прославляє «воеводів і панів» за те, що «Україну гарно захистили і козацтво в Чорне Море гулять не пустили». Де-інде з такого «гуляння» повставали нові імперії й царства, як в Індії, в Родезії, в Австралії, в Америці. А такі пирати, як Сесіль Родс, основник полуднево-африканської домінії, чи Ермак, ні трохи не ріжнилися від козаків, які «шарпали» Трапезунд, «грілися в Скутарі» або з Сірком на Крим нападали. Але шанований деінде, їх дух проскрибований в країні Панца, як елемент чисто розбишацький. Бо елемент порядкуючий, організуючий, володарський — Панцам ніколи не буде зрозумілий. Панци наші проклинають саму ту непосидючість, що

⁴⁰⁾ ЛНВ-к, 1905, т. 29., стаття про Павлика.

з неї випливали великі чини в історії, — людей, що »риються в землі, до неба пнуться, плывуть по морю шукати щастя і спокою», не розуміючи, що щастя можуть знайти »тільки в своїм серці, у взаємній любови». Бідний Панца! Навіть тіні гадки не мав, що ті люди за жадним щастям не гонили, що шукали чого іншого.

Пасивний характер нашої експанзії видно напр.: з популярності, якою в нас тішиться Зелений Клин, яким можна володіти тільки під Росією або тільки під Японією, і з непопулярності другої традиційної, історично оправданої експанзії в бік Мінська чи Криму, Чорного й Середземного Моря, бо це була панська, не підневольна експансія, вимагала організаційно володарських забаганок і хисту, не лише талантів крілика. Скільки-то треба було праці, щоби привчити нашу думку до ідеї, що Крим — інтегральна частина України, яку забираючи, нікому кривди не робимо. Порівняйте (О'Флягерти), як оті москалі дивилися на чужу Норвегію (і на Україну) і як ми дивимось на наш Крим — і вам стане ясною ріжниця ментальності панської і панцівської.

Позбавлене володарського, організуючого елементу й панцівське поняття культури. Ідеал еспанського Панци — його село, ідеал нашого — теж; від Куліша до Липинського культурник — це виключно той, хто порпається коло землі. Інші — розбійники. Куліш радив — пост фактум — козакам залишити »цлях хижацький скверний» й до »сімі культурників вертатись»; стати землеробом, слимаком. Оскільки місто є символом волі, що організує довкола себе країну, остільки воно проскрибоване у Панців. Місто, як центр, що диктує свою волю землі, що формує життя, встановлює його соціальне й мистецьке і інше »вірую», місто організатор хаосу, — непаває Панці. Він непаває місто цілою силою нижчого інтелекта, якому трудно визнатися в чужім лябіринті, і цілою силою зледачілої волі, нездібної до сталого виладування зусилля. В »Печатці» Антоненка-Давидовича, ледви підїздить герой до фабрики, вже відразу »відчув тривогу і хвилювання»: »чорними перстами якогось безвихідного прокляття лягли фабричні комини на наших незайманих колись стінах». Або в Леоніда Гребінки:

*сильоетом вискочило місто
поламавши контури степів,
хтось незаний на чорнозем лічно
металевим кроком наступив...*

Брук, фабричний комин, щось, що пишеться вгору, що нарушує вигідну одноманітність, — все це заваджає Данилкові, як тому хліборобові, що в степу на возі за стовп зачепився: бісова тіснота! І уважати треба, й приглядатися в тім місті, і комбінувати, і думати за десятьох: не для Панци те. Ліпше — »чмхнути у темну нору» — на хутір, »деб ми могли гуляти, любоватися фонтаною, а потім, втомившись від ходні, гарненько

наїстися» — «наїстися», вічний рефрен ідеалістичного Панци!⁴¹⁾ Так мріють і пишуть і сучасні Панци, несвідомі того, що хто сам не схоче стати організатором життя, в місті, — той не знайде жадної «нори», в яку удалосяб йому «чмихнути» — витягне, викурить його доля і відправлять коли не до того самого міста, то на Соловки.

А ще краще — радить Куліш — «треба містам розсістися по селах, на хуторах і зіздитися лише до контор (урядів і бюр — Д. Д.) на засідання на короткий час, ніяк не засиджуючись у великих скоповищах многолюдства»⁴²⁾... Власне, коли за радою Куліша, наші прадіди рішили втекти на левади й відкурятися гемонського бруку міського, коли «чмихнули в свої нори», — тоді «контори», бюра, фабрики й редакції лишилися без страйкуючих хохлів, стали порожніми. А що — всупереч Кулішові — з отих київських і харківських «контор» не можна було правити країною, зіздятися туди лише «на короткий час», бо треба було все в них сидіти, — то й наповнилися вони людьми, від Пани витревалішими: членами «Малоросійської Колерії», графом Румянцевом, англійськими Юзами, московськими коробейниками, рязанськими пролетарями, а потім членами КП(б)У, Раковськими і пр. І з тих контор, з яких чмихнули до своїх нор вигідні Хаяльські, розміряні Куліші й клярнетові Тичини, залізними обценьками обхопив Україну російський спрут, і подиктував їй своє право, право міста, по якому повсяк час лицарі мають бути вгорі, джури надолі, Данилкам пасіку й мед залишаючи, степи й рідну мову і вила до глюю. Такий був наслідок Кулішевої рецепти — «ви собі робіть своє діло, панове, а ми робитимемо своє»⁴³⁾.

Хто виголошував таке «вірую», той не шукав іншої цивілізації (сільської), не шукав іншого її напрямку, — той просто зрікався власного напрямку, тому все одно було, в яким напрямку попросять його рухатися, аби найменше. У Сквороди це прийняло форму філософічного імперативу — «що є щасливішого, казав він, як не досягнути такого душевного миру, щоб уподібнитися тій кульці, якій все однаково, куди їй не покотитися»? Так, позбувшись організуючого, власновільного первня, котився Панци від віків — як білярдова куля — туди, де посилала його вправна рука грача. Його працею лишилося — добирати до кожного шляху відповідну ідеологію, щоб пояснити, чому котиться якраз в той бік, а не в другий. Зрештою, такі ідеології (для хохлацького ужитку) серіями продукувала Москва.

Коли він досягнув такої досконалости, тоді наступив ще цікавіший момент, тоді Панци стає свідомим, починає ідеалізувати себе самого, як це роблять ліберальні й соціалістичні Панци. А саме — вони проголосили, що Дон-Кіхот це пережиток хижої

⁴¹⁾ і ⁴²⁾ В. Петров — Хуторянство і Європа (Життя і Революція, 1926, VII).

⁴³⁾ цит. стаття В. Петрова, там-же.

й некультурної давнини, пережиток засуджений »в наш культурний вік« на загибель. Не його дурна віра, а розум (розум Панци!) повинен правити світом, а гаслом того світу — є не боротьба з вітряками, а тепла перина. Віра і воля — повинні зникнути з цього світу, а коли вони заложені в природі, то треба знищити й приводу, яка є »учителькою ненависти й розбою« (О. Маковей), яка »пекольно злобу в душах загніюдила«, бо й так вже »ціла земля на божевілья хвора«, бо й так треба уважати, »щоб світ до решти не здурів, не здичавів і не пропав навки«, (як нарікають сучасні панцівські поети) — коли дозволити духові Дон-Кіхота валенсатися по землі. Даремне Панцам вияснити, що »нарікання на абсурдність історії й на жорстокість життя, впливає не з річей, лише з хворого думання про них«⁴⁴⁾, даремне Панцам кажуть схаменутися, кажуть, що »в лицарстві не ведеться, щоб жалітись, коли в кого що, і болить«, як каже Дон-Кіхот, Панца не слухає:

*бо про себе я скажу вам,
що не думаю держатись
цих звичаїв — як щонебудь,
буду йойкати і кричати.*

І це »вірую« Панци стало »вірую« великої частини нашого письменства, яке плаче і риде, що світ ні рух не хоче стати прекрасною ідилічною Баратарією.

Панцівські філософи намагаються зневажити саму волю в її абстрактнім розумінні. »Воля! — гукає Сковорода. — О, нечистий аде! ...Усім ти отрута. День і ніч позіхаєш щелепами... Якби цього змія вбити? Так! Тоді знищено буде весь ад«. Волю треба »роздоптати«, бо воля це »пута і кайдани, і лев зажерливий, і ад, і огонь, і хробак, і плач, і скрегіт. І не вийдете відцїля, поки не розв'яжете пута і не скинете ярма волі вашої«⁴⁵⁾. Льогічне завершення філософії Куліша, Винниченка, Вороного, Черкасенка, Галана, Халявського, Драгоманова...

Атрофія волі й ненависть до неї в нашого Панца дійшла до того щабля, що навіть страшну голодну катастрофу на Україні, що є наслідком лихої людської волі, — представив він, як стихійне, ніким не спричинене, нещастя. Так мало він розуміє світ, як арену гри свідомих сил і воль, так мало хоче чужій протиставити свою волю. Воля потрібна в реальнім світі конфліктів, але у вимріянім світі благоденствія — її не треба. Другий панцівський філософ каже, що »тварини, маючи протилежні бажання, необхідно приходять до взаємної ворожнечі між собою... Людина-ж, як моральна особистість, не підлягає цій необхідності... Моральні вимоги справедливості та любови ведуть до встановлення миру між людьми, приязні та братерства«⁴⁶⁾. Як?

⁴⁴⁾ О. Шпенглер, цит. твір.

⁴⁵⁾ Дм. Чижевський, Нариси з історії філософії на Україні, Прага, 1931, IV. Гр. Сковорода.

⁴⁶⁾ Дм. Чижевський, цит. твір, розд. IX, Юркевич.

— сам філософ про це мовчить, але ціла хмара поетів і політиків і публіцистів втручає йому в його елементарну «філософію».

Та Санчо-Панца помилується. Вбиваючи в собі волю, він не вбиває її у всесвіті, який є по самій своїй суті — волею, лиш сам стає безборонною жертвою того «льва зажерливого», під яким символізує волю Сковорода. Хто не хоче уярмити життя, того життя уярмлює — яке, щоб не казали Юркевичі, Винниченки й інші «старчики» — ніколи не демобілізує.

На ідеал культури, свободи, щастя, самовистарчальності, громадського життя, життя взагалі, — поклав Панца свою отруйну печатку. Він глядіть на все — здолу, не згори. Не так, як той, що фасонує життя, лише як дивилася-б пасивна матерія, що лиш біль під важкою рукою різьбаря відчуває; чужі йому дрожання творця, що тисне і мене потульну глину. Тому осуджує і проклинає він і всі чесноти творця — захоплення тріумфом над матерією, переборення її опору, жадою надати їй свою вимірювану форму, опанувати її, надати стиль і маркантний вигляд. Спокій безформної глини, яку ніхто не тисне і не мене, «свобода» від пальців творця, епікурейство «мертвої природи» — дорожчі Панцові за все. На всі творчі інстинкти — на пристрасть, на силу, на волю, на все шляхетне — наліпив Санчо-Панца свою етикетку, що всі ті річі зогиджувала, всім їм — дав свою шельменківську інтерпретацію.

Бурю обурення викликає у всіх Панців проповідь «повороту Дон-Кіхота», проте наш вік маси — є в суті річчю вік менерів, бо ніколи маси не ділають самі собою; наш вік потребує не духовних провідників, а — домптерів, що ділають не переконанням, а сугестією⁴⁷⁾. Обурення викликає заклик до інстинкту, замість до тверезості Санча Панци, але що є інстинкт? «Інстинкт — це свідомо воля засобу для досягнення мети несвідомо пожаданої»⁴⁸⁾. Інстинкт змагання у Дон-Кіхота, може, як інші інстинкти, спершу навіть бути чисто-абстрактної натури, не мати окресленої мети, — але чи-ж не бачимо ми, що інстинкти, особливо важні для збереження роду, уявляються в часі, коли їх ще не потребується? Чи не бачимо, що хоч спершу й абстрактні (як напр. інстинкт змагання-забави у звірят і в людей) — ті інстинкти мають величезну користь для роду — бо потрібні в дальшій боротьбі за існування? Навпаки, кулінарно-епікурейські, «розумні» й «доцільні» стремління, Панци — ведуть рід до звиродніння. Панца — в критичні моменти життя — сам відчуває це, коли нераз вночі, в опресії — тратить панування над собою і голосно гукає на поміч лицаря, з якого сміється, коли наступає день.

Сильний є Панца, бо імя йому легіон. Але мусимо сказати, що не взявши на рамена страшної ваги життя, не проклявши

⁴⁷⁾ Comte Hermann de Keyserling, *La révolution mondiale*, ch. I.

⁴⁸⁾ П. Бове, *Інстинкт боротьби* (цит. з польського перекладу, Варшава, 1928).

вигоди, не визнавши, що основний закон життя є таки дон-кіхотський, — прекрасна країна Санча стане знову здобиччю новітніх Маврів, країною, де житимуть люди «чутливі, співучі, гарні й запальні», лиш без історії.

Так буде доти, доки Панца, — як маса — не зрозуміє, що він ніщо без Дон-Кіхота; доки Панца — як верства — не переведе основної ревізії своїх поглядів на життя і на його закони: доки не змінить своєї вдачі. Бо Панци на троні не засядуть, скільки-б разів доля не дарувала їм щасливий острів Баратарію. А коли й засядуть, то — скажу отверто — булаб то велика історична несправедливість, бо означалаби пониження тонації життя, його зубожіння, яке не тревалоби довго.

Не скажу, що нічого під тим оглядом не змінилося. Ті, що лежать під Базаром, Крутами, на Соловках — не були запевно Панцями. В муках родиться і на степах далекої України тип нової людини, треба ці народини приспішити. Історія не стоїть на місці. Роман Сервантеса не є чимсь смішно-нежиттєвим. Від 1917 р. по голубих степах України знову суне тінь блукаючого північного «лицаря» (в постаті Малюти Скуратова), як за Батія, за Петра, який знає щастя перемоги й не розуміє милосердя, а за кожним вітряком і соняшником — як за Сервантеса — знову причаївся якийсь злий чарівник, що чигає на безпечного Паща. Життя перестало бути ідилією. А в таких часах — ідеалом не може бути людина вигоди, людина миски сочевиці.

Інші типи потрібні, інші люди, подібні до давніх варягів, в яких — «під чолом синява озер, неспокій хвиль і далеч небобнята», в яких кров — не лінива кров південного гречкосія, лиш — «тяжкоплінна, як мед», яких ваблять не кулішівські чернигівські затишки, ні херсонські соняшно-машинні утопії, а річі абстрактні — «щоб Дону шоломом іспить», ваблять — «мінливі простори і збуджений порив вперед». Не зносити, а формувати життя.

Ці люди мабуть таки скінчать вже раз з Панцою. Бо він став рішучим анахронізмом. Бо, щоби ми жили, Панца мусить вмерти.

Г. Галук

Смерть японського Нельсона

Часописи принесли вістку про смерть перможця під Цушімою, адмірала Того. Була це людина, яка майже трицять літ тому започаткувала нову добу в історії двох континентів Європи й Азії; яка спричинилася до народження нової світової потуги, країни Східного Сонця; яка трунула Росію на ту похилу площину, по якій вона відтоді сточується з чим раз більшою швидкістю.

В кінці 1904 року Японія вже займала Порт-Артур і

вже віднесла кілька перемог над росіянами в Манджурії. Але вислід війни ще був непевний, бо Петербург рішився виграти свою останню ставку — балтійську флоту. Кслиб цій флоті удалося пророскочити до Владивостоку й зєднатися там з рештками тихоокеанської царської флоту, це булаб комплікація, що наразилаби на непевність всі віднесені досі успіхи армії Мікада. Тому то звістка про відплив ескадри адмірала Рождественського 5-го жовтня 1904 р. з Ревля—викликала страшне зденервування в Японії. З напруженою увагою стежили там за її зближенням до азійських вод.

По трагікомічнім випадку коло берегів Англії, коли то зденерований російський адмірал розгромив під Гулем цілу флотилію... англійських рибацьких карбасів, взявши їх за японські дреднавти,—російська ескадра, обпливши довкола Африки, злучилася 11. травня з ескадрою Небогатова, а потім забезпечивши себе всім потрібним в портах французьких Індій, з'явилася коло побережжя Ануама. Тепер перед японською адміраліцією і командантом японської флоту, адміралом Тогом, встало важке питання—кудою прямуватиме Рождественський до Владивостоку? Як перейняти його, як не допустити туди? Царська ескадра мала три шляхи: або Цушімським проливом, між Кореєю й південною Японією, або—з півночі Цугаруським проливом, між островами Ніппоном і Єзом, нарешті—Ляперузовим проливом—між Єзом і Сахаліном, напроти самого Владивостока. Треба було за всяку ціну винищити російську ескадру, а до цього розпоряджав Того лише 16 кружляками на просторі 200 миль!

Коли балтійську флоту засигналізовано коло Шангаї, було ясно, що вона не плистиме довкола Японії, щоби продертися до Владивостоку з північного заходу, лише прямуватиме до нього з півдня — через Цушіму. На цю вістку Того покинув Цугаруські води і відплив на південь в сторону Цушіми на спіткання з неприятелем. Але 25 і 26 травня він нагло стратив з ока противника. Це був найдраматичніший момент в грі. Але о 5 й рано, 27 травня японське авізо „Сінано-Мару“ знайшло російську флоту, не зважаючи на страшенну мряку. А о 2 й пополудні, тогож 27 травня 1905 року ціла ескадра адмірала Того напала на флоту Рождественського і Небогатоза. Ця флота складалася з 11-х панцерників і з 8-ох кружляків з досить численною тяжкою арматією; японська з 4-х більших панцерників, 8 панцерних кружляків і з 18-х менших. Під оглядом боевої здатності сили були майже рівні. Зближизшись до росіян на віддаль 6.000 метрів, японці відкрили вогонь, відповіджений безладною стріляниною росіян. І вже на початку битви був ушкоджений так, що не міг брати дальшої участі в битві адміральський корабель „Суворов“,

а „Ослябя“ пішов на дно, а о 7-й пополудні—ціла російська фльота або горіла, або тонула.

Тогож самого вечора, тисячні юрби з паперовими ліхтариками в руках—сунули вулицями Ток'о й інших міст Японії, обходячи день слави своєї зброї і початок занепаду північного суперника.

Одної душною травневою ночі в Петербурзі, переходячи Невським Проспектом, я затримався щоби купити від газетяря, що аж роздирався, вигукуючи щось, надзвичайне видання „Біржевих Ведомостів“. Це була депеша про загибель російської фльоти під далекою Цушімою. Я ледві міг сховати радість, що огорнула мене, я глянув на обличчя прохожих, що теж підводили голови від шматка свіжо задрукованого паперу: в них була тривога і збентеженість і жах перед катастрофою, яка надходила, непевна, незвичайна, грізна... Цей день 27 мая 1905 року - припечатав остаточно поразку Росії, залізною рукою нової великої держави стримав її експанзію в Азії і викликав ту першу революцію, за якою прийшла друга — обидві сиплють наступачою катастрофи російської імперії.

Людина, яка перевернула цю картку історії — адмірал Того є втілення скромності. Так описує його французький інтерв'юєр Еміль Фор, що відвідав адмірала в його домі, скромно, майже бідно умебльованім, з кількома гравюрами на стінах. Хоч Того вмів добре по англійськи, то розмова велася по японськи і французьки, через перекладчика. На компліменти Фора, що Того—є гордістю Японії, що славою своїх чинів дорівняв Нельсонові—відповіддю була лише легка усмішка і заувага, що „все зробили чесно ти цесаря“, Того тут ні при чім... По кількох подібних фразах і запитаннях, інтерв'юєр дістав відповідь від перекладчика, що адмірал не любить говорити про битву (під Цушімою). Легше вже було з ним розмовитися про недавній землетрус в Японії, при яким Того виявив неабияку присутність духа і зимну кров. Коли зайшла мова про літературу, Того відповів, що його цікавить лише море і морські справи, але про них говорити не хотів... Коли француз поцікавився думкою адмірала про новітні досягнення в будові кораблів і про модерну флоту, перекладчик зауважив, що нема що про це питати, бо адмірал не відповість... На відході Того приказав перекладчикові принести якусь книжку—була це біографія Того,—взяв пензель і туш, і каліграфував імя чужинця і своє. Адмірал є гордий на свою славу каліграфі і на дверях свого дому вивісив шильд з власноручно викресленим своїм імям. Але найближчої ночі—шильд, як цінний автограф найславнішої людини в Японії—зник. Те саме сталося з другим і третім, адмірал мусів занехати свої каліграфічні вправи...

Від памятної битви—минає в літі наступного року трицять літ. Хто знає—може ще перед тими рокозинами країна Сходячого Сонця і її новий Того—довершать вікопомне діло, почате тоді—повалення монструозної імперії..

М. Л.

З пресового фільму

В совітських часописах з'явився декрет ЦК-та про нові постанови в кодексі кримінальному — щодо „зради вітчизни“ („ізмени родіне“). Досі ми думали, що поняття „вітчини“ („родіна“) — є поняття буржуазне. Показується, що ні.. „Правда“ (9.VI.) аж з себе виходить, щоби розяснити своїм пролетарським „громадянам“, що вітчизну треба любити: „За вітчизну! Цей клич роздмухує полум'я героїзму, полум'я творчості на всіх ділянках нашого многогранного життя.. За вітчизну! Цей клич підіймає десятки мільйонів трудящих на оборону своєї великої вітчизни“ і пр. — формальна гістерика! Аж тепер ми розуміємо, чому більшовики боролися на Україні з ідеєю рідного краю: знали вони, що ця ідея „роздмухує полум'я героїзму“ і „підіймає десятки мільйонів трудящих на оборону своєї вітчизни“. Треба було отже скомпромітувати ідею рідного краю на Україні як ідею контрреволюційну (наші „радянські“ щиро вірили, що це так), а по заключенні „федерції“ — повернути ідею вітчизни, але вже „всеросійської“. Сумніваємось, що цей фокус зробить баж не вражіння на Україні..

—о—

„Хвіля“ (8.VI.) доносить про новий процес КПУ в Тернополі, а серед об'язтованих з'являється — паки і паки — такі імена: Мозес Білер, Лазар Кля-г, Естера Зісс, Якуб Шнайдер, Фрідель Шпацірман, Ізраель Спікенеза, Мозес Варенберг і пр. Коли вже скінчиться ця маскарада? З якої рації оті Мозеси і Естери називають себе українською, а не жидівською партією?

—о—

Орган лівих москвофілів, „Праця“ (10.VI.) у відповідях редакції радить своїм читачам пренумерувати такі часописи: „Blyski Wolnoomyśliselskie“ і „Dwutygodnik Ilustrowany“, ще й число ПКО подають. Немато як комуністична українізація.

—о—

За „радянську літературу“ взялися mocno. „Вісті“ харківські (16.VI.) повідомляють, що з цією літературою зробиться. Спершу був — ухил. Потім приїхав товариш Постишев для „викорчовування решток націоналізму“ в літературі, „зокремаж українського націоналізму, як основної небезпеки на даному етапі в межах України“. Отже усунули — Пилипенка, Вишню, Досвітнього, Слісаренка, Ваплітивців, Плужан і пр. Від тепер українська „радянська“ література має орієнтуватися виключно на літературу Росії (СРСР), бо вона є „найпередовішою в світі“, зосібнаж має орієнтуватися наша література за збручем на 1) Горького і на 2) науку Леніна-Сталіна. Недурно, що в таких умовах стрілялися Хвильові. Недивно, що й — після останніх відомостей — збожеволів Сосюра.. „Радянська“ література розвивається!

—о—

Дзвони (ч. 4) незадоволені перекладом Ю. Клена з Героге, переклад — „невдалий“. На чию думку? На думку „Дзвонів“, тих „Дзвонів“, які в тій самій книзі друкують такий вірш:

Грають золоті кришинки,
Танцюють листочки і бруньки,
Зеленіють,

радіють,

хитаються.

Ні таких „вдалих“ віршів, ні таких перекладів в „Вістнику“ не знай-

дете... І взагалі: що редактори і автори подібних віршищ мають говорити про Георгіє і про поезію?!

—о—

Ще ліпші вірші знаходимо в „Назустрічі“: „Памяті М. Хвильового“ (ч. 11). Їх автор — хочаять чутки — відходить з „Назустрічі“, щоб на спілку з ще одним „зв'язковим“ між комунізмом і фашизмом, закласти новий ліво-правий лєнінсько-гітлерівський орган преси. З тої нагоди дозволили ми собі дати тут — для порівняння — на ліво орієнтований вірш, на право — нашу пародію:

Памяті М. Хвильового

Уявляєм, як ти замовк:
Відкуривши останню цигарку,
Та життя останній пливок
На рядки недокінчені харкнув

Нині наші серця наган
І їхні — жорстокі мольби,
Бо стискає твоя рука
Іх збунтовані кольби

Гадаємо, що наша версія краща, бодай врозуміліша...

Памяті Новошляхівця

Уявляєм, що ти замовк:
Розіллявши останню цибарку
Запашних, мов фялка, думок
У Назустрічі — vale! їй гавкнув.

Нині наші серця — бім-бам!
Смутні мов північні фьорди..
Хвильового на жаль — нема,
Є шляхівскій фльєндри

—о—

Стаття — „Чи Захід?“, в V-ім зошиті нашого журналу викликала дві контрстатті в „Бюлетині Польсько-українськїм“, редактора п. В. Бончковського (ч. 20) і п. З. Мазура (ч. 23). Маємо вражіння, що обидві відповіді основані в значній мірі на непорозумінні. Автор статті у „Вістнику“ говорив про духову „мобілізацію Заходу“ проти російсько-більшевницьких впливів. В яким значінні? В значінні острої реакції на російську пропаганду, реакції в середині кожного окремого народу. Тимчасом критики „Вєстника“, — говорять про зовнішню політику європейських народів — супроти СССР, — справи, які мало спільного мають між собою. Подруге, „Вістник“ говорив про відношення до Росії сучасної польської суспільности, нашіж критики „збивають“ наші твердження примірами на відношення до Росії польської суспільности — сто літ тому. Такою методою спірної справи не в'яснити.

1. Редактор „Бюлетина“ вказує на некомпетентцію автора статті „Чи Захід“, бо цей автор є „заблизьким обсерватором нашої дійсности, не спостерігає, внаслідок того, її цілості... Є натовісь, задалекій від європейського клубовища, щоб порівнювати і зіставляти річі співмірні... Припустім, але чи в ліпшій становищі під тим оглядом є наш критик? До одного — ще ближчий (і менш об'єктивний), до другого — так само далекий. Отже?

2. Як можемо вчитися від Заходу боротися з більшевизмом, коли Німеччина заключила свого часу Рапальо, а й Італія була недалеко від того? — така суть закидів ред. Б-го. Власне в тім закиді виступає помішання двох річей: 1) відношення до більшевицької доктрини і 2) відношення до СССР. Німеччина могла заключати приязні договори з СССР, а тим не менше — нищити більшевицьку доктрину в себе дома (як вона це й робила) і через те бути одним з чемпіонів Заходу в його вічнім змаганні з російським месіянством. Так само, як СССР, заключаючи приязні договори з Німеччиною, дальше виступала чемпіоном отого антиєвропейського месіянства. Жадної суперечности в тім нема. Ані Рапальо, ані евентуальне наближення Італії до СССР. не перекреслять факту, що найуспішніше винищують совітські доктрини в Європі — якраз в тих країнах; що якраз вони є тою Європою, що воює з ганітрною сходу; що від них в першу чергу маємо вчитися.

3. Ред. Б-ий пигається, як можна вчитися від Італії і Німеччини, таж „не можна уважати за людину прикладно здорову — виздоровленця, не можна побирати науку життя від вчорашнього пацієнта... якого покій заставлений ліками і пересякнутий запахом антисептиків... Якраз! У кождо, як не у виздоровленців, у тих міцних і відpornих організмів — маємо вчитися як поборювати хворобу, на яку хворуємо

ми самі? А коли стіл тих „виздоровленців“ заставлений ліками на большевизм, тим скорше маємо підійти до нього, щоб з тих ліків скористати. Кіже ред. Б-ий, що завжди повинен східний Європейць шукати культурних взірців для себе — найближчих. Чому? Чи компатріоти нашого критика шукали своїх взірців в найближчій Німеччині чи в найдалшій Франції?

4. Наш критик узагальнює: до Європи взагалі нема чого відкликатися, бо... нема вже тої Європи. Європа — в зв'язку з розвитком націоналістичних рухів — стає „чимраз менше геокультурною цілістю“, вона „атомізується“, отже де та сила, на яку ми хочемо опиратися? — Колиб „атомізація“ йшла в парі з духовою демобілізацією супроти Сходу, наш критик мавби рацію. Тимчасом справа стоїть якраз навпаки: всі оці рухи — фашизм, гітлеризм, „мослеїзм“ в Англії, ляповський рух в Фінляндії, — всі оті „атомістичні“ рухи, які нібито виламувалися згід європейського універсализму, — якраз вони повставали й йшли під знаком острогої реакції на „вітер зі Сходу“... І хто знає, може якраз в тих рухах віднайде Европа свою геокультурну цілість, захитувану — завжди проросійським — інтернаціоналізмом? Не мимо „атомізму“, а може завдяки йому — „Европа мобілізує“.

5. Дальше п. Б-ий переходить до свого народу, говорить про пропаганду Міцкевича, Духінського, про Словацького, — і про легіони, мовляв, все це факти, які свідчать, що чейже його землякам не вільно закинути демобілізацію щодо Сходу. Щодо Міцкевича — його названо і в нашій статті, отже це виважування відчинених дверей: зрештою щодо автора „Дідів“, Словацького, Духінського і пр. — то те все відноситься до минулого, нашаж стаття говорила про теперішність, отже всі ті факти відношення до спору не мають. Легіони — очевидно це теперішнє. Але — як в нашій статті вже згадувалося, це був спір не двох історичних месіанізмів (бо месіанство було лише по одній боці) — а спір за граніцю, за межу, спір, який велося на сході так само як і на заході, то не була вже ідея, яка посідила першого Лжедимитрія і Мнішківну на московський трон. Це, отже так само мало є аргумент за твердженням ред. Б-го, як Рапальо — аргумент проти нашого твердження.

6. Колиж ред. Б-ий говорить про теперішнє: — то вкладає рожеві окуляри. Всі факти, наведені в статті „Вістника“, як грізні симптоми на підтвердження виставленої там тези („Відомості Літературі“, фільми большевицькі, „Паньство Праці“ і пр.) наш критик легковажить. Для нього це або „платонічне малькотентство“, на яке можна дивитися „без особливого побоювання і спокійно“, або „молодечий запал“, або спроби „збагнути певні річі (читай — совітські „досягнення“ — М. Л.), повз які не можна перейти тільки з виразом сліпої неації“. Це річ погляду, в кожнім разі „мнітельність“ „Вістника“ м. і. (це знає „Бюлетень“) поділяють і Здаєховський і „Мисль Народова“ і „Бунт Молодих“ і „Слово“ віленське. А потім — ота „сліпа неація“, з якоюж мовляв не можна ставитися до фактів російського життя. Власне! Коли Тютчев казав, що „між Європою і Росією не може бути ні пактів, ні завішення боротьби“, бо „життя одного — смерть другого“, — то з нього як і в теперішніх чемпіонів російського месіанства — промовляла саме ота „сліпа неація“ Європи, яка власне через те чинила такі спустошення серед європейської інтелігенції. „Вістник“ твердив, що маємо вчитися у тої Європи, яка російській „сліпій неації“ протиставила нарешті свою, безкомпромісову і агресивну. Колиж ред. Б-ий виступає проти тої „сліпої неації“ Сходу, виправдуючи деяких з тих, що „запаляються“ тим Сходом, — то тим хіба дає найкращий аргумент для тези статті „Чи Захід“? А твердження, що Европа розсипається („атомізується“), що „гине Европа як певна культурна цілість“ — чи не підтверджують вони, знову, тези нашої статті? Що ред. Б-ий уважає за потрібне „спокійно“ дивитися на прояви москвофільства, йказані нами, — це його річ. Але що дивного, коли „Вістник“ радить шукати

Європи і взірців до наслідування якраз там, де на такі річі не дивляться „спокійно“, лише власне мобілізуються психічно проти них.

7. Коли п. Б-ий розвінчує Європу на прикладі Італії і Німеччини, то п. Мазур розвінчує її (як чинник протибольшевицький) на прикладі Франції. Він наводить існування легальної компартії в Франції, імена Барбюса, Ромен-Ролана, Маргеріта, Жіда, Істраті і пр. Поперше, деякі з них — як Істраті — як каже сам критик — вже „розчарувалися“ в Росії, а нам приємніше бачити тих, які по повероті з СРСР. в ній розчаровуються, ніж тих, які по тім повероті роблять йому рекламу... Даліше, „Вістник“ ніколи не намагався заперечити знаного факту — просякнення комуністичних доктрин і москвофільських симпатій у Францію, і взагалі в Європу. Нам не про це йшло, лише про інше: чи і як суспільство на то реагує? Це останнє (а не факти наведені п. Мазуром) — міродатне для стійкості нашої тези. А з тою реакцією справа стоїть власне так, як вказано в статті „Чи Захід“. Бо ніхто не потрафить довести, що реакція на поширення духових впливів Росії є міцніша в країнах на схід від Італії й Німеччини, аніж в тих останніх. Ніхто не заперечить — по подіях останнього півроку, що й у Франції зачалася боротьба з тими доктринами, широка й завзята, незнана в Європі Східній. Якраз це хотів показати в критикованій статті „Вістник“.

8. Існування у Франції легальної комуністичної партії — не може служити аргументом нашим критикам. В царській Росії соціалістична партія бу: а нелегальна, але відпорність суспільності на її доктрину — була далеко слабша, ніж відпорність на комуністичні доктрини сучасної Франції, де компартія — легальна. А — повторюю — тільки наявність чи відсутність тої відпорності є міродатне для тези „Вістника“.

Зрештоюж сам п. Мазур пише в останнім уступі на ст. 3. (уступі, якого він тепер в цілості напевно не написавби) — що це є доказом сили суспільності, коли вона може дозволити собі на „люксу свободи слова і толерування противних партій“. Отже, толерування компартії у Франції якраз є доказом здоровості і відпорності французької суспільності на доктрини комунізму! Це аргумент не проти „Вістника“, а за його тезою.

9. Твердження автора, що серед його народу „комунізм убогенький ідейно, чисельно і організаційно“ — нам видається за оптимістичним. Ми раділиби разом з автором, колиб і тут, колиб і в цілім світі, зник комуністичний рух, але — чи добре брати свої побажання за дійсність? Згадка про „неулачників“ і „лішніх людей“, які стоять на чолі тутешнього комун. руху — нічого не доводить: на чолі кожного ком. руху стояли і стоять подібні люди. Що в Польщі нема Барбюса — згода. Але чи є в Польщі — Додє? Кожний край мав своїх Барбюсів, одия — одних, другий — других, зрештою замість них в Непомук Мілер і Владислав Спасовський. Врбюса нема, але в „Вядомості Літерєцке“ з вступною статтею Карла Радка. Matin з статтею Радка або Candida з статтею Горького нема. Зрештою брак чиявності маркантих провідників комун. руху не є доказом відпорності на той рух суспільства (а про це, повторюю, ходило „Вістникові“): Німеччина мала — Лібкнехта, Айснера і Розу Люксембург, тим не менше відпорність суспільства показалася сильнішою, як де-будь.

10. Факти російської фільтрації, наведені „Вістником“ — багате лізуються нашими критиками як „вибрики“. Аналогічні факти на Заході, навпаки, перебільшуються. „Вістник“ — аналогічних фактів на Заході не багате лізує, лише — підкреслює далеко сильнішу там, як деінде на них реакцію, яка свідчить про сильнішу ніж дебудь відпорність даного суспільства, яке не хоче „спокійно“ на ті факти дивитися. Супроти ствердження цього факту зрозумілі є і висновки нашої статті. Покликанням на Духінського і на Барбюса — цих висновків не повалити.

В обидвох статтях „Бюлетиня“ зачеплені ще інші питання, але вони не відносяться до теми порушеної „Вістником“...

М-р І-н

11 число „Назустріч“ заповіло, що 12-е буде „сильно жіноче“. З редакторів кепські пророки, бо воно вийшло сильно — гермафродитське. Жінки відреклися фемінізму й пишуть про жіночі кукли, часом у фотелі Люї XVI, мужчани — просто показали кілька „фіт з маком“: Рудницький — Еві, Левинський — цілому конгресові, Голіян — Кобилянській: Еві — бо це „провідниця“, що „декламує ті самі тексти“, що й мужчини; конгресові — бо хтоб там займався „жіночою, що ходить на віча, засідає на конгресах, дискутує і радить“; Кобилянській, бо вона — як виходить з інтервю — „зв'язків з українським письменством не має“, „за літературним рухом не стежить“, і окрім трьох жіночих часописів — „жадного часопису, ні книжки“ не пренумерує. Є ще стаття Сімовича — (написана напів по німецьки і напів по українськи) про „ортоепію“, „нормалізацію форм“, „семантику“ і „фразеологію“, про „мелодійність“ російської мови, ну і трохи про жінку...

Стаття з останнього часу „Дзвонів“ („На перекрою двох епох“) відкриває, що засади пауських енциклік стають підвалинами модерних конституцій, а святі займають в літературі місце давніх героїв романів. Що „Дзвона“ тішаться з того, річ зрозуміла, ми не можемо одначе тішитися з тих релігійних сюжетів, що вміщені у тім журналі, де „когутки п'ють на Божу славу“. Нема тут ні релігійного мотиву, ні літературного рівня, тільки самі паламарщина, що кадить відпустовими пахощами.

Большевицька „Праця“ (ч. 24) передруковує неграмотного листа нібито якогось галицького селянина з України на доказ, що там нема голоду. Лист або сфабрикований у Львові, або вимушений над Дніпром. Є в ньому фраза: „Є що їсти, но я тепер в жалю“ — за бідними покинутими кривими — „не можу“. Прекрасна пропаганда: ціла Україна розжалобилася, не хоче їсти і гине в голоду, от так собі на збитки. Ви не вірите? Редактори „Праці“ на другий раз видумують щось інтелігентніше.

Бібліографія

Віталій Юрченко, Червоний Чад, нариси з боротьби одного повіту 1917—1923, Львів, накл. С-ки „Типографія“, ст. 291.

Події 1917—23 рр. є величезним матеріалом для письменника, щоби дати образ одної з найцікавіших історичних драм. В творі Юрченка ці події лишалися лише сирим матеріалом. Повість (нариси? фільм?) — має ті самі основні хиби, що кожна українська повість: 1. брак фабули, „інтриги“, 2. брак яскраво змальованих постатей. Стрижем кожної повісті — є історія осіб („героїв“) з їх стремліннями і переживаннями, і щойно на тлі тої історії — картина епохи або середовища. В українських авторів — навпаки: спершу або середовище (переважно етнографія) або історичне тло (перевантажене „історичними“ аксесуарами й розмовами, що спляють акцію) — а щойно на тім тлі, в одній чи другій події — виступають, приткнуті то туди то сюди — „герої“, яких акція через те не видається акцією. Ціла акція прибирає характер непов'язаних, відірваних образків. Такими образками, фільмом є повість Юрченка. Маркантно змальованих постатей й характерів — нема. І — як звичайно у нас — чорні характери виступають яскравіше. Обділюючи їх всіми пороками, автори мимоволі роблять їх більш подібними до живих людей. Але й серед чорних характерів нема в повісті таких, які рівнялися своєю драматичністю і залізною обумовленістю кожної риски, — напр. постаті д-ра Тагабата Хвильового („Я — романтика“); часто (чекіст Арончик) — носить карикатуральний, шаржований характер. Навпаки, чеснотливі — чомусь виглядають як дорослі діти,

ідилічно-наївні. А серед большевиків, яких мабуть автор списував з натури, не знайдете такої диявольської, мов з мармура вирізьбленої пошати, як напр. молодший Верховенський з „Бесів“ Достоевського, який большевиків не бачив, лише вичував. Манера писати автора — не белетристична, а хронікарська: „пішло у рух залізо, лезо... Стяглися в рукопашнім борсі... Рвалась, кривавилась одежа“... Це репортерська замітка, вражіння не робить. Або таке — „сотник повис на багнеті... Хоружий піднявся наизваний на чотирьох вістрях“, (ст. 40 і 117). Віримо, що все це так і було, але відчувати — читач при цьому нічого не відчуває, як при читанні короткого звіту генер. штабу. Або таке: „вже цокнули замки у кісах, вже занімілі Роман з Наталкою, готові разом вмерти... Аж пришкатульгав... Ковтун. — Братішкі стой!“ (127 ст.) — це другорядний фільм, примітив. В трагічність подій автор не являється, тому не вживається і читач. Силу виразу старається досягнути напушеністю слова. Або — „ячила смерть, свиснула козацька шабля, сказом смерті найживсь багнет. Крик, рев, метушня“ (134) — це дешева олеографія.

Самого „наставлення“, хочби й патріотичного, не вистане. Наша національна белетристика повинна уникати підводних скель, об яку розбилася патріотично-большевицька проза.

Перша книжка Ю-ка, як ми це відмітили, була добра, бо це були споми́ни без претенсій на літературу. Як споми́ни повиненби був автор обробити і свою другу книжку.

А. Чортослик

Ц. І. Дарвінізм, Бібл. „Мій світогляд“, т. 4. Стор. 48, Перемішль 1934.

Головна прикмета книжки це річевий і спокійний виклад теорії славетного природника, що в минулому столітті був богом атеїстів і втіленням діавола для віруючих. Книжочку поділяв автор на окремі частини: теорія еволюції, походження людини, бібліографія дарвінізму в укр. мові.

Теорія Дарвіна, оперта на морі матеріялу має цілі бібліотеки літератури. Навіть найважливіші речі подати в маленькій книжечці — неможливо; за те можна передати вибір найголовніших ідей в інтелігентний або неінтелігентний спосіб і з цієї точки треба оцінювати того роду книжечки. Мусимо підкреслити, що саму теорію еволюції автор представив добре, включаючи до неї тези, підкреслені іншими авторами як Лямарк, Мальтус, Гекель, Мендель, Айкштедт, не називаючи їх імен, бо і так масовому читачеві від того не зробиться ясніше а хіба тільки важче. Цілий виклад у своїй схематичности є прозорий, плинний, словом — інтелігентний.

Не можемо нажалі до цієї категорії зачислити уступ про „регресивний розвиток“ і про походження людини. „Регресивний розвиток“ (щож то за льоїчний дивогляд!) — це біогенетичний закон Гекля, що відноситься до плодового життя організмів. В автора так вийшло, що він відноситься і до позаплодового життя, а вслідом цього шматок у дитячому віці є розумніший від людської дитини, хоч людина цей щабель в повторенні філогенетичного розвою полишила далеко перед уродженням.

Говорачи про неплідність потомства двох різних відмінків — автор не знає новішої літератури. Нові досліді вказують парадоксальне явище: схрещення двох рас дає часто гібридів, схрещення двох відмінків — здорове і плідне покоління.

Розділ про плодження людини, маючи правильну основну думку, що предків людини треба шукати в нижчих родах — є хаотичний, занадто схематичний, дещо сплюснений. Якщо вже визначається собі такого противника як Костельник — а він виступав проти дарвінізму тільки з огляду на пристосування його до питання про походження людини — треба було ширше і глибше поставити проблему. Її не роз'язав автор в переконуючий спосіб, його докази нескординовані, перестарілі не всі „докази“ є доказами.

Неправильно автор твердить, що індивідуалізм не впливає з дарвінізму. Доказом може служити хочби філософія Ніцше.

Мова автора не завжди старанна, бібліографія старанна.

Якщо зв'язимо, що в нас трапляються — не говорячи про маси — люди, що свідомо балакають мовою старинних гелленів і римлян, при чому їх природниче знання не перевищує Гіпократового чи Плінієвого, навіть така книжечка, оперта на перестарілим дещо викладі Феррієра, сповинить своє завдання ще тим більше, що, як сказано, сама теорія є виложена інтелігентно.

Ро-6н.

Михайло Вовняк: „Хтож автор т. зв. Літопису Самовидця“. Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, том CLII, випуск I. ст. 81. Львів, 1933 8°. Видано за допомогою Міністерства В. і О. у Варшаві.

Осип Бодянякський ще в 1846 р. видав анонімний історичний твір про історію України від 1648—1702 року, який Панько Куліш охрестив ім'ям „Літопису Самовидця“. Чимало наших, і то найвидатніших, істориків старалося знайти автора цього твору, висуваючи як авторів відповідних українських діячів з другої половини XVII віку. Історики бажають знати якнайбільше про автора, бож часто від цього саме залежить достовірність історичного джерела. Вже автор першої окремої праці про Літопис Самовидця (1878 р.), Орест Левницький вірно написав, що характеристику автора можна дати тільки при допомозі аналізу деяких місць і висловів літопису та групування добутих цим шляхом вказівок. Значить: з твору мусимо пізнавати автора, а не навпаки.

Куліш назвав незнамого автора „самовидцем“ і цю тезу прийняли аж задослідно всі пізніші дослідники цього твору. Думаючи, що літопис миг писати тільки самовидець, дослідники стараються знайти таку особу, що булаби у всіх тих місцях на Україні і поза нею, в яких коначна є авторова „самовидність“ і жилаби аж до перших років XVIII віку. Коротко: кандидат на автора літопису мусів брати участь у всіх важніших подіях, описаних у творі. Що в отих пошукуваннях за автором не було досі згоди — річ очевидна. Одні кажуть, що цей „самовидець“ — це особа світська, військова і вказують зараз відповідну особу, що може мати подібні прикмети; деякі історики на основі аналізу літопису думають, що автор був духовним. Тут вистарчить зазначити, що риси духовних і світських (навіть військових!) в XVII віці так дуже не різнилися, як сьогодні. А втім, чи й сьогодні не маємо священників, бувавших військових старшин? Подумаймо собі такий випадок. Сього року (1934) священник, що воював в 1918—20 рр., написав свої спомини, де з фаховою докладністю описує військові операції і рівночасно пише з великою побожністю. Анонімові ці спомини знаходять історики в 2034 році і стараються означити особу автора. За кого матимуть тоді дослідники автора споминів?

А тепер ще кілька слів про те, чи справді мусів автор літопису все сам бачити. Берімо до допомози сьогоднішню хвилю, пригляньмося, як би тепер повставали подібні твори. Хто має трохи літературного хисту, то здалека може живіше і „докладніше“ описати подію, як справжній самовидці. Згадаймо всякі описи катастроф від „власних“ кореспондентів, а писаних по редакційних столиках! Правда, тоді не було часописів — це 17 вік! — та не вже ніхто не може вірити, що людина, яка писала літопис, себто історію рідного краю, не збирала інформацій і відомостей з усіх усідів, не була, говорячи сьогоднішньою мовою, часописним репортером і новинкарем?

Возьмів такий конкретний примір. М. Возняк виписує ті всі місця, де автор літопису згадує про Батурин та околиці в роках від 1676—1701 і приходять до висновку, що тільки в Батурині та в його околиці легко було знати про такі справи, які описав Самовидець. А ми запитаємо: неуже з іншого місця не можна було довідатися про такі події, як смерть гетьманича, приїзд з Москви через Батурин до Києва матрополита Четвертинського (таж йому певно робили паради по дорозі!), перший кримський похід і т. д. — усі ці події знані були певно по цілому Лівобережжю і то не тільки тій людині, що писала літопис.

Автор студії майстерно збирає докази на свою тезу та обережно висловлює думку, що „більше від усіх дотеперішніх кандидатів має право на Самовидця Федір Кандиба, корсунський полковник, а пізніше, після переходу на Лівобережжя, від 1681 року, конотопський сотник.

М. Возняк свій доказ перепроводжує при допомозі листа старшини гетьмана Дорошенка до Запорозжів та заяв правобережних полковників до короля Михайла Вишневецького, головно заяви полковника Федора Кандиби. Та й тут не завжди переконув нас автор; возьмім хочби такі „ідентичні думки“, які, на думку М. Возняка, найшвидше можуть віддати прислугу при відкриванні автора Літопису Самовидця. Самовидець починає свій літопис, вказуючи на причини воєн Хмельницького — оборона козацького стану і православ'я. Подібну думку знаходимо в згаданому листі та в заявах полковників — хоч треба зазначити, що вона висловлена не тими самими словами. Та спитаємо, чи ці причини Хмельниччини є таким великим оригінальним висловом, що про їх в XVII. віці ніхто більше не знав на Україні? Чи це є оригінальна думка полковника Кандиби, чи може загальне думання більшості тогочасних українців?

Такий сам сумнів виринає і при обговорюванні автором мови Літопису Самовидця та заяви Кандиби: подібні форми — це „спільне місце“ всієї тогочасної письменницької української мови. В тім, і сам автор меншу вагу прикладає до мовних доказів.

Висновки: М. Возняк зголосив нового кандидата на автора літопису, що в науці знаний під назвою Самовидця. Чи кандидат цей удержиться при стилішому голосуванні, покажуть далші досліді спеціалістів, боротьба буде важка, бо М. Петровський і М. Грушевський вибрали вже „безсумнівним“ автором — Романа Ракушку. Л. Луців

О. Пастернак: Пояснення тризуба, герба київського князя Володимира Святого. Передне слово написав проф. С. Шелухин. Накладом „Учительської Громади“ в Ужгороді. 1934, ст. 42.

Укр. історична література при всьому своєму багатстві майже не має праць про деякі основні речі зв'язані з відродженням нашої державности. Про український державний знак, назву, прапор, держ. церемоніал маємо досі лише короткі замітки та й тих небагато. Цим найбільше й пояснюється, що в нас багато основних питань лишається неясними не тільки для звичайного громадянина а навіть і для освіченого діяча. Не ліпше й з укр. національними барвами на прапорі. За геральдичними приписами жовта має бути зверху, а блакитна внизу; цьогож ніби вимагає й естетика (— щоб важка барва була внизу а не нагорі!), але фактично не раз уживається навпаки.

Тризуб, прийнятий в наші часи за державний знак України, має тисячлітню історію й викликав багату літературу. Лише протягом останнього століття до півсотні авторів досліджували цей знак, його походження й значіння. Згідливості в їх висновках немає; таксамо й переконуючих аргументів ні один з них не дібрав. Одні розглядають тризуб як церковно-християнську, світсько-військову емблему, другі уважають його за символ державної влади, інші знову за монограму, геометричний орнамент чи геральдично-нумізматичну фігуру. Теж саме і в справі походження. Одні твердять, що київський тризуб походить з півночі, вяжуть його з Варягами; інші виводять його з півдня. Невирішеним лишається й питання про те, яким способом прийшов тризуб до Києва. Все це питання такого характеру, що навряд чи й будуть коли вияснені, бо коріння їх губиться в тих часах, куди не сягає зір істориків. Дослідники досі давали лише здогади й витворили їх — більш і менш правдоподібних — аж забагато...

А всеж кожен причинює, що вносить якесь світло в ці питання: бо принаймні популяризує цю справу треба вистати. Але лише при умові, що публікація вартісна й уміло складена. На жаль, нічого подібного не можна сказати ні про працю О. Пастернака, ні про передмову до неї Шелухіна. Найслабше місце цієї публікації в тому, що вона не-

вдало зложена, як популяризація — „завчена“, як розвідка — цілком ненаукова. Автор твердить про багато річей, не підірипляючи своїх тверджень аргументами, не подає літератури предмету, літописні цитати бере не з літописів а з брошури Шелухина і т. д. А Шелухин у своїй передмові, замість наукових пояснень і уваг, полемізує з невидимими опонентами, — і то з подразненням і аподиктичністю, властивими цьому авторові.

О. Пастернак цікавиться питанням про тризуб уже більше 20 літ. В своїх дослідях він прийшов до висновку, що тризуб є гербом роду або дому кн. Володимира Святого, а заразом і його особистим знаком — монограмою. Свою розправу про це Пастернак опрацював у 5 частинах і ще р. 1920 послав один прамірник її проф. М. Грушевському, другий др. К. Трильовському (р. 1921), а третій проф. В. Пачовському (р. 1923). Всі його похвалили (ст. 12), але ніхто його праці не опублікував. Аж р. 1934 його „Пояснення Тризуба“ появились з передмовою відомого спеціаліста в справах походження Русі. В першій частині праці на 5 сторінках автор „уважає доцільним ознайомити шановн. читачів з геральдиккою взагалі“. Ця пропедевтика не зраджує в авторі великого знавця. Геральдика в нього — це певні правила або законні постанови що їм підлягає герб (ст. 12) а в іншому місці геральдика вже закон або наука про герби (ст. 14). В „розділі“ четвертому читаємо, що геральдика — як показують археологічні знахідки — веде свій початок з часів доісторичних і що первісна геральдика обмежувалася родовими гербами шляхти. Про яку шляхту відомо авторів в доісторичні часи — з тексту не знати. В дальшому уступі, де твердиться про установлення державних станів, імператорів, імперіалістичні герби і т. п. (ст. 15), нові фантазії. Повні розшифрування монограмних написів на княжих монетах такіж довільні, як і фільологічні вправи Шелухина. Таким способом, як то робить автор, на тих монетах можна відшукати який хоче текст. Щож до південних джерел киявського тризуба, то над цим питанням працювало вже кілька авторів і булоб корисно зробити критичний огляд їхніх пошукувань в тім напрямі. На жаль, автор кинувся відкривати Америку; під кінець свого двадцятилітнього плавання він натрапив на такого лощмана, що скерував його в кельтське русло. Ще корисніше булоб, якби автор зібрав матеріал про вживання знаку тризуба на Закарпатті. Він згадує, що тризуб, як релігійний символ, зохавався й донині в Карпатах, де населення малює його на дверях і вікнах. Більше „про підкарпатські тризуби“ знаходимо в „Учительському Голосі“ (ч. 11, 1934). Тризуб на Підкарпаттю — це знак народній, релігійний та культурний. Є він на господарських будинках, головню на дверях, де його малює населення на Волохрещі; такі тризуби відомі в Ясіну та на Беразньянщині, напр. в Ставнів, Новій Стусиці і в Вел. Березні. Сталося знаходяться такі тризуби на черендах старших будинків, наар. в Апші і в Нижніх Верецьких. Як-найгарніше є ці тризуби зохавані в підкарпатських церквах, напр. в Дубовім, Калинах та в Нересниці і т. д. Отже, справді є що досліджувати. Такі досліді, переведені й на інш. укр. землях, дуже придалисяб для того історика, що буде в силі дати вичерпуючу монографію про тризуб.

П. Іж.

Д-р Юлій Сальоні: „Нарис методики української мови“. Львів, 1933. Накладом Товариства „Учительська Громада“, 8°, ст. 41.

Розвідка ця — це виклад на методичнім курсі української мови уладженім Львівською Кураторією минулого року. Тут виходить він як відбитка з журналу „Українська Школа“.

По війні настали великі зміни, політичні і економічні, в багатьох державах і вони спричинили реформу шкільництва. А втім, цього домагалось і саме життя, що в часі війни випробовувало давніші педагогічні системи та побудовані на них організації шкільництва. Здобутки психології сказали тут своє важливе слово. Все те наказувало зближити школу до дитини і до життя. Треба було змінити не тільки методи навчання, але також і обмежувати або додавати научного матеріалу. Жит-

тя показало, що вартіснішою є не та людина, яка здобула багато різнородного ананія, тільки та, що вміє собі дати раду у важких життєвих обставинах. Звідси кліч: менше навчати, більше виховувати!

В сьогочасній школі рідна мова стає осередком навчання: їй призначається більшу скількість годин навчання і навчається їй такими способами, щоб дитина полюбила „цей предмет“, а не жахалася його, бо там жадають „граматики“. Аж дивно, що досі ніхто з наших не зацікавився методикою рідної мови, не простудіював відповідної чужинної літератури — от хочби німецької та польської — та не пристосував здобутків на цьому полі до рідної мови та літератури. Та що тут говорити про методику, коли кількадесять наших українців у Львові не може чи не хоче здобутися на добру граматику української мови та користає з підручників (колись добрих!), які зладив ще покійник Ол. Барвінський! Такого стану не можна оправдувати „незалежними“ обставинами.

Змістова розвідка дра Ю. Сальоні звязко розв'язує всі проблеми, що їх ставить перед учителем навчання рідної мови. Сам автор борониться проти того, щоб його слова брати як норму, як зако — це має бути тільки „методика методики рідної мови“. Ми рівнож свідомі того, що учитель рідної мови не сміє бути тільки наслідувачем, ремісничим челядником, який здійснювати тільки чужі замисли. Одна пані любила часто повторювати, що рідної мови повинні вчити тільки поети, як малярства вчать тільки малярі... Пані ця бажала за багатого, ми не даємо патентів на поетів, тільки виховуємо! А проте може воно й правда, що кепським учителем рідної мови буде той, хто ніколи не пробував своїх сил у праці, якої матеріалом творчим є... слово. Правдивих поетів є мало, більше є тих, що люблять літературну творчість, які і тільки розуміють, але і відчувують її. Шлях до навчання вкаже їм добра методика і любов дітей та виконуваної праці. *Лл.*

В. Кубійович — М. Кулицький.

Адміністративна карта Галичини зі спеціальним узглядненням адміністративного поділу греко-католицьких епархій в мірілі 1:600000. Ця мапа має служити, як прекрасний підручник, нашій суспільності, а особливо духовенству. Подано на ній в 5 краках сітку рік, усі залізничі і гостинні. Мимо невеликого розміру зазначено майже усі громади, а навіть деякі присілки на території Галичини, разом коло 4000 топографічних назв. Крім політичного поділу на воєводства і повіти, узгляднено вперше точно церковно-адміністративний поділ краю на епархії і деканати та зазначено греко-католицькі парохії. Окремими сигнатурами зазначено наші економічні і культурні осередки, як: Повітові Кружки »Рідної Школи«, Філії Т-ва »Просвіта«, Повітові Союзи Кооператив, Районові Молочарні, Філії Т-ва »Сільський Господар« та Українбанки.

Дотепер не мали ми жадної точнішої мапи Галичини. Інші не узгляднювали потреб нашого народу. Видана мапа має на цілі усунути цю прогалину. Ціна досить низка, 2.50 зл. (подібні польські карти коштують 2—3 разів більше) дозволяє на масовий купів цієї карти. *Р. Д.*

Від Адміністрації

Всі, що бажають одержати «Володаря» Макаявеля, хай вишлють належність. Кольпюртерам даємо 20% опусту. Тим, які не вирівняли рахунку за 1-е число «Книгозбірні», не вислаємо другого. При посилянні грошей просимо зазначити, на яку ціль.

«Наш Базар» Нью-Йорк, 5 дол. дістали, попереднього листа, ані перших 5 дол. не одержали. Рекламуйте. Книжки вислали.

Вп. Дир. Остап Теодор, Товмач, маєте заплачено VII. кп. вкл. і за «Мусоліні».

Вп. Микола Сироїдів, Канада; купони на зл. 19.90 одержали, книжки вислали. За «Вістник» до кінця року, ще належить 0.77 гр., а за

«Книгозбірню Вістника» № 1 і 2 зл. 2.00, (разом 60 центів ам.).

Вп. Олена Жарська, Белз; маєте заплачено: За VI. кн. вкл. і за «Мусоліні».

Вп. Л. Сирота, Кордоба, Аргентина; гроші дістали, книжки вислали до кінця року за «Вістник» нам належить ще зл. 16.80, а за «Книгозбірню Вістника» № 1 і 2 зл. 2. (разом дол. 3.60).

Річна передплата «Вістника» за кордоном виносить 30 зол. по теперішньому курсові 6 дол. «Книгозбірня Вістника» № 1 і 2 для передплатників за кордоном 2 зл., або 40 центів.

Просимо вирівнати залеглості за кольпортаж чи передплату.

На нові адреси наших прихильників, вислаємо чергові числа нашого місячника. Хто не бажає стати передплатником, хай зверне книжку.

Заступникам, які не вивязалися зі своїх обов'язків, стримали дальшу висилку книжок.

Повідомляємо, що передплата річна 23 зл. і піврічна 12 зл. при-
слуговує лише тм передплатникам, що платили згорі цілу квоту, т. є 23 зл. і 12 зл., а не ратами, або по кілька місяців по одержаві книжок.

Здержуємо висилку передплатникам по двох незаплачених книжках «Вістника», а Книгозбірні по першій.

Збираючим комплект «Вістника» за 1933 р. можемо служити окремими книжками, як рівнож можемо на продаж комплекти «Вістника» в ціні 25 зл.

Отсим повідомляємо, що не відповідаємо за гроші прислані нам в звичайних, або поруцхених листах.

Вп. М. Примах, Буенос Айрес; сімдесять п'ять зол., яких пересилку Ви заповіли через банк Голяндський в Байресі, листом з дня 18. II. ми дотепер не дістали, просимо рекламувати.

Вже по видрукуванню їх імен дістали ми звороти, або заплати від слідуочих осіб: Мгр. Степан Навроцький, Перемишль; Любомир Пеленський, Варшава; Др. М. Мандзик, Щирець; Ольга Рогульська, Завадів; Др. А. Княжинський, Самбір; А. Качан, Пінск; К. Пукіш, Регіна, Канада; Руд. Бутилинський, Ляхівці; Др. Ярослав Цеплий, Романів; В. Небелюк, Делятин; Шевелівка; Василь Дорошенко, Крем'янець; Инж. Іван Семків, Городенка; Марійка Гузичак, Борислав; Зорія Баладжук, Чортків; Мик. Борщ, Збараж; Вол. Сушків, Борислав; Т-во Сокіл, Бережниця; проф. О. Бандрівський, Стрий; о. Мартин Волків, Бережниця; М. Залозецький.

Вп. п. п. Укр. Стрілецька Громада, Едмонт. (шість дол.); Іван Семенюк, за Союз Укр. Молоді, Радвей; Катарина Пукіш, Регіна, Канада; Олек. Семенів, Німеччина; Всеч. о. Степан Мусійчук, Пасейк, Америка; Теодор Гордієнко, Румунія зл. 31.57 (600 лей); В. Грошко, Франція; проф. К. Заклинський, Іван Гопко, Петро Миговк, Василь Бабиченко, — Чехія, гроші отримали, книжки вислали.

Мимо кількакратного упіменнення не вирівняли належитості: Теодор Винників, Бялосточок зл. 7.10; Іван Лицок, Оженін, Стадники 6.90; Вара Пастушенко Підгайці, Мозолівка 7.10; О. Кузьмич 8.20; Инж. Е. Бережницький 8.20; А. Голубович 8.20, С. Сивульський 5.00, — Буенос-Айрес; о. Р. Качмарський, Монровія, Каліф. Америка 8.20;

Ціна цієї VII — VIII подвійної книжки зл. 4.40 наступна IX. за вересень вийде в кінці серпня.

Вп. п. О. Е. Малицькому, Клівленд, Огайо, Ваш лист у відповіді на наше упіменнення, щоб заплатили за вислану Вам книжку X. «Вістника» з 1933 р. — є — «напасть на гладкій дорозі». Одержали Вашу адресу від Вашого таки знайомого й вислали Вам книжку. Вашою річчю було написати нам, що книжки на одержали, а не вираховувати свої заслуги за працю для народу, бо ми упоминали Вас не за занедбання народньої праці, лиш за незворот нашої книжки.

Вп. Хандога, Пітсбург, Па. Те саме, що в горі.

Спис тих, що мимо триразового упіменнення, не звернули нам нашу власність післану їм книжку:

IX. книжку:

Яр. Білоусова Колодниця, Теодозій Гогоз Борислав, Василь Костилюк Краснолі, Ю. Косинський Львів, Др. Мих. Мельник Скалат, Федір Маряненко Хилоня, Клим Мороз Руселів, Евг. Михайловський Любачів, Методій Метельський Ляховець Підкарп., Іван Матвейшин Конюшки, Семен Мих. Олійник Городиця, П. Олишко Белз, Мик. Панчук Якимів, Др. Теодор Решетило Сокаль, Софія Рудницька Лани, о. Олекс. Стеранка Монастирць, Павло Сабечко Ладанці, Юрко Скоток Креминець, Конст. Сєріков Милостово, Василь Воронівський Буск, Др. О. Велигодецький Камінь Коширський, Неон. Воевідка Долиняни.

Х. книжку (в краю).

Др. Гриць Дмитрів Рогатин, Петро Кобат Голобутів, Микола Куч Буква, Мих. Клех Романів, о. Стефан Шулаш Мисцова, Мих. Вагула Золочів.

Х. книжку (до Америки)

П. Адамчук, Дітройт, Й. Атаманець, Дітройт, Л. Боднарчук Віндзор, І. Дякун Дітройт, С. Генік Дітройт, І. Гатнер Дітройт, Др. І. Ячів Віндзор, Др. Н. Клим Ст. Люіс, І. Козакевич Дітройт, о. Е. Королішин Дітройт, о. М. Кінаш Йонкерс, Др. Н. І. Михаленко Клівленд, Е. О. Маліцький Клівленд, Майк Мунтейн Дітройт, Т. Г. Ольховий Клівленд, К. Орлик Пітсбург, Юлія Пішак Нью-Йорк, І. Пігуляк Сіракузе, Н. Стравняк Дітройт, І. Сєвич Іст Віндзор, С. Стешко Дітройт, В. Загавич Клівленд, о. Запаринюк Клівленд; Й. Барабаш, Кооперативний Ресторан, Дм. Дякун, о. В. Дяків, Др. С. Дирбавка, Др. С. Кочій, Г. Крайник, Др. П. Кантір, І. Коцовський, І. Карма, В. Ковалик, Н. Кірилюк, Т. Кривович, Б. Мулика, Др. М. Мельничук, Н. Мотлюк, Р. Нагірняк, М. Оленець, І. Оленець, Б. Пєлєхович, о. Н. Підлуський, І. Роїк, Н. А. Роґан, Др. М. Сіменс, Л. Шемердяк, М. Сєнчук, І. Сєвчин, Р. Смуґ, Др. І. Смуґ, Г. Сімошко, Супрім Ресторан, Др. Е. Тарнавський, І. Тимчук, Г. Тарновий, Укр. Гр. кат. Церква Райсєтрїт, П. Василевський, В. Великий, всі з міста Шікаґо.

XI. книжку.

О. Дм. Бахівський Корчмин, о. Олімп Денисевич Грубєшів, Павло Ковальчук Голосковичі, Г. Костюк Креховичі, Др. Вол. Кульчицький Станіславів, Тимофій Костюк Темногайці, Яр. Левицький Винники, Алекс. Саган Радехів, П. Ткач Луцьк.

XII. книжку.

Іван Гультай Глушків, Степан Юрків Дідушичі малі, Др. Мир. Комаринський Букачівці, Петро Кушнірук Ворончин, Дмитро Курило Варшава, Іван Киселюк Хоронів, Роман Лаврук, Белзєць, Данило Лимаренко Барановичі, Федір Лазорик Мочар, мїр. Микитин Коровники, Василь Сахно Варшава, Гриць Сьомак Колачі, М. Угринова Котиківка, Мик. Зінченко Гута Людвиків.

За дванайцять книжок 1933 року, ті які одержали від нас книжки і не повернули спричинили нам страти на дві тисячі вісімсот золотих! Розуміється, що їх буде менше, бо ми не маємо спроможні наражати себе на так великі страти і у висилці чисел стали обережні.

Дарованих, оказових книжок не маємо звідки висилати!

В*слідуючій книжці будемо друкувати за рік 1934.

Листування Редакції: Др. Я. К-а, так, це й була ціль видання «Володаря». Цей ліній триматиметься видавництво і дальше.

З. С. — поезії не надаються.

Errata:

Вірш в цій книзі, підписаний М. П. — повинен мати підпис — М. Підлужний.

В статті Д. Оляччина в VI-й книзі ст. 470, ряд. 3—4 (згорн) замість Paul Forinsky має бути Paul Florinsky а ряд. 8. замість Paulus de Florynski має бути Paulus de Florynski.

Нові книжки

Під вільним небом, підручник для улаштування народніх свят, фестинів і забав, Львів 1934. Накл. «Батьківщини», ст. 110.

Андрій Животко, Як совітська Москва звоювала Україну, Львів. Накл. Соїмов. Клубу У.С.Р.П., Укр. Соціалістична бібліотека, ст. 46.

Ярослав Вільшенко, Мандрівка мишки-гризокцижки по Львові, Накл. «Світ Дитини», Львів 1934, ст. 128.

М. О. Гайворонський, Українські Народні Пісні, мішаний хор. 1. Коляда 2. Пільс 3. Круглик 4. Щедрівка 5. Одкаль Сонети сходило 6. Живи Україно 7. Вербка ж моя 8. Невістонька 9. Моя мида.

Велика Історія України, зш. ч. 5, 6 вид. І. Тиктора, ст. 193—240.

Мих. Возняк, Хто автор т. зв. Літопису Самовидця, Накл. Наук. Т-ва ім. Шевченка, Львів 1933, ст. 81.

Ярослав Пастернак, І. Перша бронзова доба в Галичині в світлі нових розкопок, II. Нові археологічні набутки музею Н. Т. Ш у Львові, Накл. Наук. Т-ва ім. Шевченка, Львів 1933, ст. 63—130.

О. Лотоцький, Сторінки минулого, ч. 2. Праці Укр. Наукового Інституту, Варшава 1933, ст. 482.

Василь Кархут, Вістря в темряві, Львів, Українська бібліотека, ч. 4, ст. 127.

Андрій Чайковський, За Наживою новість з галицького селянського життя, Львів, 1934, накл. І. Тиктора, ст. 128.

Д. Дорошенко, Євген Чикаленко, його життя і громадська діяльність. Вид. фонду ім. Е. Чикаленка, Прага 1934, ст. 100.

Дарвінізм, «бібліотека мій світогляд», ч. 4, Перемишль 1934, накл. О. Гоцької ст. 48.

Проф. М. Чубатий, Суспільно-Національна роль Унії в житті укр. народу, Львів, 1934, вид. «Мети», ст. 50.

Петро Коваль-Степовий, Перед Світанком (пов.) «Рідний Колос» Луцьк 1934, ст. 34.

Українська Загальна Енциклопедія від ред. дра І. Раковського, вид. Рідної Школи, ч. 24. Станіславів.

О. Гриценко, текст. П. Ковжуна, Львів 1934, АНУМ, ст. 46+23 образів.

Marjan Zdziechowski, Oj Petersburga do Leningrada, Wilno 1934, str. 161.

Głód na Ukrainie i jego przyczyny, Hl. Z., nakł. ukr. emigr. Kom. Pomocy Głodnej Ukrainie, Warszawa 1934, str. 28.

твір одного з найсвітліших умів всіх часів і народів, яким зачитується нове покоління сучасної Європи, який не перестарівся й досі, вічно актуальний для нас:

ВОЛОДАР

Миколи Макіявеля,

в перекладі М. ОСТРОВЕРХИ й з передмовою Д. ДОНЦОВА. Це перший український переклад найбільшого твору геніального італійця, апостола єдиненої Італії.

Замовляти в книгарнях, або у „Вістнику“. Ціна 2 зл. з пересилкою 2'20, загранично 2'30.

Передплатник „Вістника“ платить половину.

Вже вийшла нова книга дра **Арсена Річинського**

Проблеми україн. релігійної свідомости

Книга обіймає 280 стор. великої вісімки і коштує 9 зол. Кождий хто цікавиться проблемами — церкви і нації, відносинами української церкви до російської і пр. повинен набути цю книгу

„Українська Бібліотека“

Періодичне видавництво кращих творів українського й світового письменства. Виходять щомісячними випусками в обемі 8 аркушів (128 стор.) друку накладом Івана Тиктора.

Адреса: Львів, Руська 18.

„УКРАЇНСКА БІБЛІОТЕКА“

є найдешевшим видавництвом у своєму роді бо цілорічна передплата за 12 томів, обему 96 аркушів або 1356 сторін друку, виходить, всього 9.60 зол. Піврічна — 5 зол. Чвертьрічна — 2.60 зол. Для закордону 2 ам. долари.

П І Д Л Ю Т Е

Живець, купельне заведення і літниця в борах над Лимницею в чудовій лісистій околиці, 700 м. понад рівень моря. Мінеральні питні води і сірчано солоні कुшелі. — Електричне освітлення, водопроводи і центральне ogrівання. **Лічнічі вказання.** Хвороби органів кровобігу, віддихових шляхів (з винятком туберкульозу), органів травлення, печінки, жовчевих і сечових доріг, суглобів, м'янів і кісток, хвороби обміну речовин, стани виснаження з надмірної праці або після перебутих хворіб. Початок сезону 15 червня. Залізнична станція БРОШНІВ на лінії Стрий-Станиславів, а звідти на замовлення автомотором на місце. Ізда зі Львова на місце 4 години. **Інформації:** до 1 липня Львів, вул. Клушинська ч. 3. тел. 48-82, від 1 липня Живець Підлюте, пошта Перегінське.

„Нова Хата“

Журнал для вивчення домашньої культури. Подає зразки сучасної літератури. Популяризує наше народне мистецтво. Містить найновіші зведення зі спортивного світу. Обговорює новини практичного домашнього господарства й огородництва. Елегантні моди взоровані на найновіших паризьких журналах. Ручні роботи основані на народних мотивах. Колірова таблиця взорів. Чвертьрічна передплата 5.— зол. Поодинокі число коштує 1.80 зол. Адреса: «Нова Хата», Львів, Ринок 39 п. I.

„Самостійна Думка“

Одинокий український національно-громадський та літературно-науковий щомісячний журнал на українських землях в Румунії. Річну передплату 16 зл. можна складати в Центр. Кооп. Банку у Львові.

„НОВИЙ ЧАС“

Ілюстрований, найбільш поширений і найдешевший щоденник — кожне число на 8 сторінок коштує 20 сот.

Місячна передплата — всього 3 золоті.

ПЕРЕДПЛАТА ЗАКОРДОНОМ ЧВЕРТЬРІЧНО: Австрія — 9 шіл.,

Ч.С.Р. — 40 кч., Франція — 40 фр. — в усіх прочих краях 13.— зол

Адреса: „НОВИЙ ЧАС“ ЛЬВІВ, вул. КОСЦЮШКА 1 А.

Телефони: 30-13 і 106-13.

Конто ПКО 501.505, конто П. Щ. Прага 78.726.

LIBRARY OF THE
U. S. DEPARTMENT OF AGRICULTURE
WASHINGTON, D. C.

роман із XVII-го століття, ст. 234 ц. зл. 375 набувати скрізь.

**місячник літератури, мистецтва,
науки й громадського життя.**

В журналі містили або міститимуть свої статті:

Передплата, яку треба слати **виключно** на **Чарнецького 26 м. 21**, або на чекове conto. 500.371, в и н о с и т ь: квартал ьн о з л. 6.60; піврічч о — 12; річн о 23; для заграниці — 30 з л. Ціна окремої книжки — з л. 2'20. — — — — —

В АМЕРИЦІ набувати Вістник: Книг. М. Сурмача,
103 Ав. А. Нью-Йорк.

Видає: Ольга Бачинська. За редакцію відповідає Іван Устиянович
Ред. і Адм. — Львів, Чарнецького 26 м. 21.

Друк. З. Медяцький — Тиктор, Львів, Бляхарська 9.